

Η ΓΟΝΥΚΛΙΣΙΑ

ΤΡΥΦΩΝΟΣ Π. ΤΣΟΜΠΑΝΗ, Δρ Θ.

Η ΓΟΝΥΚΛΙΣΙΑ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2001

ΤΡΥΦΩΝΟΣ Π. ΤΣΟΜΠΑΝΗ, Δρ. Θ.
Η ΓΟΝΥΚΛΙΣΙΑ

Α΄ ΕΚΔΟΣΗ 2000

Β΄ ΕΚΔΟΣΗ 2001

Έκδοτική παραγωγή
Γραφικές Τέχνες - Έκδόσεις ΜΥΤΔΟΝΙΑ
Άθανάσιος Καγιᾶς & Σία Ο.Ε.
Δαβάκη 18, 570 09 Καλοχώριον Θεσσαλονίκης
Τηλ.: 2310 754 254 - Fax: 2310 754 558
e-mail: kagias@otenet.gr
www.ekdoseismygdonia.gr

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Ἡ λειτουργική μας παράδοση διαμορφώθηκε καὶ διαμορφώνεται μέσα στὴν πορεία τοῦ χρόνου, κομίζοντας τὴν ἐμπειρία τῶν ἁγίων Πατέρων, τοὺς κανόνες τῶν συνόδων καὶ τὶς ἰδιαιτερότητες τῆς κάθε ἐποχῆς καὶ τοῦ κάθε τόπου. Ὅμως αὐτὲς οἱ χρονικὲς ἢ τοπικὲς ἰδιαιτερότητες σὲ καμιά περίπτωση δὲν πρέπει νὰ ἀντιβαίνουν στὴν πάγια ἀρχὴ καὶ ἐμπειρία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος ὅτι: Ἡ θεία λειτουργία εἶναι Ἀνάσταση, εἶναι «πάσχα Χριστοῦ τὸ σωτήριον», γιὰ ὅλους τοὺς μετέχοντες πιστοὺς. Ἀνάσταση Χριστοῦ καὶ χαρὰ εἶναι ταυτόσημες, Ἀνάσταση Χριστοῦ καὶ ὀρθία στάση προσευχῆς εἶναι συνώνυμα καὶ θὰ πρέπει κάποτε νὰ μπορέσει νὰ καταλάβει ὁ λαὸς μας τὸ νόημα αὐτοῦ τοῦ συμβολισμοῦ καὶ αὐτοῦ τοῦ τρόπου προσευχῆς, ὅπως παραδόθηκε μέσα στὴ λατρεία μας καὶ ὅπως βέβαια διατυπώνεται σὲ πολλὰ κείμενα Πατέρων, κανόνων, τυπικῶν διατάξεων τῆς μοναχικῆς ζωῆς, ἀκόμη καὶ σὲ νόμους τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων ποὺ ἐξέφραζαν τὴν τάξη τοῦ παλατίου. «Ἵπὲρ πάντα ἐν πάσῃ παροικίᾳ φυλάττεσθαι, ἐστῶτας ἔδοξε τῇ ἁγίᾳ συνόδῳ τὰς εὐχὰς ἀποδιδόναι τῷ Θεῷ» (κανόνας 20ὸς τῆς Α΄ οἰκουμενικῆς συνόδου), ἐδογμάτισαν οἱ Πατέρες τῆς Α΄ οἰκουμενικῆς συνόδου, ὅμως καὶ ἡ Πενθέκτη διὰ τοῦ 90οῦ κανόνου της τονίζει αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν ἀναστάσιμο χαρακτήρα τῆς θείας Λειτουργίας, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀναστάσιμα προνόμια τῆς Κυριακῆς. Καὶ

μόνο τὸ γεγονός αὐτὸ δείχνει ὅτι δυστυχῶς πολλὲς φορὲς οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ ὑπερβάλλοντα ζῆλο, καταλύουν τὸν νόμο τῆς ὑπακοῆς στὴν κοινὴ παράδοση καὶ ἐμπειρία, ἀκόμα δὲ καὶ στίς ἀποφάσεις συνόδων καὶ μάλιστα οἰκουμενικῶν. Καὶ τότε ἡ Ἐκκλησία ἀναγκάζεται διὰ τὴν ἀγάπη τῶν ἀδελφῶν νὰ ἐπανέλθει καὶ νὰ ὑπενθυμίσει τὸ χρέος: «Μὴ ἀγνοῶμεν τὸ σαφὲς τῆς τούτου παρατηρήσεως, δῆλον τοῖς πιστοῖς καθιστῶμεν ... μηδένα γόνου κλίνειν ...» (90ὸς κανόνας τῆς Πενθέκτης).

Ἡ αὐτονόμηση ἀπὸ τὴν κοινὴ πορεία καὶ παράδοση δὲν ἦταν πάντοτε ὁ καλύτερος σύμβουλος ἢ ὁ καλύτερος δρόμος πνευματικῆς πορείας. Δυστυχῶς τὸ ἴδιο ἐπισημαίνεται καὶ στίς μέρες μας. Ἀναζητοῦμε δηλαδὴ τρόπους γιὰ νὰ καλύψουμε μὲ πνευματικὸ μανδύα τὴν ἀνυπακοή στοὺς θεσμοὺς καὶ στοὺς κανόνες τῆς λατρείας μας, ἀφήνοντας νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι ἀποκλειστικὸς σύμβουλος σ' αὐτὸ εἶναι ἡ εὐλάβειά μας καὶ ἡ ἀτομικὴ μας πνευματικὴ προσπάθεια, ξεχνώντας ἴσως ὅτι τὸ ζήτημα τῆς σωτηρίας μας ἔχει νὰ κάνει μὲ τὴ μετοχή μας στὸ μυστήριο καὶ τὴν κοινωνία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος, πὺ προϋποθέτει ἀπάρνηση τοῦ ἐγώ.

Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἔχουν τὴν ἀποψη καὶ ὑποστηρίζουν ὅτι στὴ ζωὴ τὴν πνευματικὴ δὲν ζοῦν αὐτοὶ, ἀλλὰ «ζῆ ἐν αὐτοῖς Χριστὸς» (Γαλ. β' 20), καὶ ἡ ζωὴ τους εἶναι μία συνέχεια καὶ μία ἰχνηλασία τῶν βημάτων τῶν ἀγίων πὺ προηγήθηκαν καὶ ἔτσι «ἐπόμενοι τοῖς ἀγίοις πατράσι» μᾶς ἀφήνουν τὴν παρακαταθήκη στὰ δικὰ μας χέρια γιὰ νὰ τὴν φυλάξουμε καὶ ὄχι νὰ τὴν ἀλλάξουμε. Τὸ ἐπισημαίνουν μάλιστα πολὺ νωρὶς οἱ κανόνες ὅτι αὐτὸ γίνεται «διὰ νομιζομένην ἢ σχηματιζομένην μόνον καὶ ὑποκριτικὴν ἄσκησιν καὶ ἐγκράτειαν» (κανόνας 19ος τῆς ἐν Γάγγρα συνόδου).

Δὲν θεωρεῖται δόκιμο καὶ διακριτικὸ νὰ πιστεύουμε ὅτι οἱ τόσοι Πατέρες δύο οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ τόσες σελίδες ἔργων πατερικῶν, μοναστηριακῶν τυπικῶν καὶ κανόνων μοναχικῆς ζωῆς, νὰ ὑπολείπονται τῆς δικῆς μας ἀγάπης γιὰ τὴ λατρεία καὶ νὰ ὑστεροῦν σὲ εὐλάβεια καὶ ἀσκητικότητα.

Τὸ ζήτημα τῆς γονυκλισίας μᾶς ἀπασχόλησε τὰ τελευταῖα χρόνια, ἀλλὰ καὶ εἶναι τὸ θέμα ποὺ συζητεῖται ἀκόμη στὰ θεολογικὰ-λειτουργικὰ συνέδρια, σὲ μελέτες καὶ ἐργασίες ἀνάλογου ἐνδιαφέροντος.

Παρὰ τὰ ὅσα ἔχουν γραφεῖ λοιπὸν ἀπὸ τὴν Α΄ οἰκουμενικὴ σύνοδο ἕως σήμερα, φαίνεται νὰ ξαναὑποβάλλονται στὴ βάσανο τῆς ἀτομικῆς κριτικῆς σκέψης καὶ μόνο, γιὰ τὸ θέμα γιὰ τὴν Ἐκκλησία ἔχει ἤδη λήξει καὶ εἶναι «κανονισμένο».

Αὐτὸ ποὺ προκάλεσε τὴν ἐνασχόλησή μας μὲ τὸ ζήτημα τῆς γονυκλισίας εἶναι ἡ ἀναντιστοιχία λόγων καὶ σύγχρονης λειτουργικῆς πρακτικῆς. Ἡ μὲν Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας ἐξαπολύει ἐγκύκλιο (2683 / 1999) γιὰ τὴν «λειτουργικὴ ἀκρίβεια καὶ εὐταξία καὶ ἐνότητα τῆς λατρείας» καὶ λίγοι εἶναι αὐτοὶ τελικὰ ποὺ λένε «νὰ ἴναι εὐλογημένο» ἔτσι ὥς γίνεи. Ὁ καθένας ἐξακολουθεῖ νὰ «ἰδιορρυθμεῖ» στὴ λατρεία «του», χρησιμοποιώντας κάθε φορὰ ἐπιχειρήματα ποὺ ἔχουν παρουσιασθεῖ στὸ παρελθὸν καὶ ἔχουν ἀπαντηθεῖ καὶ βέβαια κρίνονται ἀποφάσεις συνόδων, μὲ τὸ πρόσχημα τῆς ἀτομικῆς εὐλάβειας. Ὅταν δὲ τοῦτο γίνεται καὶ ἀπὸ ἀνθρώπους ποὺ θεωροῦνται ὅτι ἐκλήθησαν νὰ ὀδηγοῦν τὸν λαὸ στὴν ἐνότητα καὶ τὴν ὁμόνοια καὶ νὰ περιφρουροῦν τὴν πίστη τοῦ Χριστοῦ «μὴ ὀλιγωροῦντες», τότε ἐξηγεῖται τὸ πρόβλημα τῆς πνευματικῆς μας πορείας.

Ἄν ὁ πιστὸς δὲν κατανοήσει ὅτι τὸ γεγονός τῆς Ἀνάστασης τοῦ Χριστοῦ, ποὺ ζοῦμε σὲ κάθε θεία Λειτουργία, εἶναι αὐτὸ ΤΟ γεγονός τῆς ζωῆς μας, ποὺ νοηματοδοτεῖ τὴ ζωὴ καὶ τὴν εὐλάβειά μας, ποὺ ὀριοθετεῖ τὸ ἐγὼ μας, ποὺ ἀνοίγει τὸν δρόμο τῆς βασιλείας Του, τότε ἀποπροσανατολίζει τὴν πορεία του οἰκεία βουλήσει καὶ γνώμη.

Στὴ μελέτη αὐτὴ λοιπὸν παρουσιάζονται ὅλα ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα καὶ οἱ συζητήσεις ποὺ ἔγιναν κατὰ τὸν πρόσφατο ἐκκλησιαστικὸ μας βίο γιὰ τὸ ζήτημα τῆς γονυκλισίας, μὲ ἐπιλεκτικὲς ἀναφορὲς στὴ λειτουργικὴ τάξη, ἔτσι ὅπως αὐτὴ καταγράφηκε ἀπὸ τοὺς Πατέρες, τὶς συνόδους καὶ τὰ τυπικά. Ἐπίσης καταφεύγουμε ἀξιοποιώντας τὸ τί κατέγραψε ὁ ἱστορικὸς τῆς λατρείας, ἀλλὰ καὶ τί κατέγραφαν οἱ ζωγράφοι τῆς ἐκκλησίας μὲ τὸν χρωστήρα τους, μέσα ἀπὸ τὸ πάντιμο καὶ ἱερὸ διακόνημά τους, καθὼς ἀνέλαβαν μὲ τὴν εὐχὴ τῆς Ἐκκλησίας νὰ μυσταγωγήσουν τοὺς πιστοὺς στὸ μυστήριο τῆς θείας Οἰκονομίας.

Ἄς ἐλπίσουμε ὅτι ἡ συμβολὴ μας θὰ εἶναι ἡ ἐπανέυρεση τῆς «λογικῆς τῆς λατρείας», ποὺ μᾶλλον ἀντικαταστήσαμε μὲ ἄλλα πολὺ ἀνθρώπινα καὶ ἀτομικὰ μέτρα.

Ἐπίσης πρέπει νὰ τονιστεῖ ὅτι ἡ μικρὴ αὐτὴ μελέτη δὲν ἐπέχει θέση μονογραφίας, ἀλλὰ εἶναι δοκίμιο στὸ ὁποῖο ἐπιχειρεῖται ἡ προσέγγιση τῆς λειτουργικῆς τάξεως καὶ ἡ κρίση τῶν λειτουργικῶν πραγμάτων στὴν Ἑλλαδικὴ Ἐκκλησία σήμερα. Ἐπειδὴ δὲν θέλουμε νὰ προσδώσουμε τὸν χαρακτήρα μονογραφίας, προτιμήσαμε ἡ βιβλιογραφία νὰ παρουσιάζεται μόνο στὶς ὑποσημειώσεις.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Η ΕΠΑΝΑΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΤΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ	11
2. Η ΓΟΝΥΚΛΙΣΙΑ ΚΑΙ Ο ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ . . .	22
3. Η ΚΑΝΟΝΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΠΕΡΙ ΓΟΝΥΚΛΙΣΙΑΣ.	38
4. ΟΙ ΠΑΤΕΡΕΣ ΚΑΙ Η ΓΟΝΥΚΛΙΣΙΑ.	56
5. Η ΓΟΝΥΚΛΙΣΙΑ ΣΤΙΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΕΣ ΤΥΠΙΚΕΣ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ ΚΑΙ ΤΑ ΜΟΝΑΧΙΚΑ ΤΥΠΙΚΑ.	62
6. ΓΟΝΥΚΛΙΣΙΑ ΤΗΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΗΣ	69
7. Η ΓΟΝΥΚΛΙΣΙΑ ΤΗΣ ΧΕΙΡΟΤΟΝΙΑΣ	71
8. «ΠΛΗΡΩΣΟΝ ΧΑΡΑΣ ΚΑΙ ΕΥΦΡΟΣΥΝΗΣ»	76

Η ΕΠΑΝΑΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΤΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ

Τὸ ζήτημα τῆς γονυκλισίας κατὰ τὴν ἀναστάσιμη περίοδο τοῦ Πεντηκοσταρίου καὶ κατὰ τὸν καθαγιασμό τῶν τιμίων Δώρων στὴ θεία Λειτουργία εἶναι ζήτημα ποὺ ἐτέθη πολλὲς φορές. Ὅμως φαίνεται πὼς κάθε φορὰ ποὺ συζητεῖται μᾶλλον διχάζει παρὰ δίνει λύση, καὶ κάθε φορὰ ἐπανερχοῦν οἱ συζητητὲς στὶς θέσεις ἀπὸ τὶς ὁποῖες ξεκίνησε ὁ καθένας χωρὶς νὰ ἀποστοῦν τῶν ἀπόψεών τους. Καὶ ἴσως ἐδῶ εἶναι τὸ πρόβλημα, γιὰ καὶ τὸ θέμα αὐτό, ὅπως ἄλλωστε καὶ ἄλλα θέματα τῆς Ἐκκλησίας, δὲν τὰ ἀντιμετωπίζουμε μὲ τὸ πνεῦμα τῆς κρατούσης παράδοσης καὶ τῶν κανόνων τῶν Συνόδων καὶ τῶν Πατέρων, ἀλλὰ μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἀτομικῆς ἀποψῆς ἢ ἀκόμη περισσότερο μὲ τὴν αἰτιολογία τῆς ἀτομικῆς εὐλάβειας, ἢ ὁποῖα ὅμως ὅταν προσπαθεῖ νὰ ἐπιβληθεῖ ἢ ὅταν προβάλλεται ἐναντία σὲ μιὰ παράδοση καὶ ἐμπειρία πατερικῆ, δυστυχῶς καταντᾶ ἀνευλάβεια.

Τὴν τελευταία φορὰ ποὺ ἐτέθη ἐπίσημα τὸ ζήτημα τῆς γονυκλισίας εἶναι μὲ τὴν ὑπ' ἀριθμὸν 2683 Ἐγκύκλιο τῆς 8ης Νοεμβρίου 1999 τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος¹. Θέμα τῆς Ἐγκυκλίου ἢ «λειτουργικὴ

1. Βλ. Ἐγκύκλιος 2683/8-11-1999, ἀριθμ. πρωτ. 5778, πρὸς τὸν εὐλαβέστατον ἱερόν κληρον τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀγιωτάτης Ἐκκλη-

ἀκρίβεια, εὐταξία καὶ ἐνότητας», θέμα ὄντως ἐνδιαφέρον, ἀν λάβει κανεὶς ὑπ' ὄψιν τοῦ τὰ συμβαίνοντα στὴν Ἑλληνικὴ ἐπικράτεια. Παρὰ τὴν ὄντως ἀξιέπαινη προσπάθεια τῆς Ἱερᾶς Συνόδου γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ θέματος τῆς εὐταξίας στὴ λατρεία, ὅμως φαίνεται πὼς καὶ τούτῃ τῇ φορᾷ οὐδεὶς μετακινήθηκε ἀπὸ τὴ θέση του.

Οἱ γραμμὲς ποὺ θὰ ἀκολουθήσουν δὲν ἔχουν σκοπὸ νὰ ξαναθέσουν τὸ ζήτημα τῆς λειτουργικῆς ἀκρίβειας ὅσον ἀφορᾷ στὸ θέμα τῆς γονυκλισίας, ἀλλὰ νὰ κάνουν μιὰ ἱστορικὴ ἀνασκόπηση τοῦ θέματος τῆς γονυκλισίας. Νὰ ὑπογραμμισθοῦν δηλαδὴ οἱ πάγιες θέσεις τῶν Πατέρων καὶ τῶν Συνόδων καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ νὰ παρουσιαστοῦν οἱ θέσεις, οἱ ἀπόψεις καὶ οἱ προβληματισμοὶ αὐτῶν ποὺ δὲν ἐπέισθησαν ἀπὸ δύο Οἰκουμενικὲς Συνόδους (Α' καὶ Σ') καὶ ἀπὸ μιὰ μεγάλη χορεία Πατέρων καὶ διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας μας.

Τὸ ζήτημα τῆς λειτουργικῆς εὐταξίας καὶ ἐνότητος τῆς λειτουργικῆς τάξεως δὲν ἀπησχόλησε μόνο πρόσφατα τὴν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ στὸ παρελθὸν μὲ τὴν ὑπ' ἀριθμὸν 2615 Ἐγκύκλιό της τοῦ 1996. Ἀπευθυνόμενῃ πρὸς τὸν κλῆρο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἢ τότε Διαρκῆς Ἱερὰ Σύνοδος ἔγραφε: «πολλάκις ἀήθειες καινοτομίαι ... ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνελέητος παρείσφρυσις σωρείας καινοτομιῶν, οὐχὶ μόνον τὸ ὁμοιόμορφον τῆς Ὀρθοδόξου λατρείας ἀλλοιοῦσιν, ἀλλὰ καὶ εἰς δογματικὰς ἀποκλίσεις ὀδηγοῦσι μὲ ἀπροβλέπτους συνεπειὰς ..., εἰς τὴν ἀγίαν μας Ἐκκλησίαν τὰ πάντα πρέπει νὰ τελῶνται κατὰ τάξιν καὶ εὐσχημόνως ...»².

σίας τῆς Ἑλλάδος. Ἡ Ἐγκύκλιος κοινοποιήθηκε σὲ ὅλες τὶς Μητροπόλεις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

2. Βλ. Ἐγκύκλιος 2615/31-10-1996, ἀριθμ. πρωτ. 3333, «Πρὸς

Τὸ ἴδιο ἔτος στὸ περιοδικὸ «Ἐκκλησία» δημοσιεύεται ἡ Εἰσήγησις πρὸς τὴν Ἱερὰ Σύνοδο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος τοῦ Μητροπολίτου Θήρας κ. Παντελεήμονος μὲ θέμα πάλι τὴν λειτουργικὴ εὐταξία. Ὁ ἴδιος δὲ ὁ εἰσηγητὴς τονίζει ὅτι τὸ ζήτημα ἀπασχόλησε τὴν Ἐκκλησία καὶ παλαιότερα καὶ μάλιστα σὲ ἐπίπεδο Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ὅπου, ἐπὶ πατριαρχείας Ἀνθίμου τοῦ Ζ' (1895-1896) καὶ Κωνσταντίνου τοῦ Ε' (1897-1901), ὀρίσθησαν καὶ ἐργάσθησαν σχετικὲς ἐπιτροπές³.

Ἦταν φυσικὸ λοιπὸν ἡ ἀγωνία τῶν μελῶν τῆς Διαρκοῦς Ἱερᾶς Συνόδου ἢ τῶν ἐκάστοτε προκαθημένων νὰ ἐνεργοποιήσῃ καὶ τοὺς κατὰ τόπους μητροπολίτες, οἱ ὁποῖοι εἴτε ὀργάνωσαν συνέδρια εἴτε ἐξαπέστειλαν σχετικὲς ἐγκυκλίους πρὸς τὸ ποίμνιό τους, ὅπως αὐτὴ ποὺ ἔχουμε ὑπ' ὄψῃ μας τοῦ Μητροπολίτου Ἐδέσσης, Πέλλης καὶ Ἀλμωπίας κ. Χρυσοστόμου⁴, ὁ ὁποῖος σὲ ἀνύποπτο χρόνον, τὸ 1991, μετὰ τὸ «Συμπόσιο Λειτουργικῆς Ἀναγέννησης», ποὺ ἔλαβε χώρα στὴ Μητρόπολή του, ἀπέστειλε ἐγκύκλιο μὲ ἀπώτερο στόχο νὰ ἐνημερώσῃ τοὺς ὑπ' αὐτὸν κληρικοὺς γύρω ἀπὸ τὸ θέμα τῆς γονυκλισίας γράφοντας συμπερασματικά: «Γι' αὐτὸ καλὸ θὰ ἦταν νὰ ἐφαρμόζουμε τὴν πανάρχαια πράξι τῆς Ἐκκλησίας, ἢ ὁποία δὲν θέλει γονυκλισία κατὰ τὸν καθαγιασμὸ τῶν Τιμίων Δώρων στὴ θεία

τὸν εὐλαβέστατον κληρὸν τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀγιωτάτης Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος». Ἡ Ἐγκύκλιος κοινοποιήθηκε σὲ ὅλες τὶς Μητροπόλεις τῆς Ἑλλάδος.

3. Θέματα Λειτουργικῆς Εὐταξίας, *Ἐκκλησία*, τευχ. 17 (15-11-1996), 772.

4. Ἐγκύκλιος πρὸς τοὺς αἰδεσιμωτάτους ἐφημερίους καὶ τὰ ἡγουμενοσυμβούλια τῶν ἱερῶν Μονῶν τῆς Ἱ. Μητροπόλεως, ἀριθμ. πρωτ. 390/2-12-1991.

Λειτουργία τῆς Κυριακῆς, ὥστε νὰ συντελέσουμε μ' αὐτὸ τὸν τρόπο στὴ λειτουργικὴ ὁμοιομορφία καὶ ἐκκλησιαστικὴ εὐταξία. Συνεπῶς τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι θὰ γονατίζουμε, ὡς λειτουργοὶ καὶ πιστοί, μόνο κατὰ τὴ θεία Λειτουργία τῶν καθημερινῶν ἡμερῶν καὶ ὄχι τῶν Κυριακῶν»⁵.

Στὸ ἴδιο περίπου πνεῦμα κινεῖται καὶ τὸ σχετικὸ ἄρθρο τοῦ Μητροπολίτου Πατρῶν κ. Νικοδήμου ποὺ δημοσιεύεται τὴν τελευταία τετραετία στὰ «Δίπτυχα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος», «περὶ τῆς ἐν Κυριακῇ γονυκλισίας»⁶, ὅπου ἐπιχειρεῖται ἓνας συμβιβασμὸς τῶν δύο τάσεων, στὸ δὲ τελικὸ πόρισμά του ὁ Σεβ. Πατρῶν γράφει:

«Ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν δύο, ὡς ἀνεπτύχθησαν, πτυχῶν τοῦ ζητήματος τῆς ἐν Κυριακῇ γονυκλισίας καταφαίνεται ὅτι ἀμφότεραι αἱ ἐκτεθεῖσαι ἀπόψεις ἐδράζονται ἐπὶ ἀντιστοίχων, μὴ δυναμένων νὰ παροραθῶσιν ὑπὸ τῆς μιᾶς πλευρᾶς πρὸς ἀφοπλισμὸν τῆς ἐτέρας.

Οὐχ ἤττον οἱ ὑπερτονίζοντες τὸ ἀπόλυτον τῆς ἀπαγορεύσεως τῆς ἐν Κυριακῇ γονυκλισίας δὲν ἐπιδεικνύουν κατανόησιν, οὐδὲ κἂν “οἰκονομίαν”, πρὸς τὰς ἐπισημανθείσας ἐξαιρέσεις τοῦ κανόνος, κατὰ τὰς ὁποίας τὸ κλίνειν γόνυ δὲν ἀποτελεῖ ἀθέτησιν καὶ ἀγνόησιν τοῦ μηνύματος τῆς Ἀναστάσεως, ἀλλὰ προσκύνησιν τοῦ Ἀναστάντος Χριστοῦ καὶ τῆς ἐσχατολογικῆς παρουσίας Αὐτοῦ.

Ἐξ ἄλλου οἱ κλίνοντες τὰ γόνατα κατὰ τὴν φρικτὴν ὥραν τοῦ Καθαγιασμοῦ τῶν Τιμίων Δώρων (κυρίως περὶ αὐτῆς πρόκειται) δὲν ἀνήκουν εἰς τοὺς ἀγνοοῦντας τί τὸ

5. Ὅπ.π., Στὴν Ἐγκύκλιο διακρίνεται ἡ τάση νὰ συμβιβασθοῦν οἱ δύο ἀπόψεις γιὰ νὰ ικανοποιηθοῦν καὶ οἱ ὑπὲρ τῆς γονυκλισίας καὶ οἱ ἐναντίον τῆς γονυκλισίας πιστοί.

6. Βλ. π.χ. *Δίπτυχα ...* 2000, σ. 80.

Πνεῦμα (τῶν ἰ. κανόνων) λέγει ταῖς ἐκκλησίαις, ἀλλὰ καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παραγνωρίζουν ὅτι καὶ τὸ γράμμα τῶν σχετικῶν κανόνων ἔχει καὶ αὐτὸ τὸ ὀρθόδοξον μήνυμά του· καὶ ἐπισημαίνει τὴν ἀνάγκην νὰ μὴν ἐπεκτείνωνται αἱ ἐξαιρέσεις, νὰ τηρῆται δὲ τὸ μέτρον τῆς οἰκονομίας εἰς τὰς μνημονευθείσας, ὄντως ἐξαιρέτως μυσταγωγικὰς στιγμὰς τῆς ἱερουργίας, καὶ μόνον εἰς αὐτάς.

Οὕτω θεωροῦμεν ὅτι ἐπιτυγχάνεται ὁ συγκερασμὸς ἀφ' ἐνὸς τῆς κανονικῆς ἀκριβείας καὶ τῆς κατανοήσεως τῆς ἐξ ὅλης τῆς καρδίας ὑπαγορευομένης προσκυνηματικῆς γονυκλισίας ἀφ' ἑτέρου. Πάντοτε εἰς δόξαν Θεοῦ ἐν τῷ σώματι ἡμῶν καὶ ἐν τῷ πνεύματι ἡμῶν, ἅτινά ἐστιν τοῦ Θεοῦ⁷».

Τὸ ἴδιο ἄρθρο τοῦ Μητροπολίτου Πατρῶν δημοσιεύθηκε πρόσφατα καὶ στὸ μηνιαῖο περιοδικὸ τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Πειραιῶς «Πειραιϊκὴ Ἐκκλησία»⁸, υἱοθετώντας προφανῶς τὶς θέσεις τοῦ Σεβ. Πατρῶν, ἂν καὶ ὁ Μητροπολίτης Πειραιῶς κ. Καλλίνικος ὡς συνοδικὸς ὑπέγραψε τὴ συνοδικὴ Ἐγκύκλιο ἢ ὅποια λέγει ρητῶς ὅτι «τὴν Κυριακὴν δὲν κλίνομεν γόνυ»⁹. Ὁ δὲ ἅγιος Πατρῶν σύμφωνα μὲ τὴν ἴδια ἐγκύκλιο ἦταν ὁ Πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς Λατρείας τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ἢ ὅποια ἔκαμε καὶ τὶς σχετικὰς εἰσηγήσεις καὶ προτάσεις¹⁰.

Πρὶν ἀπὸ δέκα περίπου χρόνια, ἡ Ἱερὰ Μητρόπολις Δημητριαδος ἐξέδωσε ἕνα ἐνδιαφέρον τεύχος μὲ τίτλο «Πῶς πρέπει νὰ στεκόμαστε στὴν Ἐκκλησία», ὅπου μεταξὺ ἄλλων ἀναφέρεται καὶ στὸ θέμα τῆς γονυκλισίας καὶ σημειώνει:

7. Α' Κορ. ζ' 20.

8. Ἰανουάριος 2000, σ. 35-37.

9. Βλ. Ἐγκύκλιο 2683/8-11-1999, σ. 2.

10. Ὅπ.π., σ. 1.

«Οἱ χριστιανοί μας συνηθίζουν νὰ γονατίζουν στὸ «τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν ...» κατὰ τὴ θεία λειτουργία. Ἡ εὐλαβὴς αὐτὴ συνήθεια δείχνει σεβασμὸ ἀπέναντι στὸ ἱερώτατο μυστήριο κατὰ τὴν πιὸ φρικτὴ στιγμὴ τῆς εὐλογίας τῶν τιμίων Δώρων, τότε δηλαδὴ ποὺ ὁ λειτουργὸς ἱερεὺς ἐπικαλεῖται τὴν χάρι τοῦ Παναγίου Πνεύματος γιὰ τὴ μετατροπὴ καὶ μεταβολὴ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου σὲ Σῶμα καὶ Αἷμα Χριστοῦ. Ὅμως ἡ ἱερὴ αὐτὴ συνήθεια ἀπαγορεύεται κατὰ τὶς Κυριακὲς, καὶ κάθε Χριστιανὸς ὀφείλει τὴν ἡμέρα αὐτὴ νὰ μὴ γονατίζει διόλου, παρὰ μόνον νὰ κλίνει ἐλαφρῶς τὸν αὐχένα σὲ ἔνδειξη ταπεινώσεως καὶ τιμῆς πρὸς τὰ Ἅγια»¹¹. Στὴ συνέχεια ἀναφέρονται οἱ κανόνες τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ οἱ θέσεις τῶν Πατέρων γύρω ἀπὸ τὸ θέμα. Τὸ κείμενο συνοδεύεται καὶ ἀπὸ μία φωτογραφία ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ ἐνὸς ναοῦ, ὅπου οἱ εἰκονιζόμενοι πιστοὶ εἶναι ὄλοι γονυκλιεῖς, ὁ δὲ ὑπότιτλος τῆς φωτογραφίας λέει: «Ἡ στάση αὐτὴ μόνον τὶς καθημερινὲς ἐπιτρέπεται»¹². Ἀντίφραση ἢ συμβιβασμὸς τῶν δύο τάσεων;

Ἀνατρέχοντας κανεὶς λοιπὸν στὰ προλεχθέντα καὶ προσπαθώντας νὰ ἔχει μιὰ σαφὴ εἰκόνα γιὰ τὸ πῶς ἔχει τὸ ζήτημα, συμπεραίνει ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει μιὰ βέβαιη γνώμη γιὰ τὸ ποιὰ εἶναι τελικὰ ἡ μία καὶ πάγια θέσις τῆς Ἐκκλησίας μας, ἂν δὲν λάβει ὑπ' ὄψη του καὶ τὴν καθημερινὴ ἢ τὴν τοῦ Πεντηκοσταρίου πραγματικότητα, ἢ φέρεται στὸ νοῦ του τὴν εἰκόνα ἐνὸς συλλεϊτουργοῦ, μᾶλλον θὰ δυσκολευθεῖ γιὰ τὸ συμπέρασμα του.

11. Ἐκδ. «Ἱερᾶς Μητροπόλεως Δημητριάδος», Βόλος ἄ.χ., σ. 11.

12. Ὅπ.π.

13. Ἐκκλησία, τεύχ. 21-22 (1948) 163.

Κατὰ τὸν 20ὸ αἰῶνα στὴ συζήτηση γιὰ τὸ θέμα τῆς γουγκλισίας πῆραν μέρος πολλοὶ, λαϊκοὶ καὶ κληρικοὶ, μοναχοὶ καὶ ἐπίσκοποι, κομίζοντας ὁ καθένας τὴ γνώμη του, τὴν ἐμπειρία του. Ὅμως τὸ θέμα παραμένει ἀκόμα στὴν τράπεζα τῶν συζητήσεων. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι οἱ συζητήσεις καὶ οἱ γραπτὲς ἀντιπαραθέσεις διεξήχθησαν μὲ ἀρκετὴ ὀξύτητα, ἡ δὲ παρουσία στὸν διάλογο αὐτὸ ἀνθρώπων μὲ κῦρος καὶ γνώση ἔκανε ἀκόμη πιὸ σοβαρὰ τὰ πράγματα. Ὅταν τὸ 1948 ὁ καθηγητὴς Παναγιώτης Τρεμπέλας ἔγραφε τὸ πρῶτο τοῦ ἄρθρου «Ἡ γουγκλισία ἐν ταῖς Κυριακαῖς»¹³ στὸ περιοδικὸ «Ἐκκλησία», ἴσως δὲν φανταζόταν οὔτε τὸν ἀντίλογο οὔτε καὶ ὅτι μετὰ ἀπὸ 52 χρόνια τὸ ἴδιο θέμα θὰ ἀπασχολοῦσε τὴν Ἐκκλησία. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή πού διετύπωσε τὶς ἀπόψεις του στὸν ἐπίσης ἀείμνηστο Μητροπολίτη πρώην Παραμυθίας Ἀθηνάγορα, ἔγραφε πὼς ἡ συζήτηση ἔγινε «μὲ τὴν διακρίνουσα τοῦς ἀγῶνας αὐτοῦ ζωηρότητα - δὸς δ' εἰπεῖν καὶ ὀξύτητα»¹⁴, κάτι πού συνεχίστηκε καὶ ἀργότερα στὸν διάλογο Τρεμπέλα καὶ Χρήστου Ἐνισλείδη ἀπὸ τὶς σελίδες τοῦ περιοδικοῦ «Ἐκκλησία», ἀλλὰ καὶ μεταξὺ Τρεμπέλα καὶ Μητροπολίτου Θεσσαλιώτιδος Ἰεζεκιήλ¹⁵, ὅπως ἐπίσης καὶ μεταξὺ τοῦ Ἐνισλείδη καὶ τοῦ Μητροπολίτου Αἰτωλοακαρνανίας Ἱεροθέου¹⁶. Ὁ Τρεμπέλας ἀρχισε νὰ δημοσιεύει τὰ ἄρθρα του στὴν «Ἐκκλησία» ἀπὸ τὸν Ἰούνιο ἕως τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1948, δηλαδὴ στὰ τεύχη 21-40, ἐνῶ ἡ ἀπάντηση τοῦ Ἐνισλείδη ἦρθε τὴν ἐπόμενη χρονιά τὸν Μάιο ἕως καὶ τὸν Αὐγούστο τοῦ 1949, τεύχη 9-

14. Ὅπ.π.

15. Ὅπ.π., στ. 280.

16. Ἐκκλησία, τευχ. 22 (1-11-1949) 355.

16. Ἡ συζήτηση συνεχίστηκε ἕως καὶ τὸ 1950 μὲ ἄρθρο στὴν «Ὁρθοδοξία» τοῦ Μητροπολίτου Ἡλιουπόλεως Γενναδίου¹⁷, ὁ ὁποῖος ὑπεραμύνετο τῆς γονυκλισίας κατὰ τὸν καθαγιασμό τῶν τιμίων Δώρων. Πρέπει ἀκόμη νὰ σημειωθεῖ πὼς στὴ διαμάχη Τρεμπέλα καὶ Ἐνισλείδη παρενέβη μὲ ἐπιστολὴ του στὴν «Ἐνορία» ὁ Μητροπολίτης Ἐδέσσης καὶ Πέλλης Παντελεήμων, ὁ ὁποῖος ἐπεξέτεινε τὴ γονυκλισία ὄχι μόνον στὸν καθαγιασμό, ἀλλὰ καὶ στὴ Μεγάλῃ Εἵσοδο¹⁸. Ἀργότερα γιὰ μιὰ εἰσοσασετία δὲν ὑπῆρχε συζήτηση γύρω ἀπὸ τὸ θέμα. Τὸ 1970 δημοσιεύεται στὰ ἑλληνικὰ τὸ βιβλίο τοῦ π. Ἀλεξάνδρου Σμέμαν «Γιὰ νὰ ζήση ὁ κόσμος», ὅπου ἐκεῖ κάνει μιὰ ἀναφορὰ ὅτι «γιὰ πρώτη φορὰ τὴν Πεντηκοστὴ λαβαίναμε διαταγὴ νὰ γονατίσουμε»¹⁹, καὶ ἀναφέρεται διεξοδικὰ στὸν ἀναστάσιμο χαρακτήρα τῆς θείας Λειτουργίας. Τὸ 1994 ὁ Μητροπολίτης Περγάμου Ἰωάννης Ζηζιούλας σὲ σχετικὸ μὲ τὴ θεία Λειτουργία ἄρθρο του στὸ περιοδικὸ «Σύναξη»²⁰, ἀναφερόμενος στὸν ἐσχατολογικὸ χαρακτήρα τῆς Κυριακῆς μνημονεῖ τὴ θέση τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὴν ἀπαγόρευση τῆς γονυκλισίας καὶ κάνει λόγο γιὰ τὸν ἀναστάσιμο χαρακτήρα τῆς θείας Εὐχαριστίας.

Τὸ ἴδιο ἔτος ὁ π. Κ. Ν. Παπαδόπουλος²¹, στὸν τιμητικὸ τόμο στὸν καθηγητὴ Σάββα Ἀγουρίδη σὲ ἄρθρο του μὲ τίτ-

17. Ἡ γονυκλισία κατὰ τὸν καθαγιασμόν τῶν φρικτῶν μυστηρίων, *Ὁρθοδοξία* 25 (1950) 43.

18. *Ἐνορία*, ἀριθμ. φύλλου 84 (1949) σ. ...

19. Μτφρ. Ζήσιμος Λορεντζάτος, Ἀθήνα 1970, σ. 94.

20. *Εὐχαριστία καὶ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ, Σύναξη*, τεύχ. 51 (Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1994) 88-89.

21. *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν* 29 (1994) 581-584.

λο «Κανονικά και Λειτουργικά», αναφέρεται στο θέμα της γονυκλισίας κατά τις Κυριακές και κάνει λόγο για την κανονική παράδοση της Ἐκκλησίας που ἀπαγορεύει τις γονυκλισίες, κομίζοντας στοιχεία ἀπὸ τὰ μοναχικά τυπικά.

Τὸ 1996 ὁ καθηγητῆς Ἰωάννης Φουντούλης²², στὴν καταξιωμένη πλέον σελίδα του στὸ περιοδικὸ «Ἐφημέριος», «Ἀπαντήσεις εἰς λειτουργικὰς καὶ κανονικὰς ἀπορίας», παρουσιάζει τὴν κανονικο-λειτουργικὴ παράδοση τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὴν ἀπαγόρευση τῶν γονυκλισιῶν. Ὁ ἴδιος καθηγητῆς, στὸ βιβλίο του *Λειτουργικὴ Α*²³, ἀναφέρεται στὸ ἴδιο θέμα καὶ στὸν ἀναστάσιμο χαρακτήρα τῆς θείας Λειτουργίας, καθὼς καὶ στὸν τόμο «Ἡ θεία Λειτουργία» (εἰσηγήσεις, πορίσματα Ἱερατικοῦ Συνεδρίου Ἱερᾶς Μητροπόλεως Δράμας)²⁴ κάνει λόγο μεταξύ ἄλλων καὶ στὸ θέμα αὐτό.

Τὸ 1997 ἡ «Ἐπιστημονικὴ Παρουσία Ἐστίας Θεολόγων Χάλκης» ἀφιερώνει τὸν Δ' τόμο της στὴ μνήμη τοῦ Μητροπολίτου Σταυρουπόλεως Μαξίμου, Σχολάρχου τῆς Ἱερᾶς Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης. Στὸν τόμο αὐτὸ δημοσιεύεται μελέτη τοῦ ὁμοτίμου καθηγητοῦ τῆς Χάλκης Βασιλείου Ν. Ἀναγνωστοπούλου²⁵, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται στὸ ζήτημα τῆς γονυκλισίας, καὶ τάσσεται ὑπὲρ αὐτῆς λέγοντας ὅτι αὐτὴ ἦτο πλέον ἀπὸ τις παλαιότερες παραδόσεις τῆς Χάλκης, μνημονεύει δὲ μιὰ σειρὰ ἀξιολόγων προσωπικοτήτων τῆς Ἱστορίας τῆς Σχολῆς οἱ ὁποῖες κρατοῦσαν τὸ ἔθος τῆς

22. Βλ. *Ἐφημέριος*, τεύχ. 15, 16, 17, 18 (1996) καὶ 1 (1997).

23. *Θεσσαλονίκη* 1993, σ. 237.

24. Ἡ θεία Λειτουργία-Τελετουργικὴ θεώρηση, Δράμα 1997, σ. 138-169.

25. Ἡ γονυκλισία κατὰ τὸν καθαγιασμὸν τῶν ἀχράντων τοῦ Κυρίου μυστηρίων κατὰ τὰς Κυριακάς, ἡ παράδοσις τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης, Ἀθήνα 1997, σ. 69-96.

γονυκλισίας, κατὰ τὸν καθαγιασμὸ (κάτι ποῦ ἐξ ὅσων γνωρίζουμε δὲν συμβαίνει σήμερα).

Βέβαια ἐδῶ πρέπει νὰ σημειωθεῖ ἡ μαρτυρία τοῦ Θεσσαλιώτιδος Ἱεζεκιήλ ποῦ μεταφέρει τὴν ἐμπειρία τοῦ Τρίκκης καὶ Σταγῶν Πολυκάρπου, ὁ ὁποῖος ὑπηρετῶν ὡς διάκονος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχοῦ Ἀνθίμου τοῦ Ζ' σημειώνει πὼς «οὐδεὶς ποτὲ ἔκλινε γόνου ἐν ἡμέρᾳ Κυριακῇ, ἐθεώρουν δὲ τὴν συνήθειαν ὡς ἀλλοτρίαν καὶ ξένην πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Ὁρθοδοξίαν»²⁶.

Τὸ 1983 ἐπανεξεδόθη σὲ β' ἔκδοση τὸ βιβλίον τοῦ π. Ἐπιφανίου Θεοδοροπούλου «Περίοδος Πεντηκοσταρίου»²⁷, στὸ ὁποῖο ὁ ἀοίδιμος γέρον ἀναφέρεται καὶ στὸ θέμα τῆς γονυκλισίας. Συγκεκριμένα, ἀφοῦ παρουσιάζει τὰ τῶν κανόνων καὶ τῶν πατέρων, κάνει ἕναν διαχωρισμὸ μεταξὺ καὶ προσευχητικῆς καὶ προσκυνηματικῆς γονυκλισίας, καταλήγοντας: «δὲν πρέπει νὰ γονατίζομεν, δυνάμεθα ὅμως (δὲν λέγω ὀφείλομεν) νὰ γονατίσωμεν ἀπλῶς καὶ μόνον διὰ νὰ προσκυνήσωμεν λατρευτικῶς μὲν τὰ Τίμια Δῶρα, τὸ Σῶμα καὶ τὸ Αἶμα τοῦ Χριστοῦ μας, τιμητικῶς δὲ τὸ ἅγιον Εὐαγγέλιον, τὰς ἱερὰς Εἰκόνας κ.λπ.»²⁸. Τελευταῖα ὁ ἐπίκ. Καθηγητῆς Θεόδωρος Γιαγκου σὲ εἰσήγησή του στὸ συνέδριον μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς Πολιτιστικῆς Πρωτεύουσας τῆς Εὐρώπης-Θεσσαλονίκη 1997, ποῦ εἶχε ὡς θέμα του «Ἅγιον Ὅρος - ὑπερχιλιετῆς πνευματικὴ ἀκτινοβολία», παρουσίασε τὴν «Ἡ ἐπίδραση τοῦ ἔργου τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Ἀθωνίτου στὸν ὀρθόδοξο μοναχικὸ

26. Ἐπιστολὴ Μητροπολίτου Θεσσαλιώτιδος Ἱεζεκιήλ, *Ἐκκλησία*, τεύχ. 33-34 (1948), σ. 280.

27. Ἐκδ. «Ὁρθοδόξου Τύπου», Ἀθήναι 1983, σ. 96 (πρώτη ἔκδοση 1970).

28. Ὅπ.π.

κόσμο»²⁹, όπου κάνει σαφείς ἐπισημάνσεις γιὰ τὴν ἀπαγόρευση τῆς γονυκλισίας κατὰ τὴν περίοδο τοῦ Πεντηκοσταρίου καὶ κατὰ τὶς ἡμέρες τῶν ἑορτῶν σύμφωνα μὲ τὰ μοναχικὰ τυπικὰ καὶ κυρίως κατὰ τὴν κανονικὴ διδασκαλία τοῦ Νίκωνος τοῦ Μαυρορείτου, ἔτσι ὅπως αὐτὴ καταγράφεται στὸν ΝΖ' Λόγο τοῦ ἀνθολογίου του «Ἐρμηνεῖαι τῶν ἐντολῶν τοῦ Κυρίου»³⁰.

29. Βλ. *Κανόνες καὶ Λατρεία*, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 266-268.

30. Περὶ αὐτοῦ τοῦ ἔργου βλ. Θ. Γιάγκου, *Νίκων ὁ Μαυρορείτης, Βίος-συγγραφικὸ ἔργο-κανονικὴ διδασκαλία* (διδ. διατριβή), Θεσσαλονίκη 1991, σ. 56 ἐξ.

Η ΓΟΝΥΚΛΙΣΙΑ ΚΑΙ Ο ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ

Εἴχει ἐνδιαφέρον νομίζουμε νὰ δοῦμε ποιὲς ἦταν οἱ θέσεις τοῦ καθηγητῆ Π. Τρεμπέλα, ὅταν τὸ 1948 ἀνοίγει τὸν διάλογο περὶ τῆς γονυκλισίας. Τὴν πρώτη ἀφορμή, ὅπως προείπαμε, ἔλαβε ἀπὸ τὸν Μητροπολίτη πρώην Παραμυθίας Ἀθηναγόρα, ὁ ὁποῖος ζήτησε τὴ γνώμη τοῦ παλιοῦ καθηγητῆ καὶ αὐτὸς «ἐπεκρότησε ἀνεπιφυλάκτως τὴν συνήθειαν» τῆς γονυκλισίας κατὰ τὴν ὥρα τοῦ καθγιασμοῦ τῶν Τιμίων Δώρων «ὡς λατρευτικὴν ἐκδήλωσιν καὶ ὡς ὀφειλομένην προσκύνησιν εἰς τὸ ὕψιστον τῶν μυστηρίων»³¹. Στὴν πρόταξη τῶν κανόνων τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων ἀπὸ μέρους τοῦ Παραμυθίας, ὁ Τρεμπέλας ἀντιπαρατήρησε ὅτι δὲν πρόκειται περὶ γονυκλινοῦς προσευχῆς, ἀλλὰ «περὶ ἐκδηλώσεως λατρευτικῆς πρὸς τὸν ἐν μυστηρίῳ παρόντα Κύριον, ἐκδηλώσεως δὲ μόνον ἐπὶ ὠρισμένης στιγμῆς κατὰ τὴν μακρὰν ἀκολουθίαν τῆς λατρείας τῆς Κυριακῆς»³². Ἔτσι ἀπὸ ἐδῶ καὶ στὸ ἐξῆς προσπαθεῖ ὁ Τρεμπέλας νὰ βρεῖ ὅλα ἐκεῖνα τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ χρειάζεται γιὰ νὰ στηρίξει τὴ θέση του. Καὶ πρῶτον τονίζει ὅτι «αἱ μυροφόροι γυναῖκες προσπίπτουσιν ἐνώπιον τοῦ ἀναστάντος Κυρίου, ἵνα κρατήσωσιν αὐτοῦ τοὺς πόδας»³³.

31. Π. Τρεμπέλα, Ἡ γονυκλισία ἐν ταῖς Κυριακαῖς, Ἐκκλησία, τεύχ. 21-22 (1948) 163.

32. Ὅπ.π.

Ὡς δεύτερο ἐπιχείρημα φέρει τὸ ὅτι «ὁ χειροτονούμενος ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος γονυπετεῖ ἐξ ὀλοκλήρου ἐνώπιον τοῦ θυσιαστηρίου καὶ συνήθως αἱ χειροτονίαι γίνονται ἐν ἡμέραις Κυριακῶν»³⁴. Κατόπιν ἐπικαλεῖται τὸ τυπικὸν τῆς Εὐεργέτιδος (ΙΒ΄ αἰώνα) ὅπου καταγράφεται καὶ ἡ τάξις τῆς τελετῆς τῆς Ἀναστάσεως: «Τελειώσας τοίνυν ὁ ἱερεὺς θυμιῶν τὸν λαόν, ἵσταται ἔμπροσθεν τῶν βασιλικῶν πυλῶν καὶ σφραγίσας ἐκ τρίτου μετὰ τοῦ θυμιατοῦ λέγει εἰς ἐπήκοον Δόξα τῇ ἀγίᾳ καὶ ὁμοουσίῳ. Καὶ τοῦ λαοῦ τό, Ἀμὴν ἀποκρινομένου ἀπέρχεται τὸ τροπάριον ὁ ἱερεὺς μετὰ ἤχου πλ. α΄ Χριστὸς Ἀνέστη. Τούτου δὲ λεγομένου πάντες πίπτουσιν χαμαὶ δοξάζοντες τὸν ἀναστάντα Χριστόν»³⁵. Στὴ συνέχεια ἐπικαλεῖται τὸν κώδικα Τιμίου Σταυροῦ 40, τοῦ ΙΒ΄ αἰῶνος, τὸν ὁποῖον δημοσιεύει ὁ Ἄθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, πὸν περιέχει τυπικὸ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, στὸ ὁποῖο σημειώνεται: «Καὶ εὐθὺς εἰσελεύεται ὁ πατριάρχης σὺν τῷ κλήρῳ εἰς τὸν ναὸν ψάλλοντες τὸ Χριστὸς Ἀνέστη. Καὶ εὐθὺς εἰσελεύσεται ὁ πατριάρχης καὶ ὁ ἀρχιδιάκων εἰς τὸν ἅγιον Τάφον, οἱ δύο καὶ μόνον καὶ οἱ μυροφόροι ἱστάμενοι ἔμπροσθεν τοῦ ἁγίου Τάφου καὶ τότε ἐξέλθη ὁ πατριάρχης πρὸς αὐτῶν καὶ λέγει αὐτοῖς Χαίρετε, Χριστὸς Ἀνέστη. Τότε πίπτουσιν οἱ μυροφόροι εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ καὶ ἀνιστάμενοι καὶ θυμιάζουν τὸν πατριάρχην καὶ πολυχρονίζουσιν αὐτῷ»³⁶. Ἀκολούθως ὁ Τρεμπέλας ἀντλεῖ πληροφορίες ἀπὸ τὴν

33. Ὅπ.π.

34. Ὅπ.π.

35. Ὅπ.π. Al. Dmitriewskij, *Opisanie liturgitseskich rukopisej*, τ. I, Κίεβο 1895 (ἀνατύπωση Hildeshein 1965), σ. 556.

36. *Ἀνάλεκτα ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας*, Ἁγία Πετρούπολις 1892, τ. II, σ. 191 καὶ Π. Τρεμπέλα, ὅπ.π.

Καινή Διαθήκη, όπου φαίνεται ότι ο απόστολος Παῦλος τὴν ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς «θεῖς τὰ γόνατα προσηύξατο»³⁷. Ἡ ἄλλη ἔνδειξη γονυκλινοῦς προσκυνήσεως ἐντοπίζεται στὴν Ἀποκάλυψη³⁸, στὴν ὁποία λέγεται ὅτι κατὰ τὴν ἡμέρα τῆς Κυριακῆς «οἱ εἴκοσι τέσσερες πρεσβύτεροι πίπτοντες καὶ προσκυνοῦντες ἦσαν ἐνώπιον τοῦ θρόνου».

Στὴ συνέχεια ἀναφέρεται σὲ τρία μοναχικὰ τυπικά, τὰ ὁποῖα ἐπιτρέπουν τὴ γονυκλισία σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις. Συγκεκριμένα στὸν κώδικα 865 τῆς Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν (14ος αἰ.) ἀναφέρεται ἡ τυπικὴ διάταξη τῆς ὑψώσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ: «Τοῦ τρισαγίου ψαλλομένου ἀλλάσσει ὁ ἱερεὺς στολὴν λευκὴν καὶ ἀπέργεται ἐν ᾧ τόπῳ ὁ τίμιος σταυρὸς πρόκειται καὶ μετὰ τοῦ προσκυνῆσαι καὶ ἀσπάσασθαι καὶ θυμιάσαι αἴρεται ἀπὸ τοῦ σκευοφυλακίου ψαλλομένου τροπαρίου ἦχος δ΄. Ὁ ὑψωθεὶς ἐν τῷ σταυρῷ. Ὁ ἀρχιερεὺς βασιτάζων τὸ θυμιατὸν ὀψικεύει, ὁμοίως καὶ οἱ διάκονοι. Καὶ ὅταν πλησίον γίνονται τῶν βασιλικῶν πυλῶν, γίνεται εὐχὴ τῆς εἰσόδου τῆς λειτουργίας μετὰ τοῦ εὐαγγελίου καὶ ἀποτίθησιν ἐν τῇ ἀγίᾳ Τραπέζῃ. Καὶ μετὰ ταῦτα ἀνέρχονται οἱ διάκονοι ἐν τῷ ἄμβωνι. Εἰθ' οὕτως τὸ ἅγιον. Καὶ ἐπακολουθῆ ὁ ἀρχιερεὺς. Καὶ βαλὼν τρεῖς μετανοίας κἂν τε Σάββατον ἐστὶ κἂν τε Κυριακὴ σφραγίζει μετὰ τῶν κηρῶν»³⁹. Ἐπίσης καὶ ὁ 2055 κώδικας τῆς ἴδιας βιβλιοθήκης ἀναφέρεται στὴν ἐορτὴ τῆς ὑψώσεως καὶ γράφει: «Εἰθ' οὕτως βάλλει μετανοίας τρεῖς κἂν Σάββατον κἂν Κυριακὴν ἦ»⁴⁰.

37. Πράξ. κ' 36.

38. Ἀποκ. α' 10.

39. Π. Τρεμπέλα, ὅπ.π., τεύχ. 23-24, σ. 180.

40. Ὅπ.π.

Τέλος δὲ ἀναφέρει ἄλλο χειρόγραφο τοῦ 12ου-13ου αἰῶνος ποὺ ὑπάρχει ἡ κατωτέρω διάταξη: «Ἐὰν φθάσῃ ἡ Ὑψωσις τοῦ τιμίου Σταυροῦ ἐν ἡμέρᾳ Κυριακῇ ... Εἶτα στάντες ἄνω τοῦ ἄμβωνος τῆς Ἐκκλησίας καὶ διαβάς ὁ ἱερεὺς ἢ ὁ καθηγούμενος ὁ ὑψῶσαι θέλων τὸν τίμιον σταυρὸν ποιεῖ γονυκλισίας τρεῖς»⁴¹. Συνεχίζοντας ὁ Τρεμπέλας μνημονεύει τὸν 90ὸν κανόνα τῆς Πενθέκτης ποὺ ρητῶς ἀπαγορεύει τὴ γονυκλισία ἀπὸ τὸν ἑσπερινὸ τοῦ Σαββάτου μέχρι καὶ τὸν ἑσπερινὸ τῆς Κυριακῆς, ὅμως διατυπώνει τὴν ἀποψη ὅτι ἡ ἀπαγόρευση τῆς «γονυκλισίας δὲν εἶναι ἀπόλυτος, ἀλλὰ μόνον σχετική, συμβιβαζομένη πλήρως καὶ μὴ ἐναντιομένη πρὸς τὴν καθ' ὠρισμένης στιγμᾶς τῆς λατρείας κλίσειν τῶν γονάτων»⁴², καὶ ἐπικαλεῖται τὸ τυπικὸ τοῦ ἀγίου Σάββα, τὸ ὁποῖο ἀναφέρει ὅτι κατὰ τὴ λιτή, ὅταν ὁ ἱερεὺς διαβάξει τὴν εὐχὴ «Ἐπάκουσον ἡμῶν ὁ Θεός», σημειώνει «ἡμῶν γόνου κλινόντων καὶ ἐπὶ γῆς κεκυφόντων»⁴³. Εἰς δὲ τὸν ὄρθρο τῆς Κυριακῆς ἀναφέρει «δεῖ δὲ εἰδέναι ὅτι εἰς τὴν θ' ὥδῃν ποιούμεν μετάνοιαν ἕως τὴν γῆν οἱ δύο χοροὶ ὁμοῦ»⁴⁴.

Σημειώνει δὲ ὁ ἴδιος κατωτέρω: «Τὸ γράμμα ἀμφοτέρων τῶν τυπικῶν τούτων διατάξεων εἶναι τόσον σαφὲς καὶ ἐπακριβῶς καθωρισμένον, ὥστε νὰ μὴ χωρῇ οὔτε παρεξήγησις, οὔτε ἀμφιβολία τις. Γόνου κλινόντων. Πρόκειται λοιπὸν περὶ γονυκλισίας. Καὶ ἐπὶ γῆς κεκυφόντων. Μὲ ἄλλες λέξεις ἢ γονυκλισία θὰ συνοδεύηται καὶ ὑπὸ κάμψεως τοῦ κορμοῦ ὥστε καὶ τὸ ὑπὲρ τὰ γόνατα τμήμα τοῦ σώματος

41. Ὅπ.π., σ. 181 καὶ Al. Dmitrijewskij, *Opisanie ...*, ὅπ.π., σ. 812.

42. Π. Τρεμπέλας, ὅπ.π., τεύχ. 25-26, σ. 197.

43. Ὅπ.π., σ. 198.

44. Ὅπ.π.

καμπουριασμένον νὰ κλίνει πρὸς τὴν γῆν»⁴⁵. Καὶ κλείνει τὴ σκέψη του συμπεραίνοντας: «ἡ ἀπαγόρευσις λοιπὸν τοῦ κανόνος τῆς Πενθέκτης ἔχει σχετικὴν μόνον ἔννοιαν»⁴⁶. Παρακάτω ἀναφέρεται στὴ γονυκλισία τοῦ ἔσπερινοῦ τῆς Πεντηκοστῆς καὶ λέει πὼς «ἐφ' ὅσον ἐπετράπη ἡ μετὰθεσις τοῦ ἔσπερινοῦ εἰς τὴν πρωΐαν, ἡ ἀπαγόρευσις τῆς γονυκλισίας κατὰ τὴν Κυριακὴν εἶναι σχετικὴ μόνον καὶ ἐπιδέχεται ἐξαιρέσεις καὶ ἐλαστικότητος»⁴⁷.

Στὸ πέμπτο μέρος τοῦ ἄρθρου του ἀναφέρεται ὁ Τρεμπέλας στὶς τάξεις τῶν μετανοοῦντων (τῶν προσκλαιόντων καὶ τῶν ὑποπιπτόντων) καὶ στηρίζεται στὶς μαρτυρίες τοῦ ἱστορικοῦ Σωκράτη (380-439), ὁ ὁποῖος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι οἱ ἀνωτέρω ὁμάδες τῶν χριστιανῶν ποὺ βρισκόνταν ὑπὸ ἐπιτίμιο «ἐκυλίοντο ὑπὸ τοὺς πόδας ὅχι μόνον τῶν ἐν κλήρῳ ἀλλὰ καὶ τῶν λαϊκῶν, συγγέειν τε τοῖς δάκρυσι τὴν εὐσπλαγγνον ἐκκλησίαν τοῦ ἐλεήμονος Χριστοῦ»⁴⁸. Ἐπίσης δίδει καὶ μία ἀκόμη πληροφορία ἀπὸ τὸν ἱστορικὸ Σωζόμενο ποὺ λέγει πὼς οἱ μετανοοῦντες «ἴσταντο κατηφεῖς καὶ οἰονεῖ θρηνοῦντες»⁴⁹ ζητοῦντες τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ.

«Εἶναι ἀξιοπαρατήρητον», τονίζει ὁ Τρεμπέλας, «ὅτι ὅλοι οἱ ἱεροὶ κανόνες οἱ ὁμιλοῦντες κατὰ τῆς γονυκλισίας ἐν τῇ Κυριακῇ οὔτε κυρώσεις ἐπιβάλλουσιν ... οὔτε κἂν τόνον ζωηρὸν προσδίδουσιν εἰς αὐτήν, τὸ καθαιρέσθω καὶ ἀφοριζέσθω, τὸ ὁποῖον ἀνὰ πᾶν βῆμα συναντῶμεν εἰς τοὺς ἱεροὺς κανόνας συνοδεῦον πᾶσαν ἀπαγόρευσιν αὐτῶν περὶ

45. Ὅπ.π.

46. Ὅπ.π.

47. Ὅπ.π.

48. *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Γ', 13, PG 67, 412C–416A, καὶ Π. Τρεμπέλας, ὅπ.π., τεύχ. 33-34, σ. 279.

49. Ὅπ.π.

τῆς γονυκλισίας τῆς Κυριακῆς δὲν ἀκούεται οὐδὲ πρόρωθεν»⁵⁰, καὶ ἀναφέρει ὅλους τοὺς ἀπαγορευτικούς τῆς γονυκλισίας κανόνες εἰς ἐπιβεβαίωσιν τῆς θέσεώς του. Ἀναφερόμενος δὲ στὸν 91ον κανόνα τοῦ Μ. Βασιλείου λέγει πὼς «ἐν τῇ περικοπῇ λοιπὸν ταύτῃ ὁμιλῶν ὁ θεῖος Πατὴρ περὶ τῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἀγράφων παραδόσεων συγκαταλέγει εἰς αὐτάς καὶ τὸ ὀρθίως κατὰ τὴν Κυριακὴν εὐχέσθαι»⁵¹. Ἐδῶ ὅμως πρέπει νὰ σημειώσουμε πὼς τὸ θέμα τῆς γονυκλισίας δὲν ἦταν ἀγραφὸς παράδοση, δεδομένου ὅτι τὸ 325 ἤδη ἐνομοθετήθη ἀπὸ τὴν Α΄ Οἰκουμένην Σύνοδο, καὶ ἀποτελοῦσε ἤδη κανόνα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς. Προβάλλει ὅμως ὡς ἰσχυρότερη τὴ θέση τοῦ ἀγίου Νικηφόρου τοῦ Ὁμολογητοῦ, ὁ ὁποῖος στὸν 10ον κανόνα του ἀναφέρει πὼς «πρέπει χάριν ἀσπασμοῦ κλίνειν γόνυ ἐν Κυριακῇ καὶ ἐν ὅλῃ τῇ Πεντηκοστῇ, οὐ μὴν τὰς ἐξ ἔθους γονυκλισίας ποιεῖν»⁵² καὶ συμπεραίνει πὼς «ἔχομεν ἐν σύνολον, τὸ ὁποῖον ἀποκλύει ἐξ ὀλοκλήρου τὸν ἀπόλυτον χαρακτήρα, τὸν ὁποῖον μερικοὶ ἐκ τῶν νεωτέρων ἠθέλησαν νὰ προσδώσουν εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς γονυκλισίας τῆς Κυριακῆς»⁵³.

Στὸ 8ο καὶ τελευταῖο μέρος τοῦ ἄρθρου τοῦ ὁ Τρεμπέλας ἐπαναλαμβάνει τὸν μὴν ἀπόλυτον χαρακτήρα τῶν κανόνων, τονίζοντας «πρέπει νὰ παρεμποδίσωμεν μίαν εὐλαβῆ ἐκδήλωσιν τῶν ἐπὶ τινὰς στιγμὰς κατὰ τὴν λειτουργίαν τῆς Κυριακῆς γονυπετούντων εἰς τιμὴν καὶ λατρείαν τοῦ συγκαταβαίνοντος πρὸς ἡμᾶς ἐν τῇ Εὐχαριστίᾳ καὶ πάλιν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν κενοῦντος Κυρίου; Ταῦτα δὲ

50. Ὅπ.π., τεύχ. 35-36, σ. 294.

51. Ὅπ.π., σ. 294.

52. Ὅπ.π. καὶ *Πηδάλιον*, σ. 727.

53. Ὅπ.π., σ. 294.

ἐν ὀνόματι τῶν ἱερῶν κανόνων! Καὶ εἵμεθα λοιπὸν τόσον εὐαίσθητοι περὶ τὴν τήρησιν τῶν ἱερῶν κανόνων, ὥστε νὰ διυλίζωμεν καὶ τὸν κώνωπα; Ἀφήσατε τὸν λαὸν ἐλεύθερον νὰ γονατίζει. Ὅχι δὲν καταλύονται οἱ ἱεροὶ κανόνες μὲ τὸ γονάτισμα τῆς Κυριακῆς, ἐφ' ὅσον αὐτὸ γίνεται μόνον κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς μετουσιώσεως. Ἐπὶ τέλους καὶ γενικωτέρα τις γονυκλισία ἐὰν ἐπικρατήσῃ δὲν πρόκειται τὸ κῦρος τῶν ἱερῶν κανόνων νὰ πάθῃ τίποτε, ἀπολύτως τίποτε»⁵⁴ καὶ παραπέμπει στὴν πράξιν τῆς ὁμοδόξου Ρωσίας λέγοντας: «Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι καὶ ἡ ἐν τῇ ὁμοδόξῳ Ρωσίᾳ λειτουργικὴ πράξις ἔχει καθιερώσει τὴν καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς Κυριακαῖς κατὰ τὴν ὥραν τοῦ καθαγιασμοῦ τῶν δώρων διὰ γονυκλισίας βαθείας λατρευτικὴν προσκύννησιν τοῦ μυστηρίου. Ἱεροκλήρυξ τις τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν περιοδεύων πρό τινων ἐτῶν συνέτυχεν ἱερεῖ τινι Ἑλλήνι ἐκ Ρωσίας, ὅστις εὐθύς μετὰ τὸν καθαγιασμόν τῶν δώρων ἔπεσε πρηνῆς, τὸ πρόσωπον ἔχων κατὰ γῆς, πρὸς προσκύννησιν τοῦ μυστηρίου. Ἦτο δὲ ἡ Κυριακὴ ἡμέρα. Τῆς τοιαύτης πράξεως τῆς ἐν τῇ ὁμοδόξῳ Ρωσίᾳ ὑπὸ τῆς ἀειμνήστου βασιλίσσης Ὀλγας καὶ ἐν τῷ παλαιῷ παρεκκλησίῳ τῶν ἀνακτόρων εἰσαχθείσης, ἡ Α.Μ. ὁ ἐγγονὸς αὐτῆς βασιλεὺς Παῦλος συνεχῶς καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν Κυριακῶν παρέχει ἐν τῇ λειτουργίᾳ τὸ παράδειγμα καὶ τὸ σύνθημα τῆς διὰ γονυκλισίας προσκυνήσεως τῶν τιμίων δώρων οὐ μόνον κατὰ τὴν ὥραν τοῦ καθαγιασμοῦ, ἀλλὰ καὶ ὅτε τὰ ἅγια ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ βήματος προβάλλονται τοῖς πιστοῖς πρὸς κοινωνίαν».

Αὐτὲς σὲ γενικὲς γραμμὲς ἦταν οἱ θέσεις τοῦ Π. Τρεμπέλα, στίς ὁποῖες δὲν ἄργησε νὰ ἀπαντήσῃ ὁ μητροπο-

54. Π. Τρεμπέλα, ὅπ.π., τεύχ. 39-40, σ. 326.

λίτης Θεσσαλιώτιδος Ἰεζεκιήλ, πρὶν ἀκόμη ὁ Τρεμπέλας τελειώσει τὸ ἄρθρο του. Γράφει λοιπὸν ὁ Θεσσαλιώτιδος:

«Ὁ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Καθηγητῆς κ. Π. Ν. Τρεμπέλας διὰ τῶν τελευταίων δημοσιευμάτων του ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ προσπαθεῖ νὰ καταδείξῃ ὅτι ἡ κατὰ Κυριακὴν ἀπαγόρευσις τῆς γονυκλισίας δὲν εἶναι ἀπόλυτος ὡς ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τῆς σημερινῆς ἐκκλησιαστικῆς πράξεως. Ὡς πρὸς τοῦτο τὸ σημεῖον ἔχω τὰ ἐξῆς νὰ προσθέσω. Ὁ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει Μητροπολίτῃ Τρίκκης καὶ Σταγῶν Πολύκαρπος κατακρίνων τὴν γονυκλισίαν τῆς Κυριακῆς καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ἀγιασμὸν τῶν Τιμίων Δώρων, ἔλεγε ὅτι ἐπὶ Οἰκ. Πατριάρχου Ἀνθίμου τοῦ 7ου ὑπηρέτησεν ὡς Διάκονος τῶν Πατριαρχείων καὶ συνελειτούργησε καὶ μὲ τὸν Πατριάρχην καὶ μὲ πολλοὺς Μητροπολίτας Συνοδικούς, οὐδεὶς ποτε ἔκλινε γόνυ ἐν ἡμέρᾳ Κυριακῇ, ἐθεώρουν δὲ τὴν συνήθειαν ὡς ἀλλοτριάν καὶ ξένην πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Ὁρθοδοξίαν.

Πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἐγένετο μνημόσυνον ἐν τῷ Μητροπολιτικῷ Ναῷ, Ἀθηνῶν, ἐν ἡμέρᾳ Κυριακῇ, ὑπὲρ τοῦ ἀποθανόντος Τσάρου Ἀλεξάνδρου, παρουσία τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, τοῦ Πρέσβευος τῆς Ρωσίας Ὀνοῦ καὶ πλήθους λαοῦ. Ὁ Ναὸς ἦτο κατάμεστος κόσμος. Εἰς μίαν στιγμὴν, τοῦ Πρέσβευος τῆς Ρωσίας δῶσαντος τὸ σύνθημα ὅλος ὁ λαὸς ἐγονυπέτησε πλὴν τοῦ Πρωθυπουργοῦ Τρικούπη, ὅστις παρέμεινεν ἄκαμπτος. Τὴν ἐπομένην ὄλαι αἱ ἐφημερίδες καὶ ἰδίᾳ ὁ Γαβριηλίδης εἰς τὴν Ἀκρόπολιν ἐπαινετικῶς ἔγραψαν, διότι ὁ Πρωθυπουργὸς δὲν ἠκολούθησε τὴν ξενικὴν συνήθειαν. Ἐνθυμοῦμαι καὶ τὸν Καθηγητὴν μας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ μακαρίτην Γ. Δέρβον, ὅταν ἦτο ἐπίτροπος εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου Ὁμοιοίας, κατὰ τὴν Μεγάλην Εἴσοδον περιεφέρετο εἰς τὸν Ναὸν ἐγειρών τὰς γυναικας καὶ λέγων: “Δὲν ἐπιτρέπεται γονυκλισία τὰς Κυ-

ριακάς”. Νομίζω δὲ ὅτι, ἐφ’ ὅσον διάταξις Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἀπαγορεύει τὴν γονυκλισίαν τῆς Κυριακῆς, ὅλα τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ κ. Τρεμπέλα, ὑπὲρ μιᾶς εὐσεβοῦς συνηθείας, εἶναι κατώτερα.

Ἡ μετάθεσις δὲ τοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς Πεντηκοστῆς δὲν εἶναι γενική, καὶ εἰς τὸ Ἅγιον Ὅρος καὶ εἰς Μονὰς ἐν Ἑλλάδι, ὁ Ἑσπερινὸς δὲν μετετέθη. Τοῦτο πολλαχοῦ ἐγένετο, δι’ ὃν λόγον μετετέθη καὶ ὁ Ἑσπερινὸς τῶν Χριστουγέννων ἐν τῷ Μητροπολιτικῷ Ναῷ Ἀθηνῶν, ἀντὶ νὰ τελεῖται τὴν πρωΐαν τῆς παραμονῆς μετὰ τὴν Λειτουργίαν τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, κατὰ τὸ Τυπικόν, τελεῖται τὴν ἐσπέραν τῆς παραμονῆς, διὰ νὰ προσελκύῃ ἐκκλησίασμα».

Ὁ Τρεμπέλας στὸ ἐπόμενο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ Ἐκκλησία (35-36) σπεύδει νὰ ἀπαντήσῃ μετὰ τρόπο ὅχι καὶ τόσο κομφό:

«Πρέπει νὰ παραπονεθῶ διὰ τὰ πολὺ ὀλίγον ψυχολογημένα ἐπιχειρήματα τοῦ ἁγίου Θεσσαλιώτιδος. Ἐξωθεῖ τὴν συζήτησιν πρὸς κατεύθυνσιν, ἐν τῇ ὁποίᾳ θὰ ἀναγκασθῶμεν νὰ ταράξωμεν τὴν σποδὸν προσώπων ἀξιοσεβάστων, μὴ δυναμένων νὰ λαλήσωσι καὶ τῶν ὁποίων τὴν ἐκπροσώπησιν λαμβάνει μόνος του ὁ ἅγιος Θεσσαλιώτιδος, χωρὶς νὰ τοῦ τὴν δύνουν οἱ ἀκαίρως εἰς τὴν συζήτησιν ὑπ’ αὐτοῦ ἀναμιγνύμενοι. Δὲν ὑπέχω οὐδεμίαν εὐθύνην διὰ τοῦτο, καὶ ζητῶ προκαταβολικῶς συγγνώμην ἀπὸ τὰς ἀοιδίμους ἐκεῖνας ψυχάς.

Νομίζω, ὅτι ἐπεκαλέσθην κείμενα μαρτυροῦντα πρᾶξιν ἐκκλησιαστικῆν. Ἐὰν ὁ ἀείμνηστος Τρίκκης, τοῦ ὁποίου διατηρῶ εὐλαβῆ τὴν ἀνάμνησιν, κατέκρινε τὴν γονυκλισίαν τῆς Κυριακῆς, δὲν ἔχει καὶ πολὺ μεγάλην σημασίαν, δεδομένου ὅτι ὁ ἀοιδίμος ἐκεῖνος οὐδὲ κατὰ τὰς ἡμέρας, καθ’ ἃς ἐπιβάλλεται ἡ γονυκλισία, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ γονατίσῃ.

Ὁ ἀείμνηστος Τρικούπης, ὑπῆρξε μὲν ἀναντιλέκτως μεγάλη πολιτικὴ φυσιογνωμία, ὄχι ὅμως καὶ μεγάλη θρησκευτικὴ προσωπικότης. Ἐὰν ὁ ἅγιος Θεσσαλιώτιδος τὸν εὕρισκῃ καὶ εἰς τὸ θρησκευτικὸν πεδίου ἀξιομίμητον, ἅς συστήσῃ τότε εἰς τοὺς χριστιανοὺς τοῦ ποιμνίου του νὰ εἰσέρχονται εἰς τοὺς ναοὺς χωρὶς ποτὲ νὰ σταυροκοποῦνται καὶ μὲ τὰ χέρια πάντοτε ὀπίσω.

Ὁ Πρέσβυς τῆς Ρωσίας κατὰ τὴν περίστασιν ἐκείνην ἠκολούθει τὴν πράξιν τῆς ὁμοδόξου μας ἐκκλησίας, τῆς ὁποίας τὸ Τυπικὸν ἔχει ληφθῆ ἀπὸ τὸ Βυζάντιον καὶ ἐτηρήθησαν μερικοὶ παλαιοὶ μας τύποι πιστότερον εἰς τὴν προπολεμικὴν Ρωσίαν.

Ὁ ἀείμνηστος Δέρβος ἦτο καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς. Ἐὰν νεώτερός τις καθηγητὴς τῆς αὐτῆς Σχολῆς, βασιζόμενος εἰς πλεόν ἐπιμελεῖς ἐρεῦνας, καταλήξῃ ἐπὶ ζητημάτων τινος εἰς διάφορα συμπεράσματα τῶν ὑπ' ἐκείνου ὑποστηριχθέντων, διὰ τί ὁ νεώτερος οὗτος καθηγητὴς θὰ εἶχεν ὀλιγώτερον ἔγκυρον ἐκείνου γνώμην;

Ὡς πρὸς τὴν μετάθεσιν τοῦ ἔσπερινοῦ τῆς Πεντηκοστῆς αὐτὸ λέγω καὶ ἐγώ. Μετετέθη παρὰ τὴν ἀπαγόρευσιν τῶν σχετικῶν κανόνων. Πῶς καὶ διατί; Διότι οἱ κανόνες ἐτηρήθησαν μὲ κάποιαν ἐλαστικότητα.

Βέβαια εἰς τὸ Ἅγιον Ὅρος καὶ εἰς τὰς μονὰς ὁ ἔσπερινὸς τῆς Πεντηκοστῆς ἔμεινεν εἰς τὴν θέσιν του. Τί ἔγιναν ὅμως οἱ κανόνες οἱ αὐστηρῶς ἀπαγορευόντες τὴν νηστείαν τοῦ Σαββάτου καὶ τῆς Κυριακῆς; Διατί ὁ ἅγιος Θεσσαλιώτιδος δὲν ἀναμένει τὸ πέρας τῆς ὅλης σειρᾶς τῶν ἄρθρων μου⁵⁵;

Ὅσον διὰ τὸν κανόνα τῆς Α' Οἴκουμενικῆς ἐλέχθησαν

55. Ὅπ.π., τεύχ. 33-34, σ. 280.

ἀρκετὰ εἰς τὸ συγχρόνως μὲ τὴν παροῦσαν δημοσιευμένον ἄρθρον»⁵⁶.

Ἀπὸ τοὺς πρώτους ποὺ ἀπάντησαν στὸν Τρεμπέλα ἦταν ὁ Μητροπολίτης Κορινθίας Μιχαήλ⁵⁷, ὁ ὁποῖος σημείωνε ὅτι «ἡ ὀρθοστασία εἶναι στάσις σεβασμοῦ, ἐτοιμότητος καὶ προσοχῆς».

Τέσσερις μῆνες ἀργότερα παίρνει μέρος στὸ διάλογο καὶ ἀπαντᾷ ὁ Χρήστος Ἐνισλείδης (θεολόγος-Γυμνασιάρχης), ἀπὸ τὶς στήλες τοῦ περιοδικοῦ Ἐκκλησία⁵⁸. Στὰ πέντε μέρη τοῦ ἄρθρου του παρουσιάζει τὶς θέσεις τῶν κανόνων τῆς Α' καὶ Σ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, 20οῦ καὶ 90οῦ ἀντίστοιχα, καὶ δίδει τὶς ἐρμηνεῖες τῶν κανόνων σύμφωνα μὲ τὸν ἅγιο Νικόδημο τὸν Ἄγιορείτη, τὸν Βαλσαμῶνα, τὸν Ζωναρᾶ. Κατόπιν ἀναφέρεται στὴ διδασκαλία τῶν Πατέρων, Πέτρου Ἀλεξανδρείας, Μεγάλου Βασιλείου, Μεγάλου Φωτίου, τῶν ἁγίων Καλλίστου καὶ Ἰγνατίου Ξανθοπούλων, τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου Κύπρου, τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου, τοῦ Εὐσεβίου Ἀλεξανδρείας καὶ ἄλλων Πατέρων, καὶ συνεχίζει παρουσιάζοντας τὴ Διάταξη τῆς θείας Λειτουργίας καὶ τὰ μοναχικὰ τυπικά. Στὴ συνέχεια ἐστιάζει τὸ ἐνδιαφέρον του στὸ ζήτημα τῆς γονυκλισίας τῆς Πεντηκοστῆς καὶ τελειώνει τὴν ἀρθρογραφία του μὲ τὰ ἑξῆς συμπεράσματα:

«Ἡ Κυριακὴ καὶ πᾶσαι αἱ ἡμέραι τῆς Πεντηκοστῆς εἶναι ἡμέραι χαρμῶσυναί, ἡμέραι τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, καὶ διὰ τοῦτο ἀνέκαθεν ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία δὲν ἐπέτρεπε τὴν γονυκλισίαν κατ' αὐτάς, ἐπειδὴ “ἡ μὲν γονυκλισία

56. Ὅπ.π., τεύχ. 35-36, σ. 395.

57. Ὅπ.π., τεύχ. 43-44 (1948), ἐπίσης τὸ ἄρθρο ἀναδημοσιεύθηκε στοὺς «Ἐκκλησιαστικὸς καιροῦς» τοῦ Λονδίνου στίς 24 Σεπτεμβρίου 1948.

58. Ὅπ.π., τεύχ. 4 (1949) 54.

σύμβολόν ἐστι τῆς πτώσεως ἡμῶν, τὸ δὲ μὴ κλίνειν τὸ γόνυ σύμβολόν ἐστι τῆς ἀναστάσεως” (Δωροθέου Σχολαρίου, ἐπισκόπου Λαρίσης, *Ταμείον Πατρολογίας*, σελ. 53). Εἰς τὴν ἡμέραν αὐτὴν ἀναφέρεται τὸ ψαλμικόν: “Αὕτη ἡ ἡμέρα, ἣν ἐποίησεν ὁ Κύριος, ἀγαλλιασώμεθα καὶ εὐφρανθῶμεν ἐν αὐτῇ”, ὅπως λέγει ὁ Ἀλεξανδρινὸς Εὐσέβιος (Πατρολ. Μιγν. Πς’, σελ. 414). Καὶ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν —τῆς ἀναστάσεως καὶ τῆς ἀγαλλιᾶσεως ἐπὶ τῇ ἀναστάσει— ὡς τὴν μόνην σύμφωνον πρὸς τὸ χαρίεν ἐλληνικὸν πνεῦμα ἐνεσάρκωσεν ἡ ὀρθόδοξος ἐλληνικὴ Ἐκκλησία εἰς τὴν λατρείαν τῆς, εἰς τὴν ὑμνωδίαν τῆς, εἰς τὴν τέχνην τῆς, εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς. Καὶ ἐθεώρησεν ὡς λαμπρὰν τὴν ἡμέραν τῆς Ἀναστάσεως —τὸ Πάσχα—, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν, ἣτις θεωρεῖ ὡς μεγαλύτεραν χριστιανικὴν ἑορτὴν τὴν Σταύρωσιν - Μ. Παρασκευήν. Ἐκεῖ εἰς τὴν δύσιν καὶ εἰς τὴν Λατινικὴν Ἐκκλησίαν, διὰ τοῦτο ἐπιβάλλονται καὶ κατὰ τὴν Κυριακὴν ἀκόμη αἱ τακτικαὶ γονυκλισίαι ἐπισήμως, ἐξαγγελλομένων τῶν πρὸς γονυκλισίαν καιρῶν διὰ ἰδιαιτέρου κωδωνισμοῦ (*Στοιχεῖα Λειτουργικῆς Π. Σωμαρίπα*).

Ἀσχέτως ὅμως πρὸς τὸ ὅλον χαρμόσουνον πνεῦμα τῆς Ὀρθοδοξίας τὸ ζήτημα τοῦ κλίνειν ἢ ὄχι γόνυ κατὰ τὰς Κυριακὰς εἶναι ζήτημα κανονικόν, δογματικὸν δὲ τὸ ἐχαράκτηρισεν ὁ Θεόδωρος Στουδίτης. Καὶ ὡς τοιοῦτον πρέπει νὰ ἐξετασθῇ. Ἄν δηλαδὴ οἱ τοῦτο θεσπίζοντες ἐκκλησιαστικοὶ κανόνες εἶναι ἄξιοι σήμερον σεβασμοῦ καὶ ἂν διατήρησαν καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ διατηροῦν τὴν ἰσχύν των καὶ ἔχουν κῦρος.

Τὸ ὅτι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ οὔτοι κανόνες ἔχουν καὶ σήμερον κῦρος, παρ’ ὅλον τὸν “χαλαρὸν τόνον”, ποὺ κατηγοροῦνται ὅτι φέρουν, τὸ μαρτυρεῖ ἡ παράδοσις. Διότι κα-

νείς ἀπὸ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας δὲν εὐρέθη ποτὲ νὰ διασειῆ τούτους καὶ νὰ ἀποφανθῆ ἀντιθέτως. Τοῦναντίον δὲ ὅλοι, ὅσοι ἔγραψαν, συνιστοῦν τὴν πειθαρχίαν εἰς τοὺς ἱεροὺς τούτους κανόνας, ὅπως λέγει ὁ Θεόδωρος Στουδίτης: “καὶ ἐκράτησεν καὶ κρατεῖτω”. Διότι πρόκειται περὶ παραδόσεως παλαιᾶς, παλαιοτάτης, ποὺ φθάνει εἰς τὰ χρόνια τῶν Ἀποστόλων, “ἐν ᾗ τὸ πανάγιον Πνεῦμα ἐλάλησεν” (Βαλσαμῶν).

Ὅθεν εἰς κανένα δὲν ἐπιτρέπεται νὰ διασειῆ τὸ κῦρος τῶν ἱερῶν κανόνων, ποὺ ἐθέσπισαν σοφοὶ καὶ ἅγιοι τῆς Ἐκκλησίας πατέρες καὶ ἐσεβάσθησαν ὁ Μ. Βασίλειος, ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος, ὁ Βαλσαμῶν κ.ο.κ., ἦτοι ἀντιπρόσωποι καὶ τῶν τεσσάρων Ὁρθοδόξων Πατριαρχείων. Διότι ἡ Ἐκκλησία περὶ αὐτῶν καθώρισε: “Μηδενὶ ἐξεῖναι τοὺς κανόνας παραχαράττειν ἢ ἀθετεῖν” (Δ΄ Οἰκουμ. Συν.). Διὸ καὶ ἡ Πολιτεία ἐσεβάσθη αὐτούς, “θεσπίσασα τάξιν ἔχειν νόμων τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κανόνας” (ιδὲ Πηδάλιον, σελ. 13-14). Καὶ μόνον οἱ Προτεστάνται καὶ οἱ Σπουδασταὶ τῶν Γραφῶν, Μάρτυρες τοῦ Ἰεχωβᾶ, ἐπολέμησαν λυσσωδῶς τὸ κῦρος αὐτῶν καὶ τῶν Οἰκουμενικῶν καὶ Τοπικῶν τῆς Ἐκκλησίας Συνόδων. (Γραφικαὶ Μελέται, τόμ. Ζ΄). “Μὴ οὖν ὁμοιωθῶμεν αὐτοῖς”.

Εἶμαι λοιπὸν τῆς γνώμης ὅτι “δὲν πρέπει νὰ ἀφήσωμεν τὸν λαὸν ἐλεύθερον νὰ γονατίζῃ”. Ἀλλὰ νὰ τὸν διαφωτίσωμεν καταλλήλως καὶ τότε ἐλεύθερος ἐκεῖνος ἄς πράξῃ ὅπως θέλει. Καὶ δὲν πρέπει ἡ συζήτησις νὰ περιορισθῆ ἕως ἐδῶ. Πρέπει νὰ ἀκουσθῆ ἡ γνώμη τῶν εἰδικῶν καὶ τῶν ἐπαϊόντων. Καὶ μάλιστα ἡ ἀπόφασις τῆς Διοικούσης Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία ἐτάχθη ὑπὸ τοῦ Κυρίου ὡς ὁ θεματοφύλαξ τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ ὁ τηρητὴς τῶν ἱερῶν αὐτῆς κανόνων. Πρέπει ἐπὶ τοῦ προκειμένου νὰ διυλίσωμεν τὸν

κώνωπα, διὰ νὰ προλάβωμεν τὴν καταβρόχθισιν τῆς καμῆλου ἀπὸ “τοὺς φαρισαϊκῶς θρησκευόντας τυχὸν χριστιανούς”, χωρὶς νὰ κάνωμεν κριτικὴν καὶ νὰ ἐλέγξωμεν τοὺς πατέρας, διατι ἐθέσπισαν οὕτως, ἀλλὰ νὰ εἴπωμεν τὴν ἀλήθειαν. Ὁ Κύριος εἶπεν: “Γνώσεσθε τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς” (Ἰωάν. Η', 32)»⁵⁹.

Μὲ τὴν δημοσίευση τοῦ τελευταίου μέρους τοῦ ἄρθρου τοῦ Ἐνισλείδη ἤρθε στὸ ἴδιο τεῦχος ἡ ἀπάντηση διαμαρτυρίας ἀπὸ τὸν Μητροπολίτη Αἰτωλοακαρνανίας Ἱερόθεο, ὁ ὁποῖος γράφει:

«Παρακολουθήσας τὴν ἐν τῇ “Ἐκκλησίᾳ” δημοσιευθεῖσαν περὶ γονυκλισίας μελέτην τοῦ κ. Ἐνισλείδου, ἐξεπλάγην διὰ τὸν τόσον ἀπερίσκεπτον ὑπ' αὐτοῦ χαρακτηρισμὸν τῶν κατὰ τὴν ἱεράν στιγμὴν τῆς εὐλογίας τῶν Τιμίων Δώρων κλινόντων γόνου εὐλαβῶν λευϊτῶν ὡς “φαρισαϊκῶς θρησκευόντων”. Ἐπειδὴ καὶ ἐγὼ συμπεριλαμβάνομαι εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην, οὐ μόνον αὐτὸς γονυπετῶν, ἀλλὰ καὶ τοὺς χριστιανούς καὶ ἰδίᾳ τὰ παιδιά καὶ τοὺς κατηχητάς καὶ τὰς κατηχητρίδας συμβουλεύων νὰ πράττουν τοῦτο, νομίζω ἑμαυτὸν δικαιούμενον νὰ ἀπορήσω πῶς θεολόγος ἀνὴρ διὰ τοιοῦτο ζήτημα κατηνάλωσε τόσας μελέτας καὶ ἐχρησιμοποίησε τοιαύτην ἄκοσμον φρασεολογίαν κατὰ χιλιάδων εὐσυνειδήτων χριστιανῶν διὰ νὰ ἀμυνθῇ τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων. Καὶ ἡμεῖς γνωρίζομεν τοὺς ἱερούς κανόνας, ἐν ὀνόματι τῶν ὁποίων ἀποκαλούμεθα ὑπ' αὐτοῦ “φαρισαῖοι”, ἐκεῖνος ὅμως φωρᾶται ἀγνοῶν ὅτι οὗτοι ἀποβλέπουν εἰς τὴν ἀνακούφισιν τῶν μεγαλοσχήμωνων ἀσκητῶν κατὰ τὰς Κυριακὰς καὶ τὴν Διακαινίστημον ἐβδόμηδα, καθ' ἃς δὲν ἀμαρτάνουν ἂν δὲν ὑποβληθοῦν εἰς τοὺς

59. Ὁπ.π., τεύχ. 4 (1949), σ. 54.

μεγάλους κόπους τῶν πολλῶν ἑκατοντάδων ἐδαφιαίων μετανοιῶν ποὺ κάμνουν κατὰ τὰς ὑπολοίπους ἡμέρας. Τὴν “κανονικὴν” τοῦ ταύτην ὑπερευαισθησίαν θὰ ἤθελον νὰ δείξει ὁ κ. Ἐνισλείδης δι’ ἄλλας ἀντικανονικὰς ἀπρεπείας ἐμπιπτούσας πάντως εἰς τὴν ἄμεσον καὶ τοῦ ἰδίου ἀντίληψιν. Καὶ διὰ νὰ ἀναφέρω προχειρῶς μίαν μόνον πασίγνωστον περίπτωσιν, τὸ ὅτι δηλαδὴ πολλοὶ χριστιανοὶ προσερχόμενοι πρὸ τοῦ ἀρχιερέως κλίνουν γόνυ καὶ δις καὶ πολλάκις, τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν μάλιστα ποιοῦντες καὶ τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ. Δὲν θὰ ἔπρεπε διὰ τὸ πραγματικῶς ἐφάμαρτον τοῦτο νὰ ἐξεγερθῆ δριμύτερος ὁ θεολόγος καθηγητῆς συμβουλευῶν περιορισμὸν εἰς χειροφίλημα; Προκειμένου δὲ περὶ ἱερέων, δὲν θὰ ὤφειλε νὰ κακίση τοὺς ἐξ αὐτῶν μὴ γονυκλιτοῦντας κατὰ τὴν εἰς ἄλλας ἡμέρας τῆς ἐβδομάδος στιγμὴν τοῦ ἁγιασμοῦ τῶν δώρων; Φαρισσαῖσμον δὲν ὀφλισκάνουν οἱ ἐν κατανοκτικῇ εὐλαβείᾳ καὶ κατ’ αὐτὴν τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα κλίνοντες τὸ γόνυ εὐσεβεῖς λειτουργοὶ καὶ πιστοί. Ἀλλαχοῦ ζητητέος»⁶⁰.

Μὲ τὴ δημοσίευσή αὐτῶν τῶν ἀπόψεων καὶ ἐπιστολῶν διαφάνηκε ἤδη ἓνα ὄχι ἤρεμο κλίμα καὶ σίγουρα ἓνας διχασμὸς ποὺ ἦταν δύσκολο νὰ ξεπεραστεῖ. Ὁ Π. Τρεμπέλας ἀνταπάντησε στὸν Ἐνισλείδη, ἀλλὰ ἀπὸ τίς στῆλες τοῦ περιοδικοῦ «Ἐνορία»⁶¹, ὁ δὲ Ἐνισλείδης, ὅπως γράφει, συνέταξε νέα σειρὰ ἀρθρῶν γιὰ τὸ περιοδικὸ «Ἐκκλησία» ὁμῶς ἢ διεύθυνση τοῦ περιοδικοῦ προφανῶς δὲν ἐπιθυμοῦσε τὴ συνέχιση τοῦ διαλόγου καὶ ἀπέφυγε νὰ δημοσιεύσει τὰ ἀρθρα τοῦ Ἐνισλείδη, τὰ ὁποῖα ἐξέδωκε ὁ ἴδιος σὲ εἰδικὸ τεύχος «δαπάναις τοῦ Σεβασμιωτάτου Θεσσα-

60. Ὅπ.π., τεύχ. 22, σ. 355-356.

61. Ἐνορία (1949) 80-84.

λιώτιδος κ.κ. Ἰεζεκιήλ» τὸ 1950⁶².

Αὐτὸ ποὺ πρέπει νὰ ὑπογραμμισθεῖ ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω εἶναι πὼς δυστυχῶς τὸ ζήτημα δὲν δίχασε μόνο τὴν ἀκαδημαϊκὴ θεολογία ἀλλὰ καὶ τὴν Ἱεραρχία, σὲ πολὺ δὲ μεγαλύτερο βαθμὸ τὸ ποιμνιο, διότι ὁ Π. Τρεμπέλας ὡς σημαίνων παράγοντας τῶν θρησκευτικῶν ὀργανώσεων εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ περνάει τὶς θέσεις του πολὺ πιὸ εὐκόλα ἀπὸ ὅτι ἡ λεγομένη διοικοῦσα Ἐκκλησία, ἡ ὁποία προσπαθοῦσε νὰ συνέλθει ἀπὸ τὴ δίνη τοῦ πολέμου καὶ τὶς ἐναλλαγὰς προσώπων στὸν θρόνο τοῦ Ἀρχιεπισκόπου⁶³.

Μὲ ὅλα τὰ προαναφερθέντα λοιπὸν δόθηκε ἡ δυνατότητα νὰ ἔχουμε μιὰ σφαιρικὴ εἰκόνα τῶν σχετικῶν θέσεων κατὰ τὰ τελευταῖα πενήντα χρόνια τῆς ἐκκλησιαστικῆς μας ζωῆς καὶ κυρίως νὰ γνωρίσουμε τὴν ἱστορία τοῦ θέματος τῆς γουγκλισίας, τὰ πρόσωπα καὶ τὶς ἀπόψεις ποὺ προσεκόμισε ὁ καθένας στὸν ἐνδιαφέροντα ἀλλὰ καὶ δυναμικὸ πολλὰς φορὰς διάλογο.

62. Ἡ γουγκλισία τῆς Κυριακῆς, Ἀθῆναι 1950, σ. 27.

63. Ἀπὸ τὸ 1938 ἕως τὸ 1919 πέρασαν τρεῖς Ἀρχιεπίσκοποι ἀπὸ τὸν θρόνο τῶν Ἀθηνῶν. Βλ. Ἀθ. Γερομιχαλοῦ, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 273 καὶ ἐξ.

Η ΚΑΝΟΝΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΠΕΡΙ ΓΟΝΥΚΛΙΣΙΑΣ

Όταν ἡ Α΄ ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος (325) νομοθετοῦσε γιὰ τὸ θέμα τῆς γονυκλισίας, πιστεύουμε πὼς δὲν τὸ ἔπραξε ἀπλᾶ γιὰ νὰ καθορίσει μόνον τὰ τῆς τάξεως τῆς θείας Λειτουργίας ποὺ κατ' αὐτὴ τὴ χρονικὴ περίοδο παγιώνεται πλέον μιὰ συγκεκριμένη μορφή⁶⁴, ἀλλὰ διαμόρφωνε καὶ τὴ θεολογία τῆς θείας Λειτουργίας καὶ ἔδιδε μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο τὸ κῦρος ποὺ ἔπρεπε στὰ ζητήματα τῆς λατρείας. Ἄλλωστε ἡ προοπτικὴ τῆς Βασιλείας καὶ ὁ ἀναστάσιμος χαρακτήρας ἦταν ἤδη στοιχεῖα ποὺ ἀποτελοῦσαν τὴ βάση τῆς θ. Λειτουργίας ἀπὸ ἐποχὴ ποὺ μπορεῖ νὰ ἀναχθεῖ ἀκόμη καὶ σὲ αὐτὴ τῶν ἀγίων Ἀποστόλων⁶⁵. Ἐκτοτε ξεχωρίζει τὸ Σάββατο καὶ τὴν Κυριακὴ ἀπὸ τὶς ὑπόλοιπες ἡμέρες τῆς ἐβδομάδος «τὸ μὲν Σάββατον, διατὶ εἶναι καταπαύσιμος ἡμέρα», τὴν δὲ «Κυριακὴν οὐ νηστεύομεν διὰ τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν παγκόσμιον χαρὰν καὶ ἀνάστασιν»⁶⁶. Αὐτὸν λοιπὸν τὸν ἀναστάσιμο χαρακτήρα τῆς Κυριακῆς προσπαθεῖ νὰ διαφυλάξει ἡ κανονικὴ παράδοση καὶ

64. Κ. Καλλινίκου, *Ὁ χριστιανικὸς ναὸς καὶ τὰ τελούμενα ἐν αὐτῷ*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 1969, σ. 297.

65. Βλ. χαρακτηριστικὰ τὸν 64 ἀποστολικὸ κανόνα (Γ. Ράλλη - Μ. Ποτλῆ, *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων ...*, τ. Β΄, Ἀθήναι 1852, σ. 81-82).

66. *Πηδάλιον*, σ. 83.

μάλιστα μὲ τὸ βαρύτατο ἐπιτίμιο τῆς καθαιρέσεως στοὺς κληρικοὺς καὶ τοῦ ἀφορισμοῦ στοὺς λαϊκοὺς. Ἐπομένως κάθε παραβίαση τοῦ ἀναστάσιμου χαρακτήρα τῆς Κυριακῆς, παραβιάζει τὸν 640 ἀποστολικὸ κανόνα καὶ συνεπιφέρει τὰ ἐπιτίμια τοῦ κανόνος. Ἄς μὴ παραθεωρεῖται ἐπίσης πῶς ὁ 18ος τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς, ποὺ ἀναφέρεται στὸ θέμα τῆς λειτουργικῆς εὐταξίας, ἐπιτιμᾷ ἐπίσης αὐστηρὰ ὅποιον «δὲν ἤθελε καταπεισθῆ»⁶⁷ καὶ τὸν παύει ἀπὸ τῆ διακονία του γιὰ τὴν ἀνυπακοή του, διότι «μᾶλλον πρέπει νὰ ὑπερνωκῶσιν οἱ κανόνες, πάρεξ ἢ συνήθεια τοῖς κανόσιν ἐναντιουμένη»⁶⁸. Ἔτσι λοιπόν, πρὶν δοῦμε ἀναλυτικὰ τί προβλέπουν οἱ ἱεροὶ κανόνες γιὰ τὸ θέμα τῆς γονυκλισίας, θὰ πρέπει ἐξ ἀρχῆς νὰ κατανοηθεῖ ὅτι δὲν μπορούμε νὰ κάνουμε λόγο γιὰ «χαλαρὸ τόνο» τῶν ἱερῶν κανόνων. Ἡ ἀποδεχόμεστε αὐτοὺς ὡς προῖον τῆς χάριτος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ ἀποκρυσταλωμένη πατερικὴ ἐμπειρία ἢ ἀμφισβητοῦμε τὸ κῆρος τους ἐξ ἀρχῆς. Τὰ περὶ χαλαρῶν τόνων, ἐπειδὴ δὲν ἐπιβάλλει, γιὰ παράδειγμα, ὁ 20ὸς τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς ἐπιτίμιο, δὲν μπορεῖ νὰ σταθοῦν, διότι τὰ ἐπιτίμια ἤδη ἔχουν καθορισθεῖ ἀπὸ τὴν κανονικὴ νομολογία ἤδη τῶν ἀποστολικῶν χρόνων, σὲ ὅσους ἀμφισβητοῦν τὸν ἀναστάσιμο χαρακτήρα τῆς θ. Λειτουργίας.

Ἀκόμη δὲ ὅταν ἐπικαλούμεθα τὴν εὐλάβειά μας γι' αὐτὴ τὴν ἀνυπακοή στοὺς ἱεροὺς κανόνες, ἀποδεικνύουμε τὸ ὀξύμωρο τῆς σκέψης μας, διότι δὲν μπορεῖ νὰ δεχθεῖ κανεὶς ὅτι ἡ ἀτομικὴ μας εὐσέβεια ὑπερβαίνει τὴν εὐσέβεια τῶν 318 πατέρων τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς ἢ τῶν ἀντίστοιχων πατέρων τῆς ἐν Τρούλλῳ, καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει ὅταν ἡ ἀτο-

67. Ὁπ.π., σ. 146.

68. Ὁπ.π.

μική μας εὐλάβεια δὲν μπορεῖ νὰ ὑποταχθεῖ στὴν κοινὴ γραμμὴ καὶ παράδοση τῆς Ἐκκλησίας, δὲν μπορούμε πλέον νὰ μιλοῦμε γιὰ εὐλάβεια. Ἡ αὐτονόμηση καὶ ὁ ἀτομικὸς τρόπος σκέψης καὶ συμπεριφορᾶς εἶναι στοιχεῖα ξένα στὴν κοινὴ μας λατρεία. Ἄλλωστε αὐτὴν ταύτην τὴν αὐτονόμηση εἶναι ποὺ θέλει νὰ θεραπεύσει καὶ ὁ 20ὸς κανόνας τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς ὅταν σημειώνει:

«Ἐπειδὴ τινὲς εἰσι ἐν τῇ Κυριακῇ γόνου κλίνοντες καὶ ἐν ταῖς τῆς Πεντηκοστῆς ἡμέραις, ὑπὲρ τοῦ πάντα ἐν πάσῃ παροικίᾳ φυλάττεσθαι, ἐστῶτας ἔδοξε τῇ ἀγίᾳ συνόδῳ τὰς εὐχὰς ἀποδιδόναι τῷ Θεῷ»⁶⁹.

Οἱ συγγραφεῖς τοῦ Πηδαλίου ἐρμηνεύοντας τὸν πιὸ πάνω κανόνα ἐπισημαίνουν τὰ ἑξῆς: «Τὰ παρὰ τῶν Ἀποστόλων καὶ Πατέρων παραδοθέντα ἔθιμα πρέπει κοινῶς νὰ φυλάττωνται ὅλα ἀπὸ ὅλας τὰς Ἐκκλησίας, καὶ ὄχι μερικὰ ἀπὸ μερικὰς μόνον. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ παρῶν κανὼν διορίζεται ὅτι, ἐπειδὴ μερικοὶ χριστιανοὶ κλίνουσι γόνου καὶ ἐν τῇ Κυριακῇ ἡμέρᾳ, καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ταῖς ἀπὸ τοῦ Πάσχα ἕως τῆς Πεντηκοστῆς, τὸ ὁποῖον εἶναι παρὰ κανόνας καὶ ἄτοπον, λοιπὸν διὰ νὰ φυλάττωνται ὅλοι αἱ ἀποστολικαὶ καὶ πατρικαὶ παραδόσεις εἰς ὅλας τὰς ὀρθοδόξους Ἐκκλησίας τῆς Οἰκουμένης, μία ἀπὸ τὰς ὁποίας εἶναι καὶ τὸ μὴ κλίνειν γόνου ἐν τῇ Κυριακῇ καὶ ἐν ὅλῃ τῇ Πεντηκοστῇ, ἐφάνη εὐλογον εἰς τὴν ἀγίαν Σύνοδον ταύτην νὰ ἀποδίδουσι τὰς εὐχὰς των εἰς τὸν Θεὸν οἱ χριστιανοὶ ὅλοι ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις, ὄχι γονατιστοί, ἀλλὰ ἐστῶτες καὶ ὄρθιοι»⁷⁰.

Ἦχουν δὲ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ὅσα ἀναφέρει ὁ ἅγιος

69. Γ. Ράλλη - Μ. Ποτλῆ, ὅπ.π., σ. 162.

70. Πηδάλιον, σ. 150-152.

Νικόδημος στή «συμφωνία» και στήν ὑπ' ἀριθμὸν 1 παραπομπή ὡς ὑπομνήματα στὸν κανόνα· Παραθέτουμε ἀρχικὰ τὴ «Συμφωνία» καὶ ἀκολούθως τὸ ἐρμηνευτικὸ σχόλιο τοῦ Πατρός, γιατί σὲ αὐτὰ συμπυκνώνονται οἱ ἀρχές τῆς λειτουργικῆς μας παράδοσης. Σὲ ἀμφότερα τὰ κείμενα ἡ θεολογικὴ κατοχύρωση τοῦ κανόνα εἶναι χαρακτηριστικῆ.

Συμφωνία

Ὁ δὲ ὕ τῆς ς' αὐτὸ τὸ ἴδιον λέγων, διορίζει καὶ ἀπὸ τότε πρέπει νὰ παύῃ ἡ γουγκλοσία, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν εἰς τὸ θυσιαστήριον εἴσοδον τῶν ἱερέων, τὴν γενομένην ἐν τῷ ἑσπερινῷ τοῦ Σαββάτου, καὶ ἕως πότε νὰ ἀρχινᾷ πάλιν, δηλαδὴ ἕως τὴν εἴσοδον τῶν ἱερέων γενομένην ἐν τῷ λυχνικῷ τῆς ἑσπέρας τῆς Κυριακῆς, ταυτὸν εἰπεῖν ἀπὸ τὴν μίαν ἑσπέραν ἕως τὴν ἄλλην ἑσπέραν. Ἀλλὰ καὶ ὁ ιε' τοῦ Πέτρου ἐν τῇ Κυριακῇ φησι, δὲν παρελάβομεν νὰ κλίνωμεν γόνυ. Ὁ δὲ μέγας Βασίλειος ἐν κζ' κεφαλ. τῶν περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὅπερ ἐστὶ κανὼν πα' ὄχι μόνον λέγει νὰ μὴ κλίνωμεν γόνυ ἐν τῇ Κυριακῇ, καὶ ἐν τῇ Πεντηκοστῇ, ἀλλὰ καὶ τὸν λόγον, καὶ τὰς αἰτίας προσθέτει, διὰ τὰς ὁποίας τοῦτο οὐ ποιοῦμεν. Ἐν τῇ Κυριακῇ μὲν γάρ φησιν, ὄρθιοι προσευχόμεθα οὐ μόνον διὰ τί ἐν αὐτῇ συνανέστημεν τῷ Χριστῷ καὶ χρεωστοῦμεν νὰ ζητοῦμεν τὰ ἄνω καὶ τὰ οὐράνια, ἀλλὰ καὶ διὰ τί ἡ Κυριακὴ ἡμέρα φαίνεται τρόπον τινὰ πῶς εἶναι εἰκὼν καὶ τύπος τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ἐνῶ δηλονότι πάντες ἀναστημένοι εὐρίσκονται. Δι' ὃ καὶ ἀρχὴ οὕσα αὐτῆ τῶν ἡμερῶν, οὐχὶ πρώτη ὠνομάσθη ἀπὸ τὸν Μωϋσῆν, ἀλλὰ μία, ἥτις καὶ ὀγδὴ ἐστὶ, δηλοῦσα τὴν ὄντως ὀγδὴν ἐκείνην ὁποῦ μέλλει νὰ γένη μετὰ τὴν τοῦ ἑβδοματικῷ αἰῶνος τούτου τελείωσιν. Ἐν ὄλῃ δὲ τῇ Πεντηκοστῇ πάλιν ὄρθιοι προσευχόμεθα, διὰ τὴν αὐτῆ τῆς ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι ἐλπίζομένης ἀναστάσεως εἶναι ἐνθύμησις, ἵνα διὰ τοῦ ὀρθίου σχήματος μεταφέρωμεν τὸν νοῦν μας ἀπὸ τοῦ παρόντος αἰῶνος ἐπὶ τὸν μέλλοντα. Συμφώνως τῷ μεγάλῳ Βασιλείῳ λέγει καὶ ὁ θεῖος Ἰουστίνος, ἐρωτῆει. ριέ', ἀποφαινόμενος, ὅτι τὸ ἐν Κυριακῇ μὴ κλίνειν γόνυ, σύμβολόν ἐστὶ τῆς ἀναστάσεως, δι' ἧς τῇ τοῦ Χριστοῦ χάριτι τῆς ἀμαρτίας, καὶ τοῦ θανάτου ἠλευθερώθημεν. Ἐν δὲ τῇ Πεντηκοστῇ γόνυ οὐ κλίνομεν, ἐπειδὴ ἰσοδυναμεῖ αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ τῆς Κυριακῆς, κατὰ τὸν λόγον τῆς ἀναστάσεως· καὶ ὅτι ἡ τοιαύτη συνήθεια, λέγει, ἔλαβε τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τοὺς χρόνους τῶν Ἀποστόλων, καθὼς φησιν

ὁ μακάριος Εἰρηναῖος ὁ μάρτυς καὶ ἐπίσκοπος χρηματίσας Λουγδούνων ἐν τῷ περὶ τοῦ Πάσχα λόγῳ. Συμμαρτυρεῖ δὲ καὶ ὁ θεῖος Ἐπιφάνιος, ὅτι γονυκλισίαι οὐ γίνονται ἐν ὄλῃ τῇ Πεντηκοστῇ. Τὰ αὐτὰ λέγουσι καὶ ὁ ἱερὸς Αὐγουστίνος ἐν τῇ πρὸς Ἰανουάριον ἐπιστολῇ καὶ ὁ Ἱερώνυμος κατὰ Λουκιφεριανῶν καὶ ὁ θεῖος Ἀμβρόσιος καὶ ὁ Τερτυλλιανός· ἀλλὰ καὶ ὁ ἁ΄ Θεοφίλου ὀρίζει νὰ τιμᾶται κάθε Κυριακὴ καὶ νὰ πανηγυρίζεται, ἐπειδὴ αὕτη καὶ πρώτη ἐστὶν ὡς ἀρχὴ ζωῆς καὶ ὀγδόη ὡς ὑπερβάσα τὸν Ἰουδαϊκὸν σαββατισμὸν, ἥτοι τὴν ζ΄ ἡμέραν. Σημεῖωσαι ὅτι ὁ νς΄ τῆς Καρθαγένης λέγει, πῶς εἰς τὰ ἐν Νικαίᾳ δοκιμασθέντα καὶ ἐξετασθέντα ἦτο γεγραμμένον νὰ λειτουργοῦσιν οἱ ἱερεῖς νήστεις· εἰς τοὺς κανόνας ὁμῶς τούτους τῆς ἐν Νικαίᾳ οὐδαμοῦ τοιοῦτον εὐρίσκεται»⁷¹.

Ἑρμηνευτικὸ σχόλιο

Διὰ τοῦτο καὶ ὁ μέγας Βασίλειος (εἶναι λόγια τοῦ Βλαστάρεως) συνθέμενος ἄριστα πάντων τὰς ἱλαστηρίους εὐχάς, τὰς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς Πεντηκοστῆς ἐπὶ τῇ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐπιδημία ἐκφωνουμένας, καὶ μὲ δουλικὸν σχῆμα καὶ κλίσιν γονάτων παραινέσας τὸν λαὸν νὰ τὰς ἀκροάζωνται, διὰ νὰ ὁμολογοῦν μὲ τὸ σχῆμα τοῦτο τὴν φυσικὴν αὐθεντίαν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, καὶ μαρτυροῦν καὶ κατὰ τοῦτο ὁμοούσιον μὲ τὸν Υἱὸν τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, εἰς τὸ ὁποῖον κάμπτει πᾶν γόνυ, κατὰ τὸν Ἀπόστολον. Ταῦτα, λέγω, ποιήσας, δὲν ἔκρινεν εὐλόγον νὰ ἀναγινώσκωνται αἱ εὐχαί του αὐταὶ ἐν τῇ ὥρᾳ τῆς ἡμέρας, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπεδήμησεν εἰς τοὺς Ἀποστόλους τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον. Ὅχι· Διατὶ δὲν ἦτο πρέπον, αὐτὸς ὁποῦ ἦτο ὑποφότης καὶ μύστης τῶν ἀποκρύφων μυστηρίων τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, νὰ καταργήσῃ τὰ πρεσβεῖα καὶ προνόμια τῆς Κυριακῆς, μέγала μυστήρια καὶ λογαριασμοὺς περιέχοντα, ἅπερ αὐτὸς ἐκύρωσε πρότερον, λέγω δὴ τὸ νὰ μὴ κλίνωμεν γόνυ ἐν τῇ Κυριακῇ. Ὅθεν διὰ νὰ μὴ γένη τοῦτο τὸ ἄτοπον, ἐδιώρισε νὰ ἀναγινώσκωνται μετὰ γονυκλισίας κατὰ τὴν ἐσπέραν τῆς Πεντηκοστῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν, ἢ μὲν Κυριακὴ καὶ ἢ Πεντηκοστὴ τελειώνει, αἱ δὲ τῆς β΄ ἀρχαὶ καταβάλλονται, ἐπειδὴ κάθε ἐρχομένη ἡμέρα κάμνει τὴν ἀρχὴν τῆς ἀπὸ τὴν ζ΄ ὥραν τῆς προλαβούσης, καὶ κατὰ τοὺς ἀστρονόμους καὶ κατὰ τοὺς πολιτικούς νόμους. Δι' ὃ οἱ τὰς εὐχάς

71. Ὁπ.π., σ. 150-152.

ταύτας, ἀναγινώσκοντες τὸ πρωῒ, κακῶς, καὶ ἡμαρτημένως καὶ παρὰ κανόνας ποιοῦσιν. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ τῆς Πεντηκοστῆς, λαμπροφύρω οὔσῃ καὶ κυριωνύμῳ, ἄσιτοι καὶ νήστευσι μένοντες, ἕως τῆς ἑσπερινῆς τῶν τοιούτων εὐχῶν ἀκροάσεως, δεισιδαίμονες τρώντι εἰσὶ καὶ οὐ καλῶς ποιοῦσιν, ἐπειδὴ κατὰ τὸν θεῖον Χρυσόστομον, κανένα ἐμπόδιον δὲν εἶναι, ἀφ' οὗ ἀπολαύσῃ ὁ ἄνθρωπος τὴν σωματικὴν τράπεζαν, νὰ ἔλθῃ καὶ εἰς τὴν πνευματικὴν τράπεζαν τοῦ λόγου καὶ τῶν εὐχῶν (Ὁμιλ. *ἰ' εἰς ἀνδριάντας*, καὶ *Λόγῳ β' μετὰ τὰς καλάνδρας*). Αὐτὸ τὸ ἴδιο λέγει καὶ ἐν τῇ ἔρμηνείᾳ τοῦ *ἰ'* ἑδαφίου τοῦ *ἡ'* κεφ. τοῦ δευτερονομίου, τοῦ λέγοντος· “Καὶ φαγῆ καὶ ἐμπλησθήσῃ καὶ εὐλογήσῃς Κύριον τὸν Θεόν σου” (σελ. 1463, τοῦ *α'* τόμου τῆς σειρᾶς). Ἦθελε δὲ ἀπορήσῃ τινάς, διὰ τί ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἔκλινε γόνυ καὶ ἐπροσευχῆθη εἰς τὰς ἡμέρας τῆς Πεντηκοστῆς; ἐν γὰρ τῷ *κ'* κεφ. τῶν Πράξεων γέγραπται, ὅτι ὁ Παῦλος παρέπλευσε τὴν Ἔφεσον, ταῦτόν εἰπεῖν ἐν παρόδῳ ἠθέλησε νὰ ἰδῇ τοὺς Ἐφεσίους, ἐπειδὴ καὶ ἐσπούδαζε νὰ εὔρεθῇ εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς, καὶ μετὰ ταῦτα ἐπιφέρεται, ταῦτα εἰπὼν (ὁ Παῦλος δηλαδὴ), θεὸς τὰ γόνατα αὐτοῦ σὺν πᾶσιν αὐτοῖς προσήξατο. Καὶ πάλιν εἰς τὸ ἀκόλουθον *κα'* κεφ. γράφει ὁ ἴδιος Λουκᾶς ὅτι πηγαίνοντας εἰς τὴν Τύρον, “θέντες τὰ γόνατα ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν προσηξάμεθα”. Ἡ λύσις ὅμως εἶναι πρόχειρος, ὅτι ἡ κατάστασις τῆς Ἐκκλησίας ἀκόμα τότε ἦτο ἀκανόνιστος, καὶ τρόπον τινα ἦτο εἰς τὴν νηπιότητά της, ὡσὰν ὁποῦ ἀκόμα τότε κατεβάλλοντο τὰ κυριώτερα θεμέλια καὶ δὲν εἶχε λάβῃ τὴν τελειότητα, οὐδὲ ὅλην τὴν ἀκριβειαν. Σημειώσαι δὲ ὅτι ὁ παρὼν κανὼν δὲν λέγει διὰ τὰς γονυκλισίας, τὰς παρ' ἡμῶν κοινότερον ὀνομαζομένας μεγάλας μετανοίας, αἵτινες καὶ προσπτώσεις κυρίας ὀνομάζονται (τὰς ὁποίας ὅτι, ὅταν χάριν ἀσπασμοῦ γίνωνται ἀγίων εἰκόνων θετέον καὶ μάλιστα τῶν φρικτῶν μυστηρίων, δὲν ἐμποδίζει τόσον ὁ *ἰ.* κανὼν τοῦ ἀγίου Νικηφόρου, οὔτε ἐν τῇ Κυριακῇ, οὔτε ἐν ὅλῃ τῇ Πεντηκοστῇ, ὅσον τὰ ἱερά ἄσματα λέγοντα, ποτὲ μὲν, Σοὶ προσπίπτομεν τῷ ἀναστάντι, καὶ ἄλλα τοιαῦτα πολλά. Εἶπα ὅτι τὰς χάριν ἀσπασμοῦ γινομένης γονυκλισίας δὲν ἐμποδίζει, ἐπειδὴ τὰς ἐξ ἔθους γινομένης καὶ αὐτὸς ἐμποδίζει ἐν τῷ αὐτῷ κανόνι, λέγων αὐτολεξεῖ· Χρῆ ἀσπασμοῦ χάριν κλίνειν γόνυ καὶ ἐν Κυριακῇ, οὐ μὲν τοι τὰς ἐξ ἔθους γονυκλισίας ποιεῖν, ὡς ἐν πολλοῖς χειρογράφοις κώδιξιν οὕτω γέγραπται. Ὁ θεῖος δὲ Ἡσαΐας ταύτας κωλύει. Γράφων γὰρ πρὸς Θεοδώραν τῆς λέγει ὅτι, ἂν κάμνη γονυκλισίας ἐν τῇ Κυριακῇ

καὶ ἐν τῇ Πεντηκοστῇ, κανόνι βαρυτάτῳ ὑπόκειται. Ἄλλα καὶ ὁ ἅγιος Κάλλιστος, καὶ Ἰγνάτιος ὁ Ξανθόπουλος παρομοίως αὐτὰς ἐμποδίζουσι, κατὰ τινὰς, φασὶ μυστικούς καὶ ἀπορρήτους λόγους. Ἄλλα δὴ καὶ τὰ τυπικὰ τὰς τοιαύτας μεγάλας μετανοίας ἀσκηκῶνουσιν ἀπὸ τὸ μέσον, ἐν τε τῇ Κυριακῇ καὶ τοῖς Σάββασι καὶ ἐν ὅλῃ τῇ Πεντηκοστῇ, καὶ ὁ λόγος εἶναι, διὰ τί τὰς τοιαύτας προσπτώσεις ἐμπεριέχεται, καὶ ἡ ἀπὸ τῶν κανόνων ἐμποδισμένη γονυκλισία) δὲν λέγει, λέγω, ὁ κανὼν διὰ τὰς τοιαύτας γονυκλισίας, ἀλλὰ διὰ τὴν γονυκλισίαν, καθ' ἣν ἐπάνω εἰς τὰ γόνατα κείμενοι, προσευχόμεθα, ὅ,τι λογῆς δηλαδὴ κάμνομεν κατὰ τὴν ἐσπέραν τῆς ἁγίας Πεντηκοστῆς. Ὡστε ἐντεῦθεν συμπεραίνεται ὅτι, τὸ νὰ προσευχόμεθα γονατιστοί, δὲν εἶναι ἔθος, καὶ συνήθεια λατινικὴ ἢ ἐθνικὴ, ἀλλὰ εὐαγγελικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ. Εὐαγγελικὴ, διὰ τί καὶ οὕτως προσηύξατο θεὸς γὰρ φησι τὰ γόνατα προσηύχετο (Λουκ. κβ' 41). Ἀποστολικὴ, διὰ τί καὶ ὁ Παῦλος ἰδίως οὕτω προσηύξατο, ὡς εἵπομεν ἀνωτέρω. Καὶ πάλιν τούτου χάριν κάμπτω τὰ γόνατά μου πρὸς τὸν Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ (Ἐφεσ. γ' 14). Καὶ μάλιστα ὁ Ἄδελφός τοῦ Ἰάκωβος, τοῦ ὁποῦ, ὡς γράφει ὁ Μεταφραστὴς, καὶ ἄλλοι, ἐξωγκώθησαν τὰ γόνατα ὡς τῆς καμήλου, ἀπὸ τὰς συχνὰς γονυκλισίας, καὶ κοινῶς οἱ ἀπόστολοι ἐν ταῖς Διαταγαῖς λέγουσι (βιβλ. ἡ', κεφ. θ' καὶ ιε'), ὅτι οἱ πιστοὶ κλίνοντες τὰ γόνατα ἐδέοντο τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ λειτουργίᾳ, καὶ τέλος εἶναι ἐκκλησιαστικὴ, διὰ τί ἡ ζ' σύνοδος κανόνι γ' λέγει ὅτι κατὰ τὴν τῆς Κυριακῆς ἐσπέραν γόνου κλίνοντες τὰς εὐχὰς προσφέρομεν τῷ Θεῷ. Ὅθεν καὶ ὁ μέγας Βασίλειος (Λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχή, ὁ ἄνθρωπος κατ' εἰκόνα), γράφει ὅτι διὰ τοῦτο εἰς ἑπτὰ διαλείμματα ἐμοιράσθη ὁ τῆς προσευχῆς καιρὸς, διὰ νὰ γίνεταί ἁποια ἀνάπαυσις εἰς τὴν συντονίαν τῆς ἐν ταῖς προσευχαῖς γονυκλισίας, καθὼς καὶ πολλοὶ τῶν ἐρήμοις ὁσίων γονατιστοὶ εὐρέθησαν παραδόντες τὸ πνεῦμα. Καὶ ὁ Εὐσέβιος γράφει ὅτι οἱ ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου χριστιανοὶ στρατιῶται προσηύχοντο γόνου θέντες ἐπὶ τὴν γῆν, κατὰ τὸ οἰκεῖον τοῖς χριστιανοῖς τῶν εὐχῶν ἔθος (Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία βιβλ. ε', κεφ. ζ'). Πλὴν δὲν πρέπει πάντοτε γονατιστός τινὰς νὰ προσεύχεται, ἀλλὰ καὶ ὄρθιος, καὶ κατὰ τὸν παρόντα κανόνα, καὶ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον, λέγον «Ὅταν στήκητε προσευχόμενοι» (Μάρκ. 14, 21). Εἶναι δὲ ἄξιον νὰ προσθέσωμεν καὶ τοῦτο εἰς τὴν παροῦσαν ὑποσημείωσιν, ὅτι ἐπειδὴ τὸ Σάββατον εἶναι ἡμέρα καὶ καταπαύσιμος τῆς δημιουργίας τοῦ Θεοῦ καὶ νεκρώσιμος καὶ πτώσιμος, διὰ τί εἰς αὐτὴν καὶ ὁ Κύριος ἄπαξ ἐτά-

φη, και ἔπεσεν ἐν τῷ τάφῳ, και τὰ μνημόσυνα γίνονται τῶν ἐν τάφῳ κειμένων, καθ' ὃ μὲν καταπαύσιμος εἶναι, ἀσκηθόνονται ἀπὸ αὐτὴν αἱ γονυκλισίαι, ἐργασίαι τινὲς οὖσαι, ὡς δηλοῦσι τὰ τυπικά, διατάσσοντα ἐν τῇ Τεσσαρακοστῇ ἀπὸ τὸ ἐσπέρας ἐκάστης ζ' νὰ σχολάζουσιν αὐται, και ὡς μαρτυροῦσιν ὁ θεῖος Κάλιστος, και Ἰγνάτιος ὁ Ξανθόπουλος (παρὰ τῇ *Φιλοκαλίᾳ*). Καθ' ὃ δὲ νεκρώσιμος και πτώσιμος, και οὐχὶ ἀναστάσιμος, διὰ τοῦτο και ὁ κ' οὗτος τῇ α' και ὁ γ' τῆς ζ' δὲν ἐμπόδισαν τὸ νὰ γίνωνται γονυκλισίαι ἐν τῷ Σαββάτῳ ὡς δηλωτικαὶ οὖσαι τῆς ἐν γῆ καθὼς και ὁ β' Νικολάου λέγει, ὅτι τῷ κλίνειν ἐν Σαββάτῳ γόνου ἀπὸ τοῦ κανόνος οὐ κεκώλυται. Διὰ τοῦτο ἄρα οἱ ἐν Σαββάτῳ γονυκλιτοῦντες οὐχ ἁμαρτάνουσι. Και λοιπὸν δὲν εἶναι ἐναντίοι οἱ συνοδικοὶ κανόνες μὲ τὰ τυπικά, καθ' ὅτι πρὸς διαφόρους τοῦ Σαββάτου λογαριασμοὺς ἀποβλέποντες, οἱ μὲν, οὕτω, τὰ δέ, διώρισαν περὶ τῶν ἐν τῷ Σαββάτῳ γονυκλισιῶν. Διὰ τί ἤδη ἡ γονυκλισία ἀσκηθῆ ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν, ὅρα εἰς τὴν ὑπόσημ. τοῦ γ' τῆς ζ'»⁷².

Εἶναι σαφὲς ὅτι ἡ Α' Οἰκουμενικὴ γνωρίζει τὴν ὑπαρξὴ διαφορετικῆς πράξεως κατὰ τόπους και γιὰ αὐτὸν τὸν λόγῳ ἐπεμβαίνει. Ἄλλωστε τὸ ἐπισημαίνει στὴν ἀρχὴ μὲ τὸ «εἰσὶ τινες». Θὰ λέγαμε δὲ πῶς ἴσως ἦταν φυσικὸ σὲ μιὰ ἐποχὴ διαμορφώσεως τῆς λατρείας νὰ ὑπῆρχαν παρανοήσεις ἢ μὴ ἐνημέρωση, γι' αὐτὸ βλέπουμε πῶς ἡ συνοδος μὲ πολὺ ἀγάπη, ἀνοχὴ ἢ και συγκατάβαση προσπαθεῖ νὰ δώσει τὴ θέση τῆς Ἐκκλησίας⁷³.

Ὁ ἴδιος ὁ Τρεμπέλας ἐπικαλούμενος τὸν Ζωναρᾶ και τὸν ἱστορικὸ Σωκράτη μᾶς πληροφορεῖ γιὰ τὶς κατηγορίες τῶν μετανοούντων τῶν προσπιπτόντων, τῶν προσκλαιόντων, οἱ ὅποιοι ἦταν πρηνεῖς κατὰ γῆς και ζητοῦσαν τὶς εὐχὲς τῶν ἱερέων και τὶς προσευχὲς τῶν πιστῶν «σὺν οἰμωγῇ και

72. Πηδάλιον, σ. 151-152.

73. Ἰω. Φουντούλη, Ἀπαντήσεις εἰς λειτουργικὰς και κανονικὰς ἀπορίας, Ἐφημέριος, τευχ. 18(1996) 360.

όδυρμῶ»⁷⁴. Τὸ ἴδιο συνέβαινε προφανῶς καὶ τὸν Α΄ αἰώνα κατὰ τὸν ὁποῖο ἔχουμε πληροφορίες ἀπὸ τὶς *Πράξεις τῶν Ἀποστόλων* ὅτι ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἔκλινε γόνυ καὶ προσευχήθηκε τὴν ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς⁷⁵. Εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸ αὐτὸ ποὺ τονίζει ὁ ἅγιος Νικόδημος γιὰ τὴ συγκεκριμένη κατάσταση ὅτι, αὐτὸ γινόταν, ἐπειδὴ ἡ «καστάσασις τῆς Ἐκκλησίας ἀκόμα τότε ἦτο ἀκανόνιστος καὶ τρόπον τινα ἦτο εἰς τὴν νηπιότητά της, ὡσὰν ὁποῦ ἀκόμα κατεβάλλοντο τὰ κυριώτερα θεμέλια, καὶ δὲν εἶχε λάβει τελειότητα οὐδὲ ὅλην τὴν ἀκρίβειαν»⁷⁶. Νομίζουμε δὲ πὼς ἡ ἀπάντηση αὐτῆ τοῦ ἁγίου Νικοδήμου ἀντιμετωπίζει ὅλες τὶς περιπτώσεις ποὺ ἐπικαλεῖται ὁ Τρεμπέλας ἀπὸ τὰ Εὐαγγέλια, δηλαδὴ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου καὶ τῶν μυροφόρων γυναικῶν. Ἀξίζει ὅμως νὰ σημειωθεῖ ὅτι καὶ ὁ ἴδιος ὁ Τρεμπέλας μᾶς πληροφορεῖ ὅτι «ὁ Τερτυλλιανὸς ἀναφέρει ὅτι κατὰ τὰς Κυριακὰς καὶ κατὰ τὴν ἀπὸ τοῦ Πάσχα μέχρι τῆς Πεντηκοστῆς περίοδον ἀπηγορεύετο τόσον τὸ νηστεύειν, ὅσο καὶ τὸ γονυκλινῶς προσεύχεσθαι. Ἡ αὐτὴ ἀπαγόρευση ἐπαναλαμβάνεται καὶ ἐν ταῖς ἐρωταποκρίσεις πρὸς Ὁρθοδόξους ταῖς ἀποδιδομέναις εἰς τὸν Ἰουστίνον»⁷⁷. Παράδοση ἀρχαιοτάτη καὶ ἀποστολικὴ λοιπόν, ἡ ὀρθὴ στάση τῆς προσευχῆς κατὰ τὴ θεία Λειτουργία.

Παρ' ὅλο ὅμως ὅτι ἡ Α΄ Οἰκουμενικὴ νομοθέτησε τὰ περὶ γονυκλισίας φαίνεται πὼς ὑπῆρχαν πιστοὶ ποὺ ἐξαίρουσαν

74. «Τὰ κατὰ τὰς τάξεις τῶν μετανοούντων», *Ἐκκλησία*, τεύχ. 33-34, σ. 279.

75. *Πράξ.* κ' 36.

76. *Πηδάλιον*, σ. 151.

77. *Αρχαὶ καὶ χαρακτήρ τῆς χριστιανικῆς λατρείας*, ἐκδ. «Σωτήρη», Ἀθήνα 1993, σ. 214.

τοὺς ἑαυτοὺς των ἀπὸ τῆ σχετικῆ ἀπαγόρευση καὶ καταστρατηγοῦσαν τὸν κανόνα. Ἔτσι τὸ 692 ἢ ἐν Τρουλλῶ Πενθέκτη Οἰκουμενικῆ σύνοδος ἐπανέρχεται στὸ θέμα καὶ διὰ τοῦ 90οῦ κανόνος τῆς ρυθμίζει τὸ ζήτημα ὡς ἑξῆς: «Ταῖς Κυριακαῖς μὴ γόνου κλίνειν ἐκ τῶν Θεοφόρων ἡμῶν πατέρων κανονικῶς παρελάβομεν, τὴν τοῦ Χριστοῦ τιμῶντες Ἀνάστασιν, ὡς ἂν οὖν μὴ ἀγνοῶμεν τὸ σαφές τῆς τούτου παρατηρήσεως, δῆλον τοῖς πιστοῖς καθιστῶμεν, ὥστε μετὰ τὴν ἐν τῷ Σαββάτῳ ἑσπερινὴν τῶν ἱερωμένων πρὸς τὸ θυσιαστήριον εἴσοδον, κατὰ τὸ κρατοῦν ἔθος, μηδένα γόνου κλίνειν μέχρι τῆς ἐφεξῆς κατὰ τὴν Κυριακὴν ἐσπέρας, καθ' ἣν μετὰ τὴν ἐν τῷ λυχνικῷ εἴσοδον αὐθις τὰ γόνατα κάμπτοντες, οὕτω τὰς εὐχὰς τῷ Κυρίῳ προσάγομεν. Τῆς γὰρ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐγέρσεως πρόδρομον τὴν μετὰ τὸ Σάββατον νύκτα παραλαμβάνοντες, τῶν ὕμνων ἐντεῦθεν πνευματικῶς ἀπαρχόμεθα, εἰς φῶς ἐκ σκότους τὴν ἑορτὴν καταλήγοντες, ὡς ἐν ὀλοκλήρῳ ἐντεῦθεν νυκτὶ καὶ ἡμέρᾳ πανηγυρίζειν ἡμᾶς τὴν Ἀνάστασιν».

Οἱ συγγραφεῖς τοῦ *Πηδαλίου* στὸ σχόλιό τους, συμπληρώνοντας ὅσα ἀναφέρουν στὸν ὑπομνηματισμὸ τοῦ 20οῦ κανόνα τῆς Α' Οἰκουμενικῆς, ἀναφέρουν ἐν προκειμένῳ τὰ ἑξῆς: «Ἐπειδὴ καὶ παρελάβομεν (διορίζει ὁ παρῶν Κανὼν) νὰ μὴ κλίνωμεν γόνου εἰς τὰς Κυριακάς, ἀπὸ τοὺς Θεοφόρους Πατέρας τῆς Α' Συνόδου, δηλαδὴ τὸν θεῖον Πέτρον καὶ τὸν Μέγαν Βασίλειον, διὰ τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου, δηλοποιοῦμεν εἰς τοὺς πιστοὺς ὅτι, νὰ παύωσι μὲν τὴν γονυκλισίαν ὕστερα ἀπὸ τὴν εἴσοδον, ὅπου κάμνουσιν οἱ ἱερεῖς εἰς τὸ ἅγιον βῆμα, κατὰ τὸν ἑσπερινὸν τοῦ Σαββάτου, νὰ ἀρχίζουσι δὲ ἄλλιν ταύτην ὕστερα ἀπὸ τὴν εἴσοδον τῶν ἱερέων εἰς τὸ ἅγιον βῆμα, τὴν γινομένην κατὰ τὸν ἑσπερινὸν τῆς Κυριακῆς: ταῦτόν εἰπεῖν, ἀπὸ τὴν

μίαν ἑσπέραν ἕως τὴν ἄλλην ἑσπέραν πρόδρομον γὰρ καὶ προοίμιον λαμβάνοντες τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου, τὴν μετὰ τὸ Σάββατον νύκτα, ἀπὸ τότε ἀρχίζομεν τοὺς ἀναστασίμους ὕμνους, καὶ ἀπὸ τὸ σκότος τῆς μετὰ τὸ Σάββατον νυκτὸς (ἧτις λογίζεται τῆς Κυριακῆς) ἀρχίζομεν τὴν ἑορτὴν· ἕως δὲ κρατεῖ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας τῆς Κυριακῆς, τελειώνομεν αὐτήν, ἵνα μὲ τὸν τρόπον τοῦτον εἰς μίαν ὁλόκληρον νύκτα καὶ ἡμέραν πανηγυρίζωμεν τὴν Ἀνάστασιν. Ὅρα καὶ τὸν κ' τῆς Α'»⁷⁸.

Ἐδῶ θὰ λέγαμε οἱ Πατέρες ὀριοθετοῦν καὶ χρονικὰ τὸν ἑορτασμὸ «εἰς μίαν ὁλόκληρον νύκτα καὶ ἡμέραν πανηγυρίζωμεν τὴν Ἀνάστασιν», διότι ἴσως ὑπῆρχε ἀμφισβήτησις καὶ προβληματισμὸς ὡς πρὸς τὰ ὅρια⁷⁹. Στὴν ὑποσημείωσις τοῦ κανόνος ὁ ἅγιος Νικόδημος δηλώνει πῶς ἡ γονυκλινῆς στάσις προσευχῆς ἦταν ἀρχαία παράδοσις, ἀποστολική καὶ πατερική, βέβαια αὐτὴ ἀφοροῦσε τὴν ἀτομικὴ προσευχὴ καὶ ὄχι τὴ θεία Λειτουργία. Ὅμως πιθανότατα μετὰ τὸ σχίσμα ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία γιὰ νὰ διαφοροποιηθεῖ ἀπὸ τὴ Δυτικὴ, ὅπου ἡ γονυκλινῆς προσευχὴ ἦταν πάντοτε σὲ προτεραιότητα, ἄρχισε σιγὰ-σιγὰ νὰ ἀποφεύγει τὸ γονυκλινῶς προσεύχεσθαι⁸⁰.

78. Πηδάλιον, σ. 298, βλ. καὶ Γ. Ράλλη - Μ. Ποτλῆ, ὅπ.π., σ. 516.

79. Ἰω. Φουντούλη, ὅπ.π., σ. 360.

80. Βλ. Πηδάλιον, σ. 299: «Πότε δὲ καὶ ἀπὸ τίνος ἀσηκώθη ἀπὸ τὴν καθ' ἡμᾶς Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν ἡ εὐαγγελικὴ αὐτὴ ἀποστολικὴ καὶ πατερικὴ συνήθεια τῆς γονυκλισίας; μετὰ ἀκριβείας νὰ εἰποῦμεν οὐκ οἶδαμεν. Συμπεραίνομεν ὅμως στοχαστικῶς ὅτι νὰ ἀσηκώθη αὐτὴ μετὰ τὸ σχίσμα, τινῶν ἴσως ἡμετέρων, μὲ ὑπερβολὴν ζηλωτῶν, ἀντιφερομένων εἰς τὰ ἔθιμα τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ἀκολούθως δὲ καὶ εἰς τὸ κανονικὸν τοῦτο ἔθος. Καὶ ὅτι τοῦτο τὸ συμπέρασμα ἡμῶν ἐστὶν ἀληθές, ὅρα τὸν ἡμέτερον Μελέτιον τὸν Πηγᾶν, ἐν τῷ τέλει τοῦ γ' βιβλίου περὶ

Ὁ Τρεμπέλας σχολιάζοντας τὸν 90ὸ κανόνα τῆς ἐν Τρούλλω θεωρεῖ ὅτι καὶ αὐτὸς δὲν μπόρεσε νὰ ἐπιβιώσει, ἐπειδὴ στὸ Τυπικὸ τοῦ ἁγίου Σάββα, ἀκριβῶς κατὰ τὸν Ἑσπερινὸ τοῦ Σαββάτου μετὰ τὴν ἐκφώνηση «Ἐπάκουσον ἡμῶν ὁ Θεὸς» καὶ τὸ «Εἰρήνη πᾶσι» παραδίδονται τὰ ἐξῆς: «καὶ ἡμῶν γόνυ κλινόντων καὶ ἐπὶ γῆς κεκυφῶτων, ἐπεύχεται μεγαλοφώνως ὁ ἱερεὺς τὴν εὐχὴν ταύτην»⁸¹. Βεβαίως πιστεύουμε πὼς δὲν ἄγνοοῦσε ὁ σοφὸς καθηγητῆς Π. Τρεμπέλας ὅσα ἀναφέρονται στὴν εἰσαγωγή τοῦ Πηδαλίου, «ὅτι οἱ θεῖοι κανόνες ὑπὲρ τὰ τυπικὰ ἰσχύουσιν, ὅταν αὐτοῖς ἐναντιοῦνται ταῦτα καὶ μάλιστα τὰ κατὰ μέρος καὶ τοπικά», καθὼς καὶ τὴ θέση τοῦ Βλαστάρη «ὅτι τὰ γινόμενα παρὰ τῶν κτιτόρων ἐν τοῖς μοναστηρίοις τυπικὰ στέργειν ὀφείλουσιν, εἰ μὴ που τοῖς κανόσιν ἐναντιοῦνται»⁸². Ὅμως αὐτὸ ποὺ θὰ πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ στὸν σχετικὸ σχολιασμὸ τοῦ Τρεμπέλα εἶναι ὅτι ἀείμνηστος καθηγητῆς, στὸ κείμενο τοῦ τυπικοῦ διαβάζει τὴ φράση «καὶ ἡμῶν γόνυ κλινόντων» προφανῶς θὰ πρόκειται γιὰ κακὴ ἀνάγνωση τοῦ χειρογράφου, διότι τὸ Τυπικὸ τοῦ ἁγίου Σάββα, τὸ ὁποῖο ἐξεδόθη στὴ Βενετία τὸ 1771, μὲ ἐπιμέλεια τοῦ ἱεροδιακόνου Σπυριδωνοῦ τοῦ Παπαδο-

χριστιανισμοῦ, ὅπου ἀναφέρει περὶ τῶν γονυκλισιῶν (σελ. σμ' τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ ἐκδόσεως). Διότι καὶ ἡ παρὰ τοῖς Δυτικοῖς παπαλήθρα λεγομένη, ἦτοι ὁ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς στέφανος τῶν κληρικῶν, ἔθος κανονικὸν ὄν, ἀσηκώθη ἀπὸ τοὺς ἡμετέρους, καὶ ὄρα τὸν κα' τῆς παρουσίας συνόδου. Καὶ ἡ παρὰ Λατίνους συνεχῆς κοινωνία τῶν μυστηρίων οὕσα, ἀσηκώθη ἀπὸ ἡμᾶς, καὶ ὄρα τὸ προοίμιον τοῦ *Τόμου τῆς Ἀγάπης* καὶ ἄλλα ὅμοια. Γονυκλισίαν δὲ λέγω οὐχὶ τὰς λεγομένας μετανοίας, ἀλλ' ἐκείνην, καθ' ἣν ἐπάνω εἰς τὰ γόνατα προσευχόμεθα».

81. Βλ. *Ἐκκλησία*, τευχ. 25-26, σ. 197.

82. Βλ. *Πηδάλιον*, σ. μά'.

πούλου αναφέρει τα ἑξῆς: «καὶ ἡμῶν κλινόντων καὶ ἐπὶ γῆς κεκυφόντων, ἐπεύχεται μεγαλοφώνως»⁸³. Ἡ προσθήκη λοιπὸν ἀπὸ τὸν Τρεμπέλα τῆς λέξεως «γόνου» ἀλλάζει τελείως τὸ πνεῦμα τῆς τυπικῆς διάταξης. Ἀκόμα ὁμως καὶ ἔτσι νὰ ἦταν, σὲ καμία περίπτωση δὲν θὰ μπορούσε ἓνα μοναχικὸ τυπικὸ νὰ ὑπερισχύσει τῶν κανόνων δύο οἰκουμενικῶν συνόδων.

Ἕνας ἄλλος κανόνας ποὺ ἀναφέρεται στὸ θέμα τῆς γο-
νουκλισίας εἶναι ὁ 15ος τοῦ ἀγίου Πέτρου Ἀλεξανδρείας,
ὁ ὁποῖος μᾶς παραδίδει: «οὐκ ἐγκαλέσει τις ἡμῖν παρα-
τηρουμένοις Τετράδα καὶ Παρασκευήν, ἐν αἷς καὶ νηστεύειν
ἡμῖν κατὰ παράδοσιν εὐλόγως προστέτακται· τὴν μὲν γὰρ
Τετράδα διὰ τὸ γινόμενον συμβούλιον ὑπὸ τῶν Ἰουδαί-
ων ἐπὶ τῇ προδοσίᾳ τοῦ Κυρίου, τὴν δὲ Παρασκευὴν διὰ
τὸ πεπονθέναι αὐτὸν ὑπὲρ ἡμῶν· τὴν δὲ Κυριακὴν χαρ-
μοσύνης ἡμέραν ἄγομεν διὰ τὸν ἀναστάντα ἐν αὐτῇ, ἐν ἣ
οὐδὲ γόνου κλίνομεν παρειλήφραμεν»⁸⁴. Ὑπενθυμίζει δηλαδὴ
ἐδῶ ὁ ἅγιος Πέτρος τὴν παλαιὰ ἀποστολικὴν παράδοση τῆς
τιμῆς τῆς Κυριακῆς. Νομίζουμε πὼς ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον

83. *Τυπικὸν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας τῆς ἐν Ἱερου-
σολύμοις ἀγίας Λαύρας τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου Πατρὸς ἡμῶν
Σάββα, Ἐνετίησιν 1771, σ. 5.*

84. *Πηδάλιον, σ. 575.* Βλ. καὶ τὴν ἐρμηνεία τοῦ κανόνος: «Διο-
ρίζει ὁ παρὼν κανὼν ὅτι δὲν θέλει κατηγορήσει τινὰς ἡμᾶς τοὺς
ὀρθοδόξους, διατὶ κατὰ παράδοσιν, ἀποστολικὴν δηλαδὴ, νη-
στεύομεν παντοσθενᾶ ὅλας τὰς Τετράδας καὶ Παρασκευάς. Κάθε
μὲν γὰρ Τετράδα νηστεύομεν, διατὶ κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν ἔγι-
νε τὸ συμβούλιον ἀπὸ τοὺς Ἰουδαίους διὰ τὴν προδοσίαν τοῦ
Κυρίου· κάθε δὲ Παρασκευὴν, διατὶ ὑπὲρ ἡμῶν ὁ Κύριος ἔπα-
θε· τὴν δὲ Κυριακὴν ἡμέραν ἔχομεν ἑορτῆς καὶ χαρᾶς, διατὶ εἰς
αὐτὴν ἀνέστη ὁ Κύριος ἀπὸ τοὺς νεκρούς, κατὰ τὴν ὁποίαν πα-
ρελάβομεν οὐδὲ γόνου νὰ κλίνωμεν. Ἀνάγνωθι καὶ τὸν ξδ' ἀπο-
στολικόν, καὶ τὸν κ' τῆς Α'».

παρουσιάζει ὁ 91ος κανόνας τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, ἐνὸς Πατέρα τῆς Ἐκκλησίας, ποῦ ἡ ἄποψή του καὶ ἡ θεολογία του ὑπῆρξε καθοριστικὴ στὴ διαμόρφωση τῆς λατρείας. Λέγει λοιπὸν ὁ μέγας Πατήρ· «Ὁρθοὶ μὲν ποιοῦμεν τὰς εὐχὰς ἐν τῇ μιᾷ τοῦ Σαββάτου, τὸν δὲ λόγον οὐ πάντες οἶδαμεν· οὐ γὰρ μόνον ὡς συναναστάντες Χριστῷ καὶ τὰ ἄνω ζητεῖν ὀφείλοντες, ἐν τῇ ἀναστασίμῳ ἡμέρᾳ τῆς δεδομένης ἡμῖν χάριτος, διὰ τῆς κατὰ τὴν προσευχὴν στάσεως ἑαυτοὺς ὑπομιμνήσκομεν, ἀλλ’ ὅτι καὶ δοκεῖ πως τοῦ προσδοκωμένου αἰῶνος εἶναι εἰκὼν. Δι’ ὃ καὶ ἀρχὴ οὕσα ἡμερῶν, οὐχὶ πρώτη παρὰ Μωσέως, ἀλλὰ μία ὠνόμασται· “ἐγένετο γάρ”, φησὶν, “ἐσπέρα πρῶτῃ ἡμέρα μία”, ὡς τῆς αὐτῆς ἀνακυκλουμένης πολλακίς. Καὶ μία τοίνυν ἡ αὐτὴ καὶ ὀγδόη, τὴν μίαν ὄντως ἐκείνην καὶ ἀληθινὴν ὀγδόην, ἧς καὶ ὁ Ψαλμῶδός, ἐν τισὶν ἐπιγραφαῖς τῶν ψαλμῶν ὑπεμνήσθη, δι’ ἑαυτῆς ἐμφανίζουσα τὴν μετὰ τὸν χρόνον τοῦτον κατάστασιν, τὴν ἄπαυστον ἡμέραν, τὴν ἀνέσπερον, τὴν ἀδιάδοχον, τὸν ἄληκτον καὶ ἀγήρω αἰῶνα. Ἀναγκαίως οὖν τὰς ἐν αὐτῇ προσευχὰς ἐστῶτας ἀποπληροῦν τοὺς ἑαυτῆς τροφίμους ἡ Ἐκκλησία παιδεύει, ἵνα τῇ συνεχεῖ ὑπομνήσει τῆς ἀτελευτήτου ζωῆς, τῶν πρὸς τὴν μετάστασιν ἐκείνην ἐφοδίων μὴ ἀμελῶμεν. Καὶ πᾶσα δὲ ἡ Πεντηκοστὴ τῆς ἐν τῷ αἰῶνι προσδοκωμένης ἀναστάσεώς ἐστὶν ὑπόμνημα. Ἡ γὰρ μία ἐκείνη καὶ πρώτη, ἐπτάκις ἐπταπλασιασθεῖσα, τὰς ἐπτὰ τῆς ἱερᾶς Πεντηκοστῆς ἐβδομάδας ἀποτελεῖ. Ἐκ πρώτης γὰρ ἀρχομένη εἰς τὴν αὐτὴν καταλήγει, δι’ ὁμοίων τῶν ἐν τῷ μέσῳ ἐξελιττομένη πεντηκοντάκις. Δι’ ὃ καὶ αἰῶνα μιμεῖται τῇ ὁμοιότητι, ὥσπερ ἐν κυκλικῇ κινήσει ἀπὸ τῶν αὐτῶν ἀρχομένη σημείων, καὶ εἰς τὰ αὐτὰ καταλήγουσα, ἐν ἧ τὸ ὄρθιον σχῆμα τῆς προσευχῆς προτιμᾶν οἱ θεσμοὶ τῆς Ἐκκλησίας ἡμᾶς ἐξεπαίδευσαν, ἐκ τῆς ἐναργοῦς ὑπο-

μνήσεως οίονει μετοικίζοντες ἡμῶν τὸν νοῦν ἀπὸ τοῦ παρόντος ἐπὶ τὰ μέλλοντα. Καὶ καθ' ἑκάστην δὲ γονυκλισίαν καὶ διανάστασιν ἔργῳ δείκνυμεν, ὅτι διὰ τῆς ἁμαρτίας εἰς γῆν κατερρύημεν, καὶ διὰ τῆς φιλανθρωπίας τοῦ κτίσαντος ἡμᾶς εἰς οὐρανὸν ἀνεκλήθημεν»⁸⁵.

Θεωροῦμε πὼς σαφέστερη καὶ πληρέστερη τεκμηρίωση ἀπὸ αὐτῆ τοῦ ἁγίου Πατρὸς δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ βροῦμε, ἀφοῦ ὁ ἴδιος μᾶς δίδει καὶ τὸν τρόπο τῆς προσευχῆς ἀλλὰ καὶ τὴν αἰτία.

Στὸ θέμα τῆς γονυκλισίας ἀναφέρεται ἐμμέσως πλὴν σαφῶς ὁ Βλάσταρις, σχολιάζοντας τὸν 16ο κανόνα τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ. Ὁ κανόνας ἐπιτιμᾷ τὴ μοιχεία καὶ μεταξὺ ἄλλων ἀναφέρει πὼς ὁ ἐπιτιμηθεὶς χρωστᾷ «νὰ κάμνει καθ' ἑκάστην ἑκατὸν μετανοίας, ἔξω μόνον τὸ Σάββατον καὶ τὴν Κυριακὴν»⁸⁶, διότι ἦσαν σαφῆς γιὰ τοὺς πατέρες πὼς ἡ Ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ λύνει ὄχι μόνον τὰ δεσμὰ τοῦ θανάτου ἀλλὰ καὶ τῆς ἁμαρτίας, καὶ γι' αὐτὸ ὀφείλει ὁ πιστὸς νὰ τιμᾷ τὸ γεγονός αὐτὸ ξεχωριστά.

Ἐνας κανόνας ποὺ δημιούργησε σύγχυση σχετικὰ μὲ τὴ γονυκλισία, ὅτι ἡ κατὰ τὴ στιγμή τοῦ καθαγιασμοῦ τῶν τιμίων δώρων γονυκλινῆς στάση δὲν εἶναι στάση προσευχῆς, ἀλλὰ εὐλαβείας καὶ γίνεται χάριν ἀσπασμοῦ, εἶναι ὁ 10ος ποὺ ἀποδίδεται στὸν ἅγιο Νικηφόρο (+829) Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ ἀρκετὰ ταραγμένο ἀπὸ ἀπόψεως συντάξεως κείμενο, ἐπισημαίνει ὁ καθηγητῆς Φουντούλης, ἐπιτρέπει ἢ μᾶλλον ἐπιβάλλει («χρὴ»-«πρέπει») τὴν κλίση τῶν γονάτων κατὰ Κυριακὴ καὶ σὲ ὅλη τὴν Πεντηκοστή, ὄχι ὅμως νὰ γίνονται καὶ οἱ ἐξ ἔθους γονυκλισίες κατὰ τὶς

85. Πηδάλιον, σ. 644.

86 Πηδάλιον, σ. 708.

ἡμέρες αὐτές⁸⁷. Λέγει λοιπὸν ὁ κανόνας: «Πρέπει νὰ κλίνη τινὰς γόνου χάριν ἀσπασμοῦ ἐν τῇ Κυριακῇ καὶ ἐν ὄλῃ τῇ Πεντηκοστῇ, ὅχι ὅμως καὶ νὰ κάμνη τὰς συνήθεις γονυκλισίας»⁸⁸. Ὁ ἅγιος Νικόδημος σχολιάζει:

«Αἱ μὲν συνήθεις γονυκλισίαι εἶναι ἐκεῖναι ὅπου γίνονται ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ κατὰ τὴν τεσσαρακοστήν, αἱ ὅποια εἶναι ἐμποδιζόμεναι νὰ μὴ γίνωνται ἐν Κυριακῇ (καὶ ἐν Σαββάτῳ κατὰ τὸν τύπον τῆς Ἐκκλησίας), ὡς μανθάνομεν, εἰς τὰ Σάββατα ὅλα τῆς τεσσαρακοστῆς. Ὅρα καὶ τὴν ὑπόσημ. τοῦ ις' Νηστευτοῦ, ἐν ἧ' ἐπίσης ἐμποδίζονται αἱ μετάνοιαι Σάββατον καὶ Κυριακῇ, ὡς δηλωτικαὶ τῆς εἰς τὴν ἀμαρτίαν καὶ τὸν θάνατον πτώσεως. Αἱ δὲ χάριν ἀσπασμοῦ γινόμεναι, ὅποια εἶναι ἐκεῖναι αἱ μετάνοιαι ὅπου βάλλουν οἱ Ἀναγνώσται εἰς τοὺς χορούς, ἢ οἱ Ἱερεῖς εἰς τὸν Ἡγούμενον καὶ Ἀρχιερέα φιλοῦντες τὰς χεῖρας αὐτῶν, αὐται, ὡς μὴ δηλωτικαὶ οὔσαι τοιοῦτου μυστηρίου, γίνονται καὶ ἐν Κυριακῇ καὶ ἐν τῇ Πεντηκοστῇ».

Ἐδῶ ὅμως βρίσκεται καὶ ἡ ἀντίφαση τοῦ κανόνος ποὺ ἐπιτρέπει τὴν κλίση τῶν γονάτων, δὲν ἐπιτρέπει ὅμως τὶς γονυκλισίες. Ἡ ἐξήγηση τοῦ πράγματος νομίζουμε πὼς βρίσκεται στὸ γράμμα τοῦ Νεοφύτου Ζ', πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ποὺ δημοσιεύεται στὸ *Πηδάλιον*⁸⁹.

Ἐκεῖ ἀποκαλύπτεται ὁ ρόλος τοῦ ἱερομονάχου Θεοδωρήτου, ὁ ὁποῖος τὸ 1800 ἀνέλαβε τὴν ἔκδοση τοῦ Πηδαλίου καὶ «τυπώνοντάς το ἔδειξε τὴν δολιότητά του, καθὼς φαίνονται αἱ προσθήκαι του εἰς τὸ Πηδάλιον». Ὁ δὲ ἅγιος Νικόδημος «τόσον ἐλυπήθη ὅπου τὸ εἶχε κάλλιον, καθὼς

87. «Ἀπαντήσεις εἰς λειτουργικὰς καὶ κανονικὰς ἀπορίας», *Ἐφημέριος*, τευχ. 1 (1997) 11.

88. *Πηδάλιον*, σ. 727.

89. *Πηδάλιον*, σ. λ'.

ἔλεγεν νὰ τὸν ἐκτυποῦσε εἰς τὴν καρδίαν μὲ τὴν μάχαιραν πάρεξ νὰ προσθέσῃ ἢ νὰ ἀφαιρέσῃ τι εἰς τὸ βιβλίον του»⁹⁰. Αὐτὲς τὶς προσθήκας λοιπὸν ἐπισημαίνει καὶ ὁ Πατριάρχης Νεόφυτος Ζ' καὶ σημειώνει πὼς αὐτὲς «τὸ εὐγενὲς τῆς βίβλου διαλυμαίνονται, καὶ ἀντ' ὠφελείας τοῖς ἀναγινώσκουσι βλάβην οὐ τὴν τυχούσαν προξενήσωσι, καὶ σωματικὴν καὶ ψυχικὴν. Α'. διότι ἐν ταῖς προσθήκαις ταύταις λέγει ὅτι τῷ Σαββάτῳ ἀνέστη ὁ Κύριος ἡμῶν, Β'. ὅτι νὰ γίνωνται γονυκλισίαι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς Κυριακῆς, καὶ κατ' αὐτὴν τὴν κυρίαν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς»⁹¹. Ἔτσι νομίζουμε πὼς μπορεῖ νὰ δοθεῖ μιὰ ἐξήγησις γιὰ τὴ διαφοροποίηση τοῦ κανόνος ποὺ ἀποδίδεται στὸν ἅγιο Νικηφόρο, ἂν καὶ ὁ ἅγιος Νικόδημος εἶναι σαφῆς στὰ Προλεγόμενα τοῦ Πηδαλίου, ὅταν λέγει πὼς «οἱ κανόνες δὲν ἐκτίθενται ἀπὸ ἓναν ἐπίσκοπο, ἀλλὰ ὑπὸ τῆς κοινότητος καὶ συνόδου ἐπισκόπων»⁹².

Τέλος μία ἀκόμη σύνοδος ποὺ ἀσχολεῖται μὲ τὴ γονυκλισία εἶναι ἡ τοπικὴ σύνοδος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ πατριαρχίας τοῦ Νικολάου, βασιλεύοντος τοῦ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ (1081-1117). Ἡ σύνοδος αὐτὴ ἀναλαμβάνει νὰ ἀποκριθεῖ σὲ τεθέντα ζητήματα τῆς καθημερινότητος τῶν χριστιανῶν. Ἔτσι ἔχει νὰ ἀντιμετωπίσει τὸ ἐρώτημα: «Πρέπει νὰ μὴν κλίνει γόνυ τινὰς ἐν τῷ Σαββάτῳ, καθὼς δὲν κλίνει ἐν τῇ Κυριακῇ καὶ ἐν τῇ Πεντηκοστῇ;»⁹³ καὶ ἡ σύνοδος ἀποκρίνεται:

90. Εἰρηναίου Δεληδήμου ἀρχιμ., «Εἰσαγωγὴ» εἰς τὸ Πηδάλιον, ἐκδ. Β. Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 1987, σ. θ'.

91. Πηδάλιον, σ. κθ'-λ', βλ. καὶ Π. Μενεβίσογλου (Μητρ. Σουηδίας), Μὴ ἐπισημαθεῖσαι προσθήκαι τοῦ ἱερομονάχου Θεοδώρου ἐν τῷ Πηδαλίῳ, *Κληρονομία* 21 (1989) 195-206.

92. Ἀρχ. Εἰρηναίου Δεληδήμου, ὅπ.π., σ. θ'.

93. Πηδάλιον, σ. 733.

«Ἀπὸ τὸν κανόνα μὲν τοῦτον δὲν ἐμποδίσθη· οἱ πολλοὶ ὅμως μὲ τὸ νὰ μὴν ἀκολουθεῖ νηστεία εἰς τὸ Σάββατον, ἀκολουθῶντες οὐδὲ γόνυ κλίνουσι»⁹⁴.

Πιθανότατα ἐδῶ συνδέεται ὁ κανόνας τοῦ Νικολάου μὲ τὸν 90ὸ τῆς ἐν Τρούλλῳ, ὁ ὁποῖος ὀριοθετεῖ τὰ τῆς γονυκλισίας τοῦ Σαββάτου καὶ τῆς Κυριακῆς.

Ἀπὸ τῆ μελέτη λοιπὸν τῆς κανονικῆς παραδόσεως προκύπτει ὅτι ἀπὸ τὶς ὀκτὼ περιπτώσεις ὅπου ἔχουμε ἀναφορὰ στὴ γονυκλισία μόνον ὁ ἀμφιβαλλόμενος κανόνας τοῦ Νικηφόρου τοῦ Ὁμολογητοῦ δὲν συνακολουθεῖ στὴν παράδοση καὶ ὁ ὁποῖος, ὅπως προείπαμε, ἀποτελεῖ καὶ κανόνα ἀντιφατικὸ ὡς πρὸς τὸν ἴδιον, δεδομένου ὅτι ἐπιβάλλει τὴ γονυκλισία τὴν Κυριακὴ καὶ τὴν Πεντηχοστή, ἀπαγορεύει ὅμως τὶς γονυκλισίες. Ἡ πλειονότης πάντως τῶν Πατέρων καὶ τῶν κανόνων στοιχεῖται πρὸς τὴν Α΄ Οἰκουμένηκὴ σύνοδο καὶ στὸ πνεῦμα τοῦ 64ου τῶν ἁγίων Ἀποστόλων ποὺ καθορίζουν τὰ ἀναστάσιμα προνόμια τῆς Κυριακῆς.

94. Ὅπ.π.

ΟΙ ΠΑΤΕΡΕΣ ΚΑΙ Η ΓΟΝΥΚΛΙΣΙΑ

Αναφερόμενοι στην κανονική παράδοση περί τῆς γονυκλισίας γνωρίσαμε ἤδη τὶς θέσεις κάποιων Πατέρων ποὺ μεμονωμένα ἐκφράστηκαν ἢ συνέταξαν κανόνες, ὅπως ὁ Μέγας Βασίλειος, ὁ Πέτρος Ἀλεξανδρείας καὶ ὁ Νικηφόρος Κωνσταντινουπόλεως. Ὅμως δὲν ἦταν μόνο αὐτοὶ οἱ ὁποῖοι ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ ἐν λόγω θέμα: μιὰ πλειάδα ἁγίων Πατέρων ἀναφέρθηκε στὰ προνόμια τῆς Κυριακῆς καὶ κυρίως στὸν ἀναστάσιμο χαρακτήρα της.

Στὸ ΝΘ' κεφάλαιο τῶν Ἀποστολικῶν Διαταγῶν γίνεται λόγος γιὰ τὴν Κυριακὴ κατὰ τὴν ὁποία «τρεῖς εὐχὰς ἐστῶτας ἐπιτελοῦμεν, μνήμης χάριν τοῦ διὰ τριῶν ἀναστάντος ἡμερῶν»⁹⁵, στὴν δὲ ὑποσημείωση τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ διαβάζουμε: «Τὰς δὲ πάσας Σαββατοκυριακὰς καὶ ἑορτὰς καὶ δωδεκαήμερον, ὁμοίως δὲ καὶ τὰς ἀπὸ τοῦ Πάσχα ἡμέρας ἕως τῶν Ἁγίων Πάντων μὴ γονυκλινεῖν ἐν ταῖς εὐχαῖς ἀλλὰ μόνον προσκυνήσεις ποιεῖν κατὰ πάντα»⁹⁶. Εἶναι δὲ ἐνδιαφέρουσα ἡ γνώμη τοῦ πατριάρχου Λουκά ὅτι «οἱ ἀποστολικοὶ κανόνες κολάζουσι τὸν ἐν τῷ τυχόντι Σαββάτῳ ἢ τῇ Κυριακῇ γονυκλινοῦντα ἢ νηστεύοντα»⁹⁷. Πάντως κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ ἦταν κρα-

95. Κεφ. ΝΘ', PG 1, 744B.

96. PG 1, 745D.

97. PG 1, 745D.

τοῦσα ἢ ἀποψη ὅτι τὸ Σάββατο καὶ ἡ Κυριακὴ ἦταν μέρες χαρᾶς καὶ εὐφροσύνης· «πᾶν μέντοι Σάββατον ἄνευ τοῦ ἐνόδς (ἐννοεῖ τὸ Μέγα Σάββατον) καὶ πᾶσαν Κυριακὴν ἐπιτελοῦντες συνόδους εὐφραίνεσθε· ἔνοχος γὰρ ἁμαρτίας ἔσται ὁ τὴν Κυριακὴν νηστεύων, ἡμέραν ἀναστάσεως οὔσαν, ἢ τὴν Πεντηκοστὴν ἢ ὄλως ἡμέραν ἑορτῆς Κυρίου κατηφῶν εὐφρανθῆναι γὰρ δεῖ ἐν αὐταῖς, ἀλλ' οὐ πενήθησαι»⁹⁸.

Σὲ ἓνα ἀπόσπασμα ἀπολεσθέντων ἔργων τοῦ Εἰρηναίου Λουγδούνου σώζεται τὸ ἐξῆς: «Τὸ δὲ ἐν τῇ Κυριακῇ μὴ κλίνειν γόνυ σύμβολον ἐστὶ τῆς ἀναστάσεως, δι' ἧς τῇ τοῦ Χριστοῦ χάριτι τῶν τε ἁμαρτημάτων καὶ τῶν ἐπ' αὐτῶν τεθανατωμένου θανάτου ἠλευθερώθημεν. Ἐκ τῶν ἀποστολικῶν δὲ χρόνων ἢ τοιαύτη συνήθεια ἔλαβε τὴν ἀρχήν, καθὼς φησιν ὁ μακάριος Εἰρηναῖος ὁ μάρτυς καὶ ἐπίσκοπος Λουγδούνου ἐν τῷ *Περὶ τοῦ Πάσχα* λόγῳ, ἐν ᾧ μέμνηται καὶ περὶ τῆς Πεντηκοστῆς, ἐν ἧ ἢ οὐ κλινόμεν γόνυ, ἐπειδὴ ἰσοδυναμεῖ τῇ ἡμέρᾳ τῆς Κυριακῆς, κατὰ τὴν ρηθεῖσαν περὶ αὐτῆς αἰτίαν»⁹⁹.

Ἐξ ἔσου μεγάλον ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἀπόκριση τοῦ Ἰουστίνου (ψευδ.) στὴν ΡΙΕ' ἐρώτηση: «Εἰ τὸ κλίνειν τὸ γόνυ ἐν ταῖς προσευχαῖς τοῦ ἐστῶτατος εὐχεσθαι μᾶλλον Θεῷ τοὺς εὐχομένους παρίστησι, καὶ πλεῖον ἐφέλκεται τὴν θείαν συμπάθειαν, διατὶ ἐν ταῖς Κυριακαῖς ἡμέραις, καὶ ἀπὸ τὸ Πάσχα ἕως τῆς Πεντηκοστῆς, γόνυ οὐ κλίνουσιν οἱ εὐχόμενοι; πόθεν δὲ καὶ ἡ τοιαύτη ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις εἰσῆλθε συνήθεια;» καὶ σημειώνει ἡ ἀπόκρισις: «Ἐπειδὴ ἀμφοτέρων ἐχορῆν ἡμᾶς ἀεὶ μεμνησθαι καὶ τῆς ἐν ταῖς ἁμαρτίαις πτώσεως ἡμῶν, καὶ τῆς χάριτος τοῦ Χριστοῦ ἡμῶν,

98. *Διαταγαὶ τῶν Ἀποστόλων* 5, 20, ΒΕΠΕΣ, τ. 2, σ. 93.

99. ΒΕΠΕΣ, τ. 5, σ. 174, βλ. καὶ PG 7, 1233.

δι' ἧς ἐκ τῆς πτώσεως ἀνέστημεν, διὰ τοῦτο ἢ ἐν ταῖς ἕξ ἡμέραις ἡμῶν γονυκλισία σύμβολόν ἐστι τῆς ἐν ταῖς ἁμαρτίαις πτώσεως ἡμῶν· τὸ δὲ ἐν τῇ Κυριακῇ μὴ κλίνειν γόνυ σύμβολόν ἐστι τῆς Ἀναστάσεως, δι' ἧς τῇ τοῦ Χριστοῦ χάριτι, τῶν τε ἁμαρτημάτων καὶ τοῦ ἐπ' αὐτῶν τεθανατωμένου θανάτου ἠλευθερώθημεν. Ἐκ τῶν ἀποστολικῶν δὲ χρόνων ἢ τοιαύτη συνήθεια ἔλαβε τὴν ἀρχήν, καθὼς φησὶν ὁ μακάριος Εἰρηναῖος, ὁ μάρτυς καὶ ἐπίσκοπος Λουγδούνου»¹⁰⁰.

Γιὰ τὴν αὐτὴ συνήθεια κάνει λόγο καὶ τὸ «Σύνταγμα διδασκαλίας πρὸς μονάζοντας καὶ πάντας χριστιανούς» ποὺ ἀποδίδεται στὸν Μέγα Ἀθανάσιο: «Μὴ τις σὲ πλανήσει ἐν Κυριακῇ νηστεύειν τὸ παράπαν, μήτε γονυπετεῖν τὸ παράπαν, μήτε ἐκ Πεντηκοστῆ· οὐ γὰρ θεσμὸς Ἐκκλησίας. Καὶ μὴ ἀνέχου, ἵνα πλανήσῃ σέ τινες Μαρκιωνισταὶ ἢ ἑτέρα αἵρεσις»¹⁰¹.

Ἀξίζει ἐδῶ νὰ ὑπογραμμισθεῖ ἡ φράση «οὐ γὰρ θεσμὸς Ἐκκλησίας». Ὁ συγγραφεὺς προσπαθεῖ νὰ προφυλάξει τοὺς μοναχοὺς καὶ τοὺς χριστιανούς ἀπὸ ἄθεσμες συνήθειες ποὺ τείνουν νὰ γίνουν θεσμοὶ καὶ νόμος. Πληροφορίες γιὰ τὴ γονυκλισία καὶ τὴ νηστεία κατὰ τὶς Κυριακὰς δίνει καὶ ὁ Τερτυλλιανός, ὁ ὁποῖος ὀρίζει ὅλο τὸ διάστημα τῆς Πεντηκοστῆς ὡς χρόνο ἀναστάσιμης χαρᾶς¹⁰². Ἡ διαφωνία σὲ αὐτὴ τὴν περίοδο (2ος αἰ.) ἦταν ἂν καὶ

100. Ἀποκρίσεις πρὸς τοὺς Ὀρθοδόξους περὶ τίνων ἀναγκαιῶν ζητημάτων, *ΒΕΠΕΣ*, τ. 4, σ. 128, βλ. καὶ Κ. Ν. Παπαδόπουλου, Ἡ γονυκλισία κατὰ τὶς Κυριακὰς, *ΕΕΘΣΠΑ* 29 (1994) 581.

101. *ΒΕΠΕΣ*, τ. 35, σ. 165. Βλ. Κ. Ν. Παπαδόπουλου, ὅπ.π., σ. 582.

102. Βλ. Τερτυλιανοῦ, *De Corona III*, ἔκδ. Oehler, τ. 1, Λειψία 1853, σ. 422-3 καὶ τοῦ ἰδίου *De oratione XXIII*, ὅπ.π., σ. 579.

τὸ Σάββατο ἔχει τὰ προνόμια τῆς Κυριακῆς, γιατί ἄλλες ἐκκλησίες ἐξίσωναν τὸ Σάββατο μὲ τὴν Κυριακὴ καὶ ἄλλες ὄχι. Ὅμως τὴν ἐξίσωση αὐτὴ δέχονται ρητὰ οἱ Ἀποστολικὲς Διαταγές, ὅπως προαναφέραμε¹⁰³. Τὸ ἴδιο δέχεται καὶ ἡ *Διαθήκη τοῦ Κυρίου*, ἡ ὁποία ὀρίζει πῶς «κατὰ τὴν Πεντηκοστὴ κανεῖς νὰ μὴ νηστεύει, οὔτε νὰ κλίνει γόνατα, διότι αὐτὲς τὶς ἡμέρες εἶναι ἡμέρες χαρᾶς καὶ ἡσυχίας»¹⁰⁴. Οἱ Ἀραβικοὶ κανόνες τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς συνόδου ἀπαγορεύουν τὴ γονυκλισία κατὰ τὶς Κυριακὲς, ὅλη τὴν Πεντηκοστὴ καὶ τὶς μεγάλες ἐορτὲς τοῦ Κυρίου¹⁰⁵. Στὸ ἴδιο πνεῦμα κινεῖται καὶ ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος Κύπρου: «Μετὰ γὰρ ἐσπέραν παρελθόντος τοῦ Σαββάτου οὐ δύνανται ἔργον ἐπιτελεῖν. Ἄρα γὰρ αὐτῶν θυσάντων, εἰ ἐγείρονται εὐωχούμενοι, πῶς ἡμεῖς ἐν Κυριακῇ πενήθσωμεν καὶ νηστεύσωμεν; αὐθις αὐτῶν ἀκούοντες ἐν τῇ διατάξει, ὅτι “ὁ κακῶν ἑαυτοῦ τὴν ψυχὴν ἐν Κυριακῇ, ἐπικατάρατός ἐστι τῷ Θεῷ” καὶ ἀκόμα “δίχα μόνης τῆς Πεντηκοστῆς ὅλων τῶν πενήτηντα ἡμερῶν, ἐν αἷς οὔτε γονυκλισίαι γίνονται, οὔτε νηστεία προστέτακται» σημειώνει στὸν *Ἀληθῆ λόγο περὶ πίστεως*¹⁰⁶. Ἐδῶ πρέπει νὰ τονίσουμε πῶς οἱ Πατέρες ἦταν οἱ ἄνθρωποι ποὺ κατ' ἐξοχὴν ἀσκοῦνταν στὸν βίους μὲ προσευχὴ καὶ γονυκλισίες, εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸ αὐτὸ ποὺ λέγει ὁ ὁσιος Θεόκλητος Φιλαδελφείας: «τὶς γονυκλισίες μὴ τὶς ἀφήνεις, γιατί μὲ τὸ γονάτισμα εἰκονίζεται

103. *Αποστολικαὶ Διαταγαί*, PG 1, 745D.

104. *Testamentum Domini*, ἔκδ. Rahmani, Moguntiae 1849, σ. 135, πρβ. Κ. Ν. Παπαδόπουλου, *Κανονικὰ καὶ Λειτουργικά*, ὅπ.π., σ. 582.

105. Mansi, τ. 2, στ. 961A-B.

106. Ἐπιφανίου Κύπρου, *Πανάριον*, βιβλίον Γ', PG 42, 360A καὶ 773A καὶ ἐξ.

ή πτώση τῆς ἁμαρτίας καὶ γίνεται ἓνα εἶδος ἐξομολογήσεως, ἐνῶ μὲ τὴν ἀνόρθωση ὑποδηλώνεται ἡ μετάνοια καὶ συμβολίζεται ἡ ὑπόσχεση γιὰ ἐνάρετο βίον»¹⁰⁷. Ἀκόμη στὶς ἐρωταποκρίσεις τοῦ ἀββᾶ Βαρσανουφίου δίδονται συμβουλὲς στοὺς μοναχοὺς νὰ πολεμοῦν τὸν διάβολο καὶ τὶς μεθοδεῖες τοῦ μὲ γονυκλισίης· ἂν ὅμως λένε οἱ πατέρες «ὑπάρχει ἀσθένεια ἢ εἶναι Κυριακὴ, ποὺ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κάνεις μετάνοιες, λέγε αὐτὰ τὰ λόγια (τῆς προσευχῆς) ἀντὶ γιὰ τὶς σαράντα ἐννέα μετάνοιες»¹⁰⁸.

Οἱ ἅγιοι Ἰγνάτιος καὶ Νικηφόρος Κάλλιστος οἱ Ξανθόπουλοι «περὶ τῆς κατὰ τὸ νυχθήμερον ποσότητος τῶν γονυκλισιῶν» συμβουλεύουν:

«Καὶ γὰρ ἐν παντὶ Σαββάτῳ καὶ πάσῃ Κυριακῇ, ναὶ μὴν καὶ ἐν ἄλλαις ἐξ ἔθους σεσημειωμέναις ἡμέραις καὶ δὴ καὶ ἐβδομάσι, κατὰ τινὰς μυστικὸς καὶ ἀπορρήτους λόγους, σχολὴν τούτων ἄγειν ἐντετάλμεθα»¹⁰⁹, εἶναι ἄξιο ὑπογραμμίσεως τὸ καὶ «ἐν ἄλλαις ἐξ ἔθους σεσημειωμέναις ἡμέραις», διότι μᾶλλον ἐπαγιώθη ἤδη ἡ ἄποψη ὅτι οἱ γονυκλισίης δὲν ἐπιτρέπονται ὄχι μόνον τὶς Κυριακὲς ἀλλὰ καὶ τὸ Σάββατον, καὶ τὸ ἅγιο δωδεκάημερο, ἀλλὰ καὶ τὶς μεγάλες ἐορτὲς τοῦ Κυρίου, ὅπως τουλάχιστον μᾶς πληροφοροῦν οἱ Διαταγὲς τῶν Ἀποστόλων¹¹⁰.

Στὸ θέμα τῆς γονυκλισίας γίνεται λόγος καὶ στὸν Νονοκανόνα εἰς ΙΔ' τίτλου (ἢ β' ἀναθεωρημένη μορφή εἶναι ἔργο τοῦ πατριάρχου Φωτίου), ὅπου γίνεται ἀναφορὰ στὸ

107. Λόγος γιὰ τὴ μοναχικὴ ζωή, στὸ Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν Νηπιτικῶν, μτφρ. Α. Γαλίτη, ἐκδ. «Τὸ περιβόλι τῆς Παναγίας», Θεσσαλονίκη, τ. Δ', σ. 152.

108. Βαρσανουφίου, Ἀπόκρισις 93, PG 86, 892-901.

109. Μέθοδος καὶ κανῶν ἀκριβῆς, PG 147, 712B.

110. PG 1, 745D.

Μέγα Βασίλειο¹¹¹, ὁ δὲ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης ἀποκρίνεται σὲ σχετικὴ γιὰ τὴ γονυκλισία, ἐρώτηση: «Τὸ κήρυγμα τοῦ Εὐαγγελίου κοινὸν πάση τῇ Οἰκουμένῃ καὶ νεωστὶ διδόμενον καθολικῆς ἐποιεῖτω καὶ τὰ ἐπιτάγματα· καὶ ἐπεὶ ἢ τοῦ Χριστοῦ ἀνάστασις τοῖς πολλοῖς ἠπιστεῖτο, πρὸς πληροφορίαν ταύτης ἐδογματίσθη τουτὶ τὸ δόγμα, διαγορευθὼν ὡσανεὶ καὶ διδάσκον ὅτι ὡσπερ τῇ ἁμαρτία ἐνεκρώθημεν πεσόντες κάτω, καὶ μὴ δυνάμενοι ἀναστῆναι μὴ φαινομένου τοῦ ἀναστήσαντος, οὕτως ἐλθόντος ἐν ὑστάτοις καιροῖς τοῦ ᾧ ἀπέκειτο Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, καὶ παθόντος ὁ ἀναμαρτήτως διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, ἡμεῖς ἀνέστημεν· διὰ τοῦτο πρὸς πίστωσιν τοῦ μαρτυρίου ἐτέθη οὕτως ὁ κανὼν, καὶ ἐκράτησε καὶ κρατεῖτω»¹¹².

Ἄλλοι πατέρες οἱ ὅποιοι ἀναφέρονται στὸ θέμα καὶ μνημονεύονται ἀπὸ τὸν ἅγιο Νικόδημο τὸν Ἁγιορείτη εἶναι ὁ ἅγιος Εὐσέβιος Ἀλεξανδρείας, ὁ Θεόφιλος Ἀλεξανδρείας, ὁ ἄββᾶς Ἡσαΐας, ὁ ὅποιος γράφων πρὸς τὴ Θεοδώρα τῆς λέγει ὅτι «ἂν κάμνει γονυκλισίας ἐν τῇ Κυριακῇ καὶ ἐν τῇ Πεντηκοστῇ κανόνι βαρυτάτῳ ὑπόκειται»¹¹³.

Ἀπὸ τίς ἐπιλεκτικὰ ἀναφερθεῖσες γνώμες τῶν Πατέρων συνάγεται πὼς ὑπάρχει ἐνιαία καὶ κοινὴ παράδοση τῆς Ἐκκλησίας ὅτι γονυκλισίαι δὲν γίνονται τίς Κυριακές, τὴν περίοδο ἀπὸ τοῦ Πάσχα ἕως τὴν Πεντηκοστή, κατ' ἄλλους ἕως τὴν Κυριακὴ τῶν ἁγίων Πάντων, ἐπίσης τὸ Δωδεκαήμερο καὶ ὅλες τίς Δεσποτικὲς ἑορτές.

111. Γ. Ράλλη - Μ. Ποτλῆ, *Σύνταγμα θείων καὶ ἱερῶν κανόνων ...*, τ. Α', σ. 142.

112. Θεοδώρου Στουδίου, *Περὶ ἐρωτήσεως καὶ τῶν ταύτης διαλύσεως κανόνες συλλεγέντες παρ' αὐτοῦ*, PG 99, 1732.

113. *Πηδάλιον*, σ. 151.

Η ΓΟΝΥΚΛΙΣΙΑ ΣΤΙΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΕΣ ΤΥΠΙΚΕΣ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ ΚΑΙ ΤΑ ΜΟΝΑΧΙΚΑ ΤΥΠΙΚΑ

Εἶναι γνωστὸ ὅτι τὰ κείμενα τῶν Λειτουργιῶν μᾶς παραδίδουν τὰ ἴδια μία τάξη τῆς λατρείας ποὺ ἐκφράζουν κατὰ τὸν καλύτερο τρόπο τὰ τελούμενα καὶ τὰ δρώμενα. Ὁ προεστώς, ὁ διάκονος, ὁ λαός, ὁ καθέννας μὲ τὸ ρόλο του καὶ τὴ θέση του στὸ εὐχαριστικὸ πασχάλιο δείπνο. Ἡ κοινὴ λατεία προϋποθέτει κοινὴ πίστη, κοινὲς ἀρχές, κοινὴ παράδοση. Ἀφηνόμαστε μὲ ἐμπιστοσύνη στὰ χέρια τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν οἰκονόμων τῶν μυστηρίων του, γιὰ νὰ οἰκονομήσουν τὰ τῆς σωτηρίας μας. Καὶ εἶναι γνωστὸ ὅτι στὴν κοινὴ λατεία δὲν μεταφέρουμε τίς ἀτομικὲς μας ἀπόψεις ἢ πρακτικὲς, ὅσο εὐλαβεῖς καὶ ἂν εἶναι, διότι τότε παύουμε νὰ μετέχουμε σὲ κοινὴ λατεία. Ἔτσι λοιπὸν εἴμεθα ὑποχρεωμένοι ἐκ τῶν πραγμάτων νὰ βαδίσουμε τὸν δρόμο τῆς λειτουργίας, σύμφωνα μὲ τίς ἱερατικὲς ἢ διακονικὲς παρακελεύσεις.

Στὶς ἀρχαῖες λειτουργίες παρατηρεῖται πολὺ ἔντονο αὐτὸ τὸ στοιχεῖο ποὺ μᾶς ὑπενθυμίζει συνεχῶς καὶ τὸν τρόπο τῆς μετοχῆς μας στὸ μυστήριον ἀλλὰ καὶ τίς προϋποθέσεις. Στὴ Λειτουργία τῶν Ἀποστολικῶν Διαταγῶν ἔχουμε ἐνδιαφέροντα τέτοια στοιχεῖα ὅπως: «τὰ παιδία προσλαμβάνεσθαι αἱ μητέρες. Μή τις κατὰ τινος· μή τις ἐν ὑποκρίσει. Ὅρθοι πρὸς Κύριον μετὰ φόβου καὶ τρόμου ἐστῶτες

ᾧμεν προσφέρειν»¹¹⁴. Στὴ λειτουργία τοῦ ἁγίου Μάρκου συχνὰ ἀκούγεται ἡ φράση «ἐπὶ προσευχῆν στάθητε», «στάθητε, ἀκούσωμεν τοῦ ἁγίου Εὐαγγελίου», «προσφέρειν κατὰ τόπους στάθητε»¹¹⁵, στίς δὲ γνωστές μας καὶ ἐν χρήσει λειτουργίες τῶν ἁγίων Χρυσοστόμου καὶ Βασιλείου ἐπίσης ἔχουμε παρόμοιες διακονικὲς προτροπές, «στῶμεν καλῶς, στῶμεν μετὰ φόβου», «πρόσχωμεν», «σοφία, ὀρθοὶ» κ.λπ.

Ὅταν θεωρεῖται ἐπιβεβλημένη ἢ ὄχι ἡ γονυκλισία τότε ὁ ἴδιος ὁ προεστὼς ἢ ὁ διάκονος μᾶς καλοῦν σὲ αὐτήν: «Ἔτι κλίναντες τὰ γόνατα»¹¹⁶, ἢ «σοφία ὀρθοὶ». «Ἔστι δὲ τὸ ὀρθοί», κατὰ τὸν Νικόλαο Καβάσιλα, «παραίνεσιν ἔχον. Τίς δὲ παραίνεσις; ἐν ἀγωνίᾳ ἡμᾶς βούλεται τῷ Θεῷ καὶ τοῖς μυστηρίοις ἐντυγχάνοντας, καὶ μὴ ραθύμως, ἀλλὰ μετὰ σπουδῆς ...»¹¹⁷ καὶ συνεχίζει ὁ ἅγιος Πατὴρ λέγων πὼς «πρῶτο σημάδι ζήλου καὶ εὐλαβείας εἶναι ἡ ὀρθια στάση τοῦ σώματός μας. Γιατὶ αὐτὴ ἀκριβῶς εἶναι ἡ στάση αὐτῶν ποὺ ἰκετεύουν. Αὐτὴ εἶναι ἡ στάση τῶν καλῶν δούλων, οἱ ὅποιοι ὀλόκληρο τὸν νοῦ τους ἔχουν προσηλωμένο στὸ νεῦμα τῶν κυρίων τους, γιὰ νὰ εἶναι ἔτοιμοι νὰ τρέξουν σὲ κάθε προσταγὴ νὰ τοὺς ὑπηρετήσουν»¹¹⁸. Σημειώνει δὲ ἀκόμη πὼς αὐτὸ τὸ γεγονὸς τῆς λειτουργικῆς συνάξεως εἶναι ἓνα γεγονὸς κοινωνίας καὶ χαρᾶς κατὰ τὸ

114. Ἰω. Φουντούλη, *Ἡ θ. Λειτουργία τῶν Ἀποστολικῶν Διαταγῶν*, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 40.

115. Ἰω. Φουντούλη, *Ἡ θ. Λειτουργία τοῦ Ἀποστόλου Μάρκου*, Θεσσαλονίκη 1977, σ. 34, 35, 42.

116. Ἐσπερινὸς τῆς Πεντηκοστῆς.

117. Νικολάου Καβάσιλα, *Ἐρμηνεῖα τῆς θείας Λειτουργίας*, PG 150, 413A.

118. Ὅπ.π., στ. 416.

ὁποῖο «δὲν μποροῦν νὰ νηστεύουν οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος, ἐφ' ὅσον ὁ νυμφίος εἶναι ἀκόμη ἀνάμεσά μας»¹¹⁹. Ἐνας ἅγιος, ὑπομνηματιστὴς καὶ ἐρμηνευτὴς τῆς θείας Λειτουργίας, ὁ ἅγιος Γερμανὸς Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, γράφει ἀκριβῶς γιὰ τὴ στιγμὴ τοῦ καθαγιασμοῦ τῶν τιμίων Δώρων: «καὶ γὰρ τὸ ἐπικεκυφότης ποιεῖν τὸν ἱερέα τὴν θείαν μυσταγωγίαν, ἐμφαίνει τὸ συλλαλεῖν ἀοράτως τῷ μόνῳ Θεῷ, ὅθεν καὶ τὴν θείαν φωτοφάνειαν ὁρᾷ ... καὶ ὑποστέλλει ἑαυτὸν φόβῳ καὶ αἰδοῖ»¹²⁰.

Αὐτὴ ἡ φράση «ἐπικεκυφότης» δὲν σημαίνει βέβαια γονυκλιῶς, φέρνει στὸ νοῦ μας τὴν ἐπίσης γνωστὴ φράση ποὺ ἀπαντᾶται σὲ λειτουργικὲς φυλλάδες «ὁ ἱερεὺς κλινομένος ἐπεύχεται». Ὁ ἅγιος Γερμανός, μιλώντας γιὰ τὸν ἀναστασίμο χαρακτήρα τῆς θείας Λειτουργίας, ἐπεξηγεῖ παρακάτω γιὰτὶ δὲν γονατίζουμε: «διὰ τῆς οἰκονομίας τοῦ ὑπὲρ ἡμῶν ἀποθανόντος καὶ ἐγερθέντος, καὶ καθίσαντος ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς, οὐκ ἔτι ἐπὶ γῆς ἐσμέν, ἀλλ' ἐν τῷ θρόνῳ τοῦ Θεοῦ τῷ βασιλικῷ παρεστήκαμεν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ὅπου ὁ Χριστὸς ἐστι»¹²¹.

Ὁ Π. Τρεμπέλας συχνὰ ἐπεκαλεῖτο τὰ λειτουργικὰ τυπικὰ γιὰ νὰ στηρίξει τὴν ἀποψή του περὶ γονυκλισίας, ὅπως γιὰ παράδειγμα τὸ τυπικὸ τῆς Εὐεργέτιδος στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται γονυκλισία κατὰ τὴν ἡμέρα τοῦ Πάσχα «πάντες πίπτουσι χαμαὶ» ἢ ἐπικαλεῖται τοὺς κώδικες 865 καὶ 2055 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἡμέρα τῆς ὑψώσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ καὶ ἱπροβλέπουν γ' μετάνοιες «κἂν Σάββατον κἂν Κυριακὴ ἤ» βέβαια οἱ μετάνοιες

119. Ὁπ.π., βλ. καὶ *Ματθ.* θ' 15: «μὴ δύνανται οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος πενθεῖν, ἐφ' ὅσον χρόνον μετ' αὐτῶν ἐστὶν ὁ νυμφίος».

120. *Μυστικὴ θεωρία*, PG 98, 437.

121. Ὁπ.π., στ. 441.

θὰ μποροῦσαν νὰ ἦταν οἱ συνήθειες μετάνοιες ποὺ γίνονται ἐνώπιον τῶν εἰκόνων ἢ τοῦ ἐπισκόπου, ἀλλὰ καὶ ὅταν ἀκόμα ἀναφέρονται ὡς γονυκλισίες στοῦ τυπικὸ τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Νικολάου Κασούλων, φανερώνει πὼς πρόκειται γιὰ ἐξαίρεση καὶ ὄχι γιὰ κανόνα. Ἀντίθετα μάλιστα ἡ φράση «κἂν Σάββατο κἂν Κυριακὴ ἦ», δηλώνει τὴν ἀπαγόρευση τῆς γονυκλισίας γενικῶς καὶ τὴν ἄρση τῆς ἀπαγόρευσης κατὰ τὴ συγκεκριμένη ἡμέρα, ἡ ὁποία κατὰ τὴν παράδοση τῆς Ἐκκλησίας φέρει τὰ ἴσα τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς, γι' αὐτὸ ἄλλωστε κατὰ τὰ ἴδια τυπικὰ δὲν φάλλεται τίποτα ἀπὸ τὰ ἀναστάσιμα, ἂν συμπέσει ἡμέρα Κυριακῆ¹²².

Ὅμως, ἐνῶ μνημονεῦει τὸ τυπικὸ τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Νικολάου Κασούλων ὅταν ἐπιτρέπει τὴ γονυκλισία, δὲν τὸ μνημονεῦει ὅταν τὴν ἀπαγορεύει. Στὸ ἴδιο τυπικὸ λοιπόν, στὸ κφ. ἡ', γίνονται λόγος περὶ μετανοιῶν καὶ ἀναφέρεται χαρακτηριστικὰ τὸ ἐξῆς: «ἰστέον ὅτι μετανοίας ἀπὸ τοῦ Πάσχα οὐ βάλλομεν μέχρι τῶν ἁγίων Πάντων, ἀπὸ δὲ τῆς ἀρχῆς τῆς τεσσαρακοστῆς τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, ἀρχόμεθα βάλλειν μετανοίας ὅλον τὸν χρόνον, χωρὶς τῶν δεσποτικῶν ἑορτῶν»¹²³. Ἀκόμη καὶ στὸ τυπικὸ τῆς Ἁγίας Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως γιὰ τὴ 14η Σεπτεμβρίου, ὅταν ἔχει τὴ διάταξη ὅτι «εἰς γόνου κλιθεὶς ὁ πατριάρχης ... βάλλει μετάνοιαν, κἂν τε Σάββατον κἂν τε Κυριακῆ»¹²⁴.

Ἐπιβεβαιώνει ἀκριβῶς καὶ τὴν παράδοση τῆς Κωνσταντινουπόλεως στὸ ζήτημα τῆς γονυκλισίας. Τὰ μονα-

122. Al. Dmitrievskij, *Opisanie liturgitseskich rukopisej*, τ. I, Κίεβο 1895, σ. 271.

123. Ὅπ.π., σ. 798.

124. J. Mateos, *Le typicon de la Grande Église* [OCA 165], τ. 1, Ρώμη 1962, σ. 30.

χικά τυπικά ασχολοῦνται ἐπίσης λεπτομερέστερα μὲ τὸ θέμα, ὅπως γιὰ παράδειγμα τὸ τυπικὸ τῆς Μονῆς Στουδίου δὲν ἐπέτρεπε γονυκλισίες κατὰ τὴν πασχάλιο περίοδο¹²⁵ καὶ τὰ Σάββατα καὶ Κυριακές.

Τὸ Τυπικὸ τῆς Εὐεργέτιδος ἐπιτρέπει βέβαια γονυκλισίες κατὰ τὶς ἀκολουθίες, τὶς ἀπαγορεύει ὅμως τόσο στὴν ἐκκλησία ὅσο καὶ στὰ κελλιὰ, ὅταν προβλέπεται ἀγρυπνία κατὰ τὸ Δωδεκαήμερο, τὴ διακαινήσιμο καὶ τὶς ἐννέα ἡμέρες μετὰ τὴν Κοίμηση τῆς Παναγίας¹²⁶. Τὰ ἴδια προβλέπουν καὶ τὰ τυπικὰ τῆς Μονῆς ἀγίου Νικολάου Κασούλων (ἀναφέρθηκε ἤδη) καὶ τῆς μονῆς Τιμίου Προδρόμου τοῦ ἐν τῷ Μοναχείῳ¹²⁷.

Τὸ ζήτημα ἐπίσης ἀπασχόλησε καὶ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως¹²⁸ καὶ τὴν αὐλὴ τοῦ αὐτοκράτορος¹²⁹, διότι ἡ ἐθιμοτυπία προέβλεπε προσκύνηση γονυκλινῆ τοῦ αὐτοκράτορος· ἔτσι καθορίστηκε Κυριακὴ καὶ Διακαινήσιμο νὰ ἀργοῦν.

Στὰ θέματα νηστείας καὶ γονυκλισίας ἀναφέρεται καὶ ὁ Νίκων ὁ Μαυρορείτης, ὁ ὁποῖος στοιχίζει στὴν παράδοση τῶν κανόνων τῆς Α΄ καὶ τῆς Πενθέκτης Συνόδου¹³⁰.

125. ΑΙ. Dmitrievskij, ὅπ.π., σ. 229-30, 248. Πρβ. Κ. Ν. Παπαδόπουλου, ὅπ.π., σ. 582.

126. Ὅπ.π., σ. 619, πρβ. Κ. Ν. Παπαδόπουλου, ὅπ.π., σ. 583.

127. Ἐκδ. Ἀθ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, *Noctes petropolitanae*, Ἁγία Πετρούπολη 1913, σ. 19, 35 καὶ 21, 25 ἔξ.

128. Βλ. Ἀπόκριση Ἰωάννου Παντεχνῆ ὅτι τὰ Σάββατα, τὶς Κυριακὴς καὶ ἕως τὴν Πεντηχοστὴ δὲν «κλίνομεν γόνυ».

129. Ἐκδ. Ἀθ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, *Varia graeca sacra*, Λειψία 1975, σ. 273, 13 ἔξ., πρβ. Κ. Ν. Παπαδόπουλου, ὅπ.π., σ. 583.

130. Θ. Γιάγκου, *Νίκων ὁ Μαυρορείτης, Βίος-συγγραφικὸ ἔργο-κανονικὴ διδασκαλία*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 248-249.

Συγκεκριμένα σὲ ἓνα ἀπόσπασμα ἀγιορειτικοῦ τυπικοῦ ποὺ ἐντοπίζεται στὸ ἔργο τοῦ Νίκωνος «Ἐρμηνεῖαι τῶν ἐντολῶν τοῦ Κυρίου» σημειώνεται πὼς στὶς μεγάλες ἐορτὲς «οὔτε νηστεία οὔτε γονυκλισίες γίνονται ἐν τῷ ναῷ καὶ ἐν τοῖς κελλίοις, ὁμοίως καὶ ἐν τῇ Πεντηκοστῇ, κατὰ τὸν τύπον ὃν ἔχουσι αἱ λοιπαὶ Κυριακαὶ τοῦ χρόνου, καθὼς οἱ θεῖοι κανόνες διαγορεύουσι»¹³¹.

Ἡ ἴδια τάξη ἀπαντᾷ καὶ στὸ χφ. Λαύρας 228 (B 108) φ. 301α, στὸ ὁποῖο ὁ Νίκων καταγράφει χαρακτηριστικὰ τὴν τάξη τῶν γονυκλιστῶν κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ λειτουργικοῦ ἔτους σύμφωνα μὲ τὰ μοναχικὰ τυπικά¹³².

Ἐνδιαφέροντα ἐπίσης εἶναι τὰ στοιχεῖα ποὺ μᾶς παραδίδει τὸ τυπικὸ τοῦ οἰκονόμου Γεωργίου Ρήγα, τὸ ὁποῖο λέγει: «αἱ μετάνοιαι εἶναι δύο εἰδῶν, μικραὶ καὶ μεγάλαι. Καὶ αἱ μὲν μικραὶ εἰσὶ τὰ προσκυνήματα διὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ καὶ τῆς κλίσεως μόνον τῆς κεφαλῆς γινόμενα χωρὶς κλίσιν τῶν γονάτων. Αἱ μικραὶ μετάνοιαι γίνονται καθ' ἑκάστην ἐν πάσῃ ἡμέρᾳ καὶ οὐδέποτε ἀργοῦσι. Μεγάλαι δὲ εἰσὶν αἱ διὰ τῆς κλίσεως τῶν γονάτων ... Αἱ μεγάλαι μετάνοιαι οὐδέποτε ἐπιτρέπεται νὰ γίνονται ἐν Σαββάτῳ ἢ Κυριακῇ (παρεκτὸς τῶν ἐορτῶν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ) γίνονται δὲ μόνον ἐν τῇ Μεγάλῃ Τεσσαρακοστῇ καθ' ἑκάστην πλὴν Σαββάτου καὶ Κυριακῆς»¹³³.

131. Χφ. Σινᾶ 436 (441) φ. 38α γιὰ περισσότερα βλ. Θ. Γιᾶγκου, Ἀποσπάσματα ἀγνώστου ἀγιορειτικοῦ τυπικοῦ στὸ ἀνθολόγιο «Ἐρμηνεῖαι τῶν Ἐντολῶν τοῦ Κυρίου», στὸ *Κανονικολειτουργικά* I, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 320.

132. Ὅπ.π., σ. 322 βλ. καὶ Θ. Γιᾶγκου, Ἡ ἐπίδραση τοῦ ἔργου τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Ἀθωνίτη στὸν ὀρθόδοξο μοναχικὸ κόσμο, *Κανόνες καὶ Λατρεία*, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 266-268.

133. *Τυπικὸν* [Λειτουργικά Βλατάδων, 1], Θεσσαλονίκη 1994, σ. 42.

Ἡ μόνη περίπτωση ποὺ σὲ λειτουργικὸ κείμενο προβλέπετο γονυκλισία ἦταν ἡ Λειτουργία τῶν Ἀποστολικῶν Διαταγῶν, ὅταν ὁ διάκονος μετὰ τὴν ἀπόλυση τῶν μετανοούντων προέτρεπε «ὅσοι πιστοί, κλίνωμεν γόνυ»¹³⁴, ὅμως πρέπει νὰ ὑπογραμμισθεῖ ὅτι ἡ Λειτουργία αὐτὴ δὲν ἦταν σὲ χρῆση ἀπὸ κάποια Ἐκκλησία καὶ εἶναι ἔργο διασκευαστῆ ὁ ὁποῖος συχνὰ περνοῦσε τὶς δικές του ιδέες καὶ θεολογικὲς θέσεις¹³⁵.

134. Ἰω. Φουντούλη, *Ἡ θ. Λειτουργία τῶν Ἀποστολικῶν Διαταγῶν*, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 34.

135. Κ. Ν. Παπαδοπούλου, ὅπ.π., σ. 584.

ΓΟΝΥΚΛΙΣΙΑ ΤΗΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΗΣ

Εἶναι γνωστὸ ὅτι στὸν ἔσπερινὸ τῆς Πεντηκοστῆς ἡ Ἐκκλησία δίδει ἐντολὴ στοὺς πιστοὺς τῆς νὰ γονατίσουν. Τὸ γεγονὸς ὅμως τῆς τελέσεως τῆς ἔσπερινῆς ἀκολουθίας συναπτὰ μὲ τὴ θεία Λειτουργία δημιούργησε πρόβλημα καὶ πολλοὶ ἐπικαλέσθησαν αὐτὴ τὴν πρακτικὴ τῆς οἰκονομίας γιὰ νὰ δικαιολογήσουν τὴ θέση τους περὶ τῆς γονυκλισίας κατὰ τὸν καθαγιασμὸ τῶν τιμίων Δώρων.

Πρῶτος ὁ ἅγιος Νικόδημος κατακρίνει αὐτὴ τὴν ἀλλαγὴ ὡς νεωτερισμὸ ποὺ εἰσήχθη στὴν Ἐκκλησία καὶ δίνει ἀφορμὴ γιὰ καταστρατήγησιν τῶν ἱερῶν κανόνων. Λέγει δέ, παραπέμποντας στὸν Βλάσταρη, πῶς: «ὁ Μέγας Βασίλειος συνθέμενος ἄριστα πάντων τὰς ἰλασθηρίους εὐχάς, τὰς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς Πεντηκοστῆς ἐπὶ τῇ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐπιδημίᾳ ἐκφωνουμένας, καὶ μὲ δουλικὸν σχῆμα καὶ κλίσιν γονάτων παραινέσας τὸν λαὸν νὰ τὰς ἀκροάζωνται, διὰ νὰ ὁμολογοῦν μὲ τὸ σχῆμα τοῦτο τὴν φυσικὴν αὐθεντίαν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, καὶ μαρτυροῦν καὶ κατὰ τοῦτο ὁμοουσίον μὲ τὸν Υἱὸν τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, εἰς τὸ ὁποῖον κάμπτει πᾶν γόνυ, κατὰ τὸν Ἀπόστολον. Ταῦτα, λέγω, ποιήσας, δὲν ἔκρινεν εὐλογον νὰ ἀναγινώσκονται αἱ εὐχαί του αὐταὶ ἐν τῇ γ' ὥρᾳ τῆς ἡμέρας, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπεδήμησεν εἰς τοὺς Ἀποστόλους τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον. Ὅχι. Διὰ τί δὲν ἦτο πρέπον, αὐτὸς ὁποῦ ἦτο ὑπο-

φήτης, καὶ μύστης τῶν ἀποκρύφων μυστηρίων τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νὰ καταργήσῃ τὰ πρεσβεῖα, τὰ προνόμια τῆς Κυριακῆς, μεγάλα μυστήρια καὶ λογαριασμοὺς περιέχοντα, ἅπερ αὐτὸς ἐκύρωσε πρότερον, λέγω δὴ τὸ νὰ μὴ κλίνωμεν γόνυ ἐν τῇ Κυριακῇ. Ὅθεν διὰ νὰ μὴ γένη τοῦτο τὸ ἄτοπον, ἐδιώρισε νὰ ἀναγινώσκονται μετὰ γονυκλισίας κατὰ τὴν ἐσπέραν τῆς Πεντηκοστῆς, κατὰ τὴν ὁποῖαν, ἢ μὲν Κυριακῇ, καὶ ἢ Πεντηκοστῇ τελειώνει, αἱ δὲ τῆς Δευτέρας ἀρχαὶ καταβάλλονται, ἐπειδὴ κάθε ἐρχομένη ἡμέρα κάμνει τὴν ἀρχὴν τῆς ἀπὸ τὴν ζ' ὥραν τῆς προλαβούσης, καὶ κατὰ τοὺς ἀστρονόμους, καὶ κατὰ τοὺς πολιτικούς νόμους. Δι' ὃ οἱ τὰς εὐχὰς ταύτας, ἀναγινώσκοντες τὸ πρωῖ, κακῶς, καὶ ἡμαρτημένως, καὶ παρὰ Κανόνας ποιοῦσιν»¹³⁶.

Δὲν μποροῦμε λοιπὸν ἐξ αἰτίας μιᾶς πράξεως οἰκονομίας, «κακῶς καὶ ἡμαρτημένης καὶ παρὰ κανόνας» νὰ γενικεύουμε τὸ ζήτημα καὶ νὰ ὑπολογίζουμε τὴν ἐξαίρεση ὡς κανόνα προκειμένου νὰ στηρίξουμε τὴ θέση μας. Ἄλλωστε τὸ πρόβλημα τὸ ἔχουμε μόνο οἱ ἐν τῷ κόσμῳ, διότι στὸ Ἅγιο Ὅρος καὶ στίς μονές ποὺ ἀκολουθοῦν τὸ μοναχικὸ τυπικὸ τὰ πράγματα παρέμειναν ὡς εἶχαν χωρὶς νὰ δημιουργεῖται συζήτηση.

136. Πηδάλιον, σ. 151.

Η ΓΟΝΥΚΛΙΣΙΑ ΤΗΣ ΧΕΙΡΟΤΟΝΙΑΣ

Συχνά χρησιμοποιείται ως έπιχείρημα τῶν γονυκλι-
 νούντων ἡ περίπτωση τῆς χειροτονίας, διακόνου, πρε-
 σβυτέρου καὶ ἐπισκόπου, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπεκράτησε νὰ
 κλίνουν γόνυ πρὸ τῆς ἁγίας Τραπέζης τὴ στιγμή τῆς εὐχῆς,
 «ἡ θεία χάρις ἢ τὰ ἀσθενῆ θεραπεύουσα ...». Τὰ εὐχολό-
 για τὰ ἐν χρήσει καὶ τὰ παλαιότερα ὄντως προβλέπουν γο-
 νυκλισία τοῦ χειροτονουμένου μόνον, καὶ ὄχι τοῦ λαοῦ,
 ὅπως κακῶς ἐπιβάλλεται.

Στὸ Μέγα Εὐχολόγιο ἀναφέρονται τὰ ἑξῆς γιὰ τὴ χει-
 ροτονία διακόνου: «Εἶτα ἐρείδει ὁ χειροτονούμενος τὸ μέ-
 τωπον αὐτοῦ τῇ ἁγίᾳ Τραπέζῃ καὶ κλίνει τὸ γόνυ τὸ δε-
 ξιόν»¹³⁷. Τὸ ἴδιο λέγει καὶ γιὰ τὴ χειροτονία πρεσβυτέρου
 ἢ ἐπισκόπου, ὅμως ἐδῶ κλίνουν τὰ δύο γόνατα.

Ὁ Συμεὼν Θεσσαλονίκης λέγει πῶς «κλίνει τὸ ἐν γόνυ,
 ἅμα καὶ τὴν ὑποταγὴν δεικνὺς καὶ τὴν ἀφιέρωσιν»¹³⁸, ὁ
 δὲ πρεσβύτερος «κάμπει ἄμφω τὰ γόνατα ἐπειδήπερ
 οἰκονομεῖται μὲν καὶ αὐτὸς ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστό-
 λων καὶ προφητῶν»¹³⁹. Ὁ Κ. Καλλίνικος σχολιάζοντας τὸ
 θέμα λέγει πῶς ὁ διάκονος κλίνει τὸ ἓνα γόνυ δείχνοντας
 ἔτσι «τὸ στενὸν τῆς διακονικῆς δράσεως, δηλαδὴ ὁ

137. Μέγα Εὐχολόγιον, ἔκδ. «Σαλιβέρου», Ἀθήνα 1927, σ. 120.

138. Διάλογος, κεφ. ρξθ', PG 155, 376A.

139. Ὅπ.π., στ. 413.

βαθμὸς τοῦ διακόνου δὲν ἀντιπροσωπεύει πλήρη ἱερωσύνη», ἐνῶ ὁ ἐπίσκοπος καὶ ὁ πρεσβύτερος κλίνουν ἀμφότεροι τὰ γόνατα «διὰ τὸ προσλαμβανόμενον διπλοῦν χάρισμα, ὅπερ μυσταγωγικὸν καὶ φωτιστικὸν ὑπάρχον οὐ μικρὰν ἀπαιτεῖ τὴν ἀμφιδέξιαν ἀκεραιότητα»¹⁴⁰.

Ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖον πιστεύεται πῶς γίνεται ἡ γονυκλισία εἶναι ὁ ἴδιος μὲ τὸν τῆς θείας Λειτουργίας, ὅτι κατέρχεται τὸ Ἅγιο Πνεῦμα, καὶ εἶναι ὄντως ἡ ἱερότερη στιγμή τοῦ μυστηρίου. Ὅμως στὴν χειροτονία διακονίσης κατὰ τὴν ἴδια στιγμή ποὺ ὁ ἐπίσκοπος ἐκφωνεῖ τὸ «ἡ θεία χάρις ἢ τὰ ἀσθενῆ θεραπεύουσα ...» δὲν προβλέπουν οἱ τυπικὲς διατάξεις γονυκλισία, ὅπως βέβαια καμιά τυπικὴ διάταξη δὲν ὑπάρχει ποὺ νὰ ἐπιβάλλει σὲ αὐτὴ τὴν ἱερὴ στιγμή γονυκλινῆ στάση στὸν χειροτονοῦντα ἐπίσκοπο, καὶ βέβαια δὲν ἀναφέρεται πουθενὰ ὅτι γονυκλινεῖ ὁ λαός. Ὁ Π. Τρεμπέλας χρησιμοποίησε τὴν χειροτονία ὡς ἀπόδειξη γιὰ τὸν χαλαρὸ τόνο τῶν κανόνων περὶ γονυκλισίας, διότι, ὅπως ἔλεγε, οἱ χειροτονίες γίνονται σχεδὸν πάντοτε Κυριακῆ, ὁπότε δὲν εἶναι πρέπον νὰ ἀναστέλλεται ὁ γονυκλισία. Αὐτὰ βέβαια ἐλέγοντο τὸ 1948 ὅταν γινόταν ὁ διάλογος μέσω τῶν σελίδων τῆς «Ἐκκλησίας» γιὰ τὴ γονυκλισία.

Ὅμως νὰ τί ἔγραφε ὁ ἴδιος ὀκτῶ ἔτη νωρίτερα στὴν πρώτη ἔκδοση τοῦ Α' τόμου τοῦ Μικροῦ Εὐχολογίου του: «ἰδιαίτερος ἀξιοσημείωτος τυγχάνει, ὅτι εἰς πλείστους κώδικας, ἐν οἷς καὶ τινὲς παλαιότεροι, δὲν γίνεται λόγος περὶ γονυπετήσεως τοῦ ὑποψηφίου πρὸ τῆς ἁγίας Τραπέζης. Οὕτω δὲ ὑπεμφαίνονται πρᾶξις, καθ' ἣν ὁ ἐπίσκοπος χει-

140. Κ. Καλλινίκου, Ὁ χριστιανικὸς ναὸς ..., ὅπ.π., σ. 594 καὶ ἐξ.

ροτονούμενος ὄρθιος παρὰ τὴν ἀγίαν Τράπεζαν καὶ οὐχὶ γονυπετής, ἐλάμβανε τὴν χειροτονίαν. Ἡ ἔνδειξις κρατύνεται καὶ ὑπὸ μικρογραφίας ἐν χειρογράφῳ τινὶ παριστώσης Γρηγόριον τὸν Θεολόγον χειροτονούμενον ἐν στάσει ὀρθία»¹⁴¹. Πρέπει δὲ νὰ τονισθεῖ ὅτι τὸ χειρόγραφο ἀνάγεται στὸν 9^ο αἰῶνα (εἰκ. 10).

Φαίνεται λοιπὸν πὼς οἱ τάσεις ὑπὲρ τῆς γονυκλισίας κατὰ τὴ χειροτονία ἦταν ἰσχυρότερες τῆς κρατούσης παραδόσεως μὲ ἀποτέλεσμα νὰ περάσουν καὶ νὰ καταγραφοῦν καὶ στὶς τυπικὲς διατάξεις τῶν χειροτονιῶν, οἱ ὁποῖες πάντως μνημονεύουν γονυκλισία μόνο γιὰ τὸν χειροτονούμενο.

Ἀναζητώντας τὴν ἄκρη τοῦ νήματος στὶς εἰκαστικὲς μαρτυρίες, δηλαδὴ στὶς μικρογραφίες, στὶς εἰκόνες καὶ τὶς τοιχογραφίες βρήκαμε ἐνδιαφέρουσες περιπτώσεις χειροτονιῶν ὅπου ὁ χειροτονούμενος εἶναι σὲ ὄρθια στάση πάντοτε, καθὼς καὶ ὁ χειροτονῶν ἐπίσκοπος καὶ ὁ λαός. Πάντως στὸ Χρονικὸ τοῦ Ἰωάννη Σκυλίτζη ἀπαντῶνται ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέροντος μικρογραφίες ποὺ ἀποτυπώνουν χειροτονίες ἱερέων καὶ ἀρχιερέων ποὺ ἱστοροῦνται σὲ ὄρθια στάση κατὰ τὴν ὥρα τῆς ἀναγνώσεως τῆς εὐχῆς (εἰκ. 11, 12, 13, 14, 15).

Εἶναι χαρακτηριστικότερες οἱ λεπτομέρειες ἀπὸ τὸ βίο τοῦ ἀγίου Νικολάου ποὺ ἱστοροῦνται στὸν ἅγιο Νικόλαο τὸν Ὀρφανό, ὅπου ὁ χειροτονούμενος ἅγιος στέκει σεβίζων πρὸ τῆς ἀγίας Τραπέζης καὶ δέχεται τὴν εὐλογία τοῦ ἀρχιερέως¹⁴² (εἰκ. 1, 2).

141. Ἐκδ. «Σωτήρ», Ἀθήνα 1940, σ. 212. Πρβ. Leclercq, Grégoire de Nazianze, ἄρθρο στο *Diction. d' Archéologie Chret. et de Liturgie*, Paris 1908–1953, τ. 6, στ. 1682, εἰκ. 5417.

142. Βλ. Ἄ. Τσιτουρίδου, Ὁ ζωγραφικὸς διάκοσμος τοῦ ἀγί-

Μία επίσης ενδιαφέρουσα παράσταση χειροτονίας του αγίου Νικολάου εις επίσκοπον απαντάται στο νόρθημα της μονής της Ἐλεούσης στο Νησί τῶν Ἰωαννίνων, ὅπου ὁ ἐπίσκοπος τοποθετεῖ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ αγίου Νικολάου τὸ εὐαγγέλιο¹⁴³ (εἰκ. 3), ἐνῶ γύρω οἱ παρευρισκόμενοι κληρικοί καὶ λαϊκοὶ ὄρθιοι καὶ σεβίζοντες παρακολουθοῦν τὰ γενόμενα. Στὴν μόνη παράσταση χειροτονίας ποὺ βρήκαμε γονυκλινοῦντα τὸν χειροτονούμενο, εἶναι σὲ μιὰ εἰκόνα τοῦ 17ου αἰῶνος ποὺ ἱστορεῖ τὸν βίο τοῦ αγίου Θεοδοσίου τοῦ Κοινοβιάρχου. Ὁ ἅγιος βρίσκεται γονατιστὸς πρὸ τοῦ ἐπισκόπου, ὁ δὲ ἐπίσκοπος τείνει τὸ χέρι ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ αγίου. Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ εἰκονίζονται ἕνας διάκονος καὶ τρεῖς πρεσβύτεροι σὲ ὄρθια στάση¹⁴⁴ (εἰκ. 4). Μετὰ τὸν 18ο αἰῶνα βρισκουμε καὶ ἄλλες παραστάσεις ζωγραφικῆς λαϊκῆς ἐμπνεύσεως, ἀλλὰ καὶ χαρακτηριστὰ ποὺ ἀπεικονίζουν τοὺς χειροτονούμενους γονυπετεῖς πρὸ τῆς αγίας Τραπέζης. Πιθανώτατα ἡ ρωσικὴ πρακτικὴ ἀλλὰ καὶ ἡ Δυτικὴ παράδοση ἐπέδρασαν καὶ στοὺς ζωγράφους ἀλλὰ καὶ στοὺς χαρακτες ποὺ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη δραστηριοποιούνταν κυρίως στὴ Βενετία (εἰκ. 16).

Πάντως σὲ φορητὲς εἰκόνες τοῦ 12ου, 13ου καὶ 15ου

ου Νικολάου Ὀρφανοῦ στὴ Θεσσαλονίκη, ἔκδ. Κέντρου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν, Θεσσαλονίκη 1986, εἰκ. 64, 65. Ὑπάρχει μεγάλο πλῆθος φορητῶν εἰκόνων τοῦ θέματος. Ὅσες εἰκόνες τοῦ αγίου Νικολάου ἔχουμε ὑπ' ὄψη μας καὶ ἱστοροῦν σκηνὲς ἀπὸ τὸν βίο του, πουθενὰ δὲν εἰκονίζει τὸν ἅγιο γονυκλινῆ κατὰ τὴν χειροτονία του. Πρβ. στὸ *Βυζαντινὴ καὶ Μεταβυζαντινὴ τέχνη*, Ἀθήνα 1986, εἰκ. 150.

143. *Μοναστήρια Νήσου Ἰωαννίνων*, Ζωγραφικὴ, ἐπιμέλεια Γαρίδη-Παλιούρα, Ἰωάννινα 1993, εἰκ. 472.

144. *Εἰκόνες Κρητικῆς τέχνης*, Εἰσαγωγή Μ. Χατζηδάκη, Ἡράκλειο 1993, εἰκ. 52.

αίωνα στὸ Σινᾶ βρίσκουμε παραστάσεις ποὺ ὁ χειροτονοῦμενος ἅγιος Νικόλαος τηρεῖ τὴν παράδοση τῆς ὀρθίας στάσεως (εἰκ. 17 καὶ 18).

Ἐπίσης τὸ ἴδιο παρατηρεῖται καὶ στὴν εἰκόνα τοῦ ἁγίου Νικολάου ἀπὸ τὴν Καστοριά (15ος αἰώνας, εἰκ. 19), καθὼς καὶ στὴ χειροτονία τοῦ ἁγίου Νικολάου στὴν Πλάτσα τῆς Μάνης (εἰκ. 20).

Ὡραιότατες εἰκαστικὲς μαρτυρίες γιὰ τὴ θεία Λειτουργία καὶ ἰδιαίτερα γιὰ τὴ στιγμή ποὺ περιγράφουν τὰ τυπικὰ πῶς: «ὁ ἱερεὺς κλινόμενος ἐπεύχεται», ἢ «κεκυφῶς ἐπεύχεται», ἀπαντᾶμε σὲ ἀρκετὰ μνημεῖα, οἱ πιὸ ἐνδιαφέρουσες ὅμως περιπτώσεις εἶναι αὐτὲς ποὺ ἀπαντᾶ κανεὶς στοὺς ἁγίους Ἀναργύρους τῆς Καστοριάς (εἰκ. 5), στὸν ἅγιο Νικόλαο τὸν Ὀρφανὸ (εἰκ. 6), στὸν Ταξιάρχῃ Μητροπόλεως στὴν Καστοριά (εἰκ. 7) καὶ στὴν Ἐγκλείστρα τοῦ ἁγίου Νεοφύτου στὴν Κύπρο (εἰκ. 8). Μιὰ καταπληκτικὴ ἀπόδοση τῆς σκηνῆς στὴν Ὁμορφῇ Ἐκκλησιᾷ τῆς Καστοριάς, ὅπου οἱ ἅγιοι Βασίλειος καὶ Χρυσόστομος κλινόμενοι βαθέως ἐπεύχονται πρὸ τῆς ἁγίας Τραπέζης (εἰκ. 9). Εἶναι ἀκριβῶς ἡ στιγμή ποὺ πολὺ ὁμορφα περιγράφει ὁ ἅγιος Γερμανὸς «ἐπικεκυφότης ποιεῖν τὴν θεῖαν μυσταγωγίαν, ἐμφαίνει τὸ συλλαλεῖν ἀοράτως τῷ μόνῳ Θεῷ»¹⁴⁵. Στὰ δὲ εἰλητάριά τους διαβάζουμε «καὶ ποιήσον τὸν ἄρτον τοῦτον τίμιον Σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου» καὶ «Ἐπιπροσφερομέν σοι τὴν λογικὴν ταύτην καὶ ἀναίμακτον λατρείαν».

145. *Μυστικὴ θεωρία*, PG 98, 437B.

«ΠΛΗΡΩΣΟΝ ΧΑΡΑΣ ΚΑΙ ΕΥΦΡΟΣΥΝΗΣ»

Η θεία Λειτουργία είναι τὸ πλήρωμα τῆς χαρᾶς καὶ τῆς εὐφροσύνης τῶν καρδιῶν ἡμῶν. Εἶναι τὸ ἀδιάκοπο Πάσχα τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ χαρισματικὴ παρουσία τῆς μελλούσης Βασιλείας: «Σὺ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς παρήγαγες καὶ παραπεσόντας ἀνέστησας πάλιν, καὶ οὐκ ἀπέστης πάντα ποιῶν ἕως ἡμᾶς εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνήγαγες καὶ τὴν Βασιλείαν σου ἐχαρίσω τὴν μέλλουσαν»¹⁴⁶. Τὸ Πάσχα δὲν ἔχει σὲ τίποτα νὰ ὑπερβεῖ τὴ θεία Λειτουργία, «ἐν ἐστὶ καὶ τὸ αὐτό, ἢ αὐτὴ τοῦ Πνεύματος χάρις, ἀεὶ Πάσχα ἐστὶ» λέγει ὁ Ἱερὸς Χρυσόστομος¹⁴⁷. Ὁ δὲ Βαλσαμῶν σημειώνει πῶς τὸ «προσάγειν τῷ Θεῷ θυσίαν, πανυγηρίζειν ἐστὶ: τὸ δὲ πανηγυρίζειν οὐδὲν τί ἄλλο ἐστίν, ἢ χαρμονή. Πῶς οὖν ἐν αὐτῷ δύναται τις πενθεῖν καὶ διακεχύσθαι;»¹⁴⁸. Μὲ ποιὰ λογικὴ λοιπόν, ὅσο εὐσεβῆς καὶ ἂν εἶναι αὐτὴ, ἐμεῖς θὰ ἀρνηθοῦμε τὴν χαρὰ τοῦ Χριστοῦ, θὰ ἀρνηθοῦμε τὸ πανηγυρίζειν καὶ τὸ διακεχύσθαι, θὰ ἀρνηθοῦμε τὸ Πάσχα, δηλαδὴ τὴ διάβαση ἀπὸ τὰ νῦν στὰ αἰώνια, ἀπὸ τὰ γῆινα στὰ οὐράνια, ἀπὸ τὸ ἐγὼ τῆς ἀτομικότητάς μας στὸ ἐμεῖς τῆς θείας Λειτουργίας. Ποιὸς μπορεῖ νὰ κλεί-

146. Εὐχὴ ἀγίας ἀναφορᾶς.

147. Ἰπόμνημα εἰς Τιμόθεον, Ὁμιλία ε', PG 62, 529-530.

148. Βλ. Γ. Ράλλη - Μ. Ποτλῆ, *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων ...*, τ. Β', σ. 427.

σει τὰ αὐτιά του στὸν Χρυσορρήμονα Ἰωάννη πὸ φωνάζει: «Εἶ τις εὐσεβῆς καὶ φιλόθεος, ἀπολαυέτω τῆς καλῆς ταύτης καὶ φαιδρᾶς πανηγύρεως. Εἶ τις δοῦλος εὐγνώμων εἰσελθέτω χαίρων εἰς τὴν χαρὰν τοῦ Κυρίου αὐτοῦ ... Πάντες ἀπολαύσατε τὸν πλοῦτον τῆς χρηστότητος. Μηδεὶς θρηνείτω πενίαν· ἐφάνη γὰρ ἡ κοινὴ βασιλεία. Μηδεὶς ὀδυρέσθω πταισμάτα· συγγνώμη γὰρ ἐκ τοῦ τάφου ἀνέτειλε ... Ἄνεστη Χριστὸς καὶ χαίρουσιν Ἄγγελοι»¹⁴⁹.

Ὅσο καὶ ἂν ἡ εὐλάβειά μας μερικές φορές, «μᾶς κλίνει» τὰ γόνατα πρὸ τῶν φρικτῶν μυστηρίων, θεωροῦμε πῶς ἡ ἴδια εὐλάβεια πρέπει νὰ μᾶς ἀνοίξει καὶ τὰ ὦτα τοῦ σώματος καὶ τῶν καρδιῶν ἡμῶν στὸ «στῶμεν καλῶς, στῶμεν μετὰ φόβου». Ἡ στάση τῶν δούλων εἶναι ἡ στάση τῆς προσοχῆς. Ἄν ἐπιμένουμε νὰ χαρακτηρίζουμε τὴ γονυκλισία μας κατὰ τὸν καθαγιασμὸ ὡς πηγαία ἐκδήλωση εὐλαβείας, στὴν ὄντως ἱερὴ αὐτὴ στιγμή, τότε τί θὰ πρέπει νὰ κάνουμε τὴν ὥρα τῆς προσωπικῆς μας Πεντηκοστῆς, τὴν ὥρα πὸ γινόμεθα σύσσωμοι καὶ σύναιμοι τοῦ Χριστοῦ, τὴν ὥρα τῆς θείας μεταλήψεως; Ὅταν κάποτε οἱ πιστοὶ ἀπὸ εὐλάβεια γονυπετοῦσαν κατὰ τὴν ὥρα τῆς Μεγάλης Εἰσόδου, χαρακτηρίζονταν αὐστηρότατα ὡς «ἀρτολάτραι καὶ οἰνολάτραι», ὁ δὲ Εὐτύχιος Κωνσταντινουπόλεως¹⁵⁰ τοὺς ἐπιπλήττει γι' αὐτὴ τὴν «εὐλαβῆ» κατὰ πάντα κίνησή τους. Εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀκούσουμε τὸν λόγο τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου ὅτι «διὰ τοῦτο ἐδογματίσθη τὸ δόγμα τοῦτο, δι' οὗ ἡμεῖς ἀνέστημεν καὶ διὰ τοῦτο πρὸς πί-

149. *Λόγος Κατηχητικός.*

150. *Περὶ εὐχαριστίας*, PG 86, 2400. (Παρὰ τὸ ὅτι ὁ Συμεὼν Θεσσαλονίκης προσπαθεῖ ἀπὸ λόγους εὐγενείας μᾶλλον νὰ δικαιολογήσει τὴν πράξιν τους, ὅμως βλέπουμε πῶς ἡ κοινὴ παράδοση τῶν πατέρων ἦταν ἄλλη, *Ἑρμηνεία*, PG 155, 728-729).

στωσιν τοῦ μυστηρίου τῆς ἀναστάσεως ἐτέθη οὕτως ὁ κανὼν (ὁ κ' τῆς Α' Οἰκουμενικῆς), καὶ ἐκράτησε καὶ κρατεῖτω»¹⁵¹ καὶ εἶναι ἀκόμη χαρακτηριστικότερα αὐτὰ ποὺ γράφει ὁ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Μητροφάνης ὁ Κριτόπουλος στὴν «Ὁμολογία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας» στὸ ΚΒ' κεφάλαιό του: «οὐδὲ ταύτην τὴν παράδοσιν, δύναται τις ἀρνεῖσθαι μὴ τῶν ἀρχαιοτάτων οὔσαν. Ἡ γὰρ ἁγία οἰκουμενικὴ πρώτη Σύνοδος, κανόνα περὶ ταύτης ἐξέθετο, κελεύοντα πάντας τοὺς χριστιανοὺς ὀρθοστάδην τὰς εὐχὰς ἀπιδιδόναι τῷ Θεῷ κατὰ τὰς Κυριακὰς τοῦ ὄλου ἐνιαυτοῦ καὶ καθ' ὅλην τὴν Πεντηκοστήν. Οὐχ ὡς αὕτη πρώτη τοῦτο δογματίζουσα —ἀρχαιότερον γὰρ ἦν τὸ ἔθος— ἀλλὰ τὴν ἀμφισβήτησιν τὴν τότε περὶ τούτου κινήθεισαν καταστέλλουσα καὶ εἰς ὁμόνοιαν τὰ πλήθη συναγούσα. Ὁ δ' ἐν ἁγίοις Βασίλειος ὁ Μέγας καὶ τὸν περὶ τούτου λόγον ἄριστα ἀπέδωκεν. Ἔφη γὰρ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τὴν ἤδη πεπτωκυῖαν τῷ τῶν πρωτοπλάστων πταίσματι ὁ Χριστὸς διὰ τῆς ἑαυτοῦ Ἀναστάσεως ἀνώρθωσεν. Ἦς ἀνορθώσεως μεμνημένοι ὀρθοστάδην τῷ ἀνορθώσαντι τὰς εὐχαριστίας καὶ δοξολογίας καὶ προσευχὰς ἀναπέμπωμεν κατὰ τὰς ἀναστασίμους ἡμέρας, ὁμοίως δὲ καὶ καθ' ὅλην τὴν Πεντηκοστήν, ἐπειδὴ πᾶσα αὕτη τῆς τοῦ Πάσχα ἑορτῆς ἔχεται καὶ ἀναστάσιμος λέγεται. Ταύτας πάσας τὰς παραδόσεις φυλάττομεν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον. Καὶ εἰς τὸ ἐξῆς σὺν Θεῷ φυλάξομεν. Οὐ μέντοιγε οἰόμεθα συμβάλλεσθαι ταύτας ἀναγκαίως εἰς τὴν ἡμῶν σωτηρίαν ... Φυλάττομεν δ' ὅμως διὰ τε τὸν κόσμον καὶ εὐπρέπειαν τῆς ἐκκλησίας, καὶ διὰ τὴν τιμὴν τῶν ἁγίων Πατέρων ἐκείνων, τῶν ταύτας παραδόντων, καὶ ἵνα μὴ ὑπερήφανοι καὶ ἰσχυ-

151. PG 99, 1732B.

ρογνώμονες και φιλόνοικοι δόξωμεν, ὀλιγωροῦντες μὲν τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας καὶ ταύτην ὑβρίζοντες, ἦν στῦλον καὶ ἐδραῖωμα τῆς ἀληθείας ὁ Ἀπόστολος ἐκάλεσεν, ἐθέλοντες δὲ τὴν ἡμῶν γνώμην συστήναι.

Ὅτι δὲ τὸ ὀλιγωρεῖν τῶν ἀρχαίων τῆς Ἐκκλησίας ἐθῶν ὑβρίζειν ἐστὶ τοὺς ἁγίους Πατέρας, τοὺς τῆς Ἐκκλησίας προστάτας, μαρτυρεῖ σαφῶς ὁ ἐν ἁγίοις Ἰωάννης Χρυσόστομος, οὕτωςι λέγων· Ὅταν μὴ μένης ἐφ' οἷς ἐνομοθέτησαν ἐκεῖνοι, ταῦτα ἔπεται πάντως ἢ ἄγνοιαν αὐτῶν, ὡς οὐκ ἀκριβῶς εἰδῶτων, καταγινώσκειν, ἢ δειλίαν, ὡς εἰδῶτων μὲν, ὑποκρινομένων δὲ καὶ προδόντων τὴν ἀλήθειαν. Αὕτη ἐστὶν ἡ ὁμολογία τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας»¹⁵².

152. Γιὰ τὸ κείμενο βλέπε: Ἰ. Μεσολωρᾶ, *Συμβολικὴ τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, Ἀθήνα ἄ.χ., τ. Α', σ. 355.

EIKONEΣ

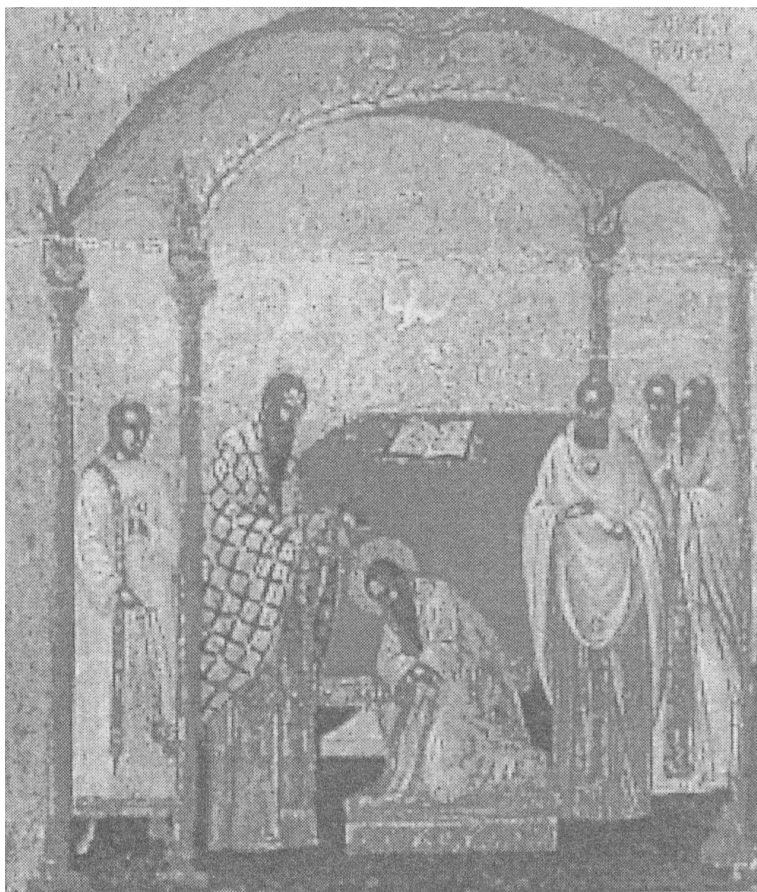
1. Ἡ χειροτονία τοῦ ἁγίου Νικολάου σὲ διάκονο καὶ πρεσβύτερο. Ναὸς Ἁγίου Νικολάου Ὁρφανοῦ.

2. Ἡ χειροτονία τοῦ ἁγίου Νικολάου σὲ ἐπίσκοπο.
Ναὸς Ἁγίου Νικολάου Ὁρφανοῦ.

3. Ἡ χειροτονία τοῦ ἁγίου Νικολάου σὲ ἐπίσκοπο.
Μονὴ Ἐλεούσης, Νησιὶ Ἰωαννίνων.

4. Ἡ χειροτονία τοῦ ἁγίου Θεοδοσίου.
Ἱστορικὸ μουσεῖο Μόσχας (17ος αἰ.).

5. Λειτουργούντες Ίεράρχες.
Ναός Ἁγίων Ἀναργύρων Καστοριάς.

6. Λειτουργούντες Ίεράρχες.
Ναός Αγίου Νικολάου Όρφανού.

7. Ὁ ἅγιος Χρυσόστομος «κλινόμενος ἐπέυχεται».
Ταξιάρχης Μητροπόλεως Καστοριάς.

8. Λειτουργοῦντες Ἱεράρχες,
Ἅγιος Νεόφυτος Ἐγκλειστος Κύπρου.

9. Ὁ Μέγας Βασίλειος «ἐπικεκυφῶς ἐπέυχεται».
(Ὁμοροφοκκλησιὰ Καστοριᾶς).

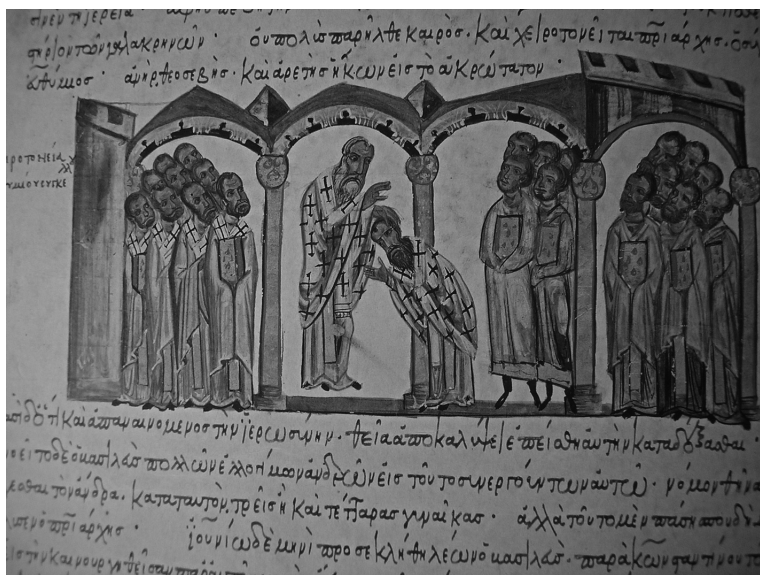
10. Χειροτονία άγ. Γρηγορίου (9ος αι.), κώδ. Gr 510 φ. 452 α, Παρίσι, Έθνική Βιβλιοθήκη.

11. Χειροτονία Πατριάρχου Μεθοδίου, Ἰωάννου Σκυλί-
τζη, Σύνοψις Ἱστοριῶν φ. 64 r (11ος αἰ.).

12. Χειροτονία Πατριάρχου Τρύφωνος, Ίω. Σκυλίτζη, Σύνοψις Ἱστοριῶν, φ. 128ν.

13. Χειροτονία Εὐθυμίου Συγκέλου, Σύνοψις Ἱστοριῶν, φ. 129r.

14. Χειροτονία Πατριάρχου Θεοφυλάκτου, Σύνοψις
 Ἱστοριῶν, φ. 129r.

15. Χειροτονία Πατριάρχου Πολυεύκτου, Σύνοψις Ἱστοριῶν, φ. 138v.

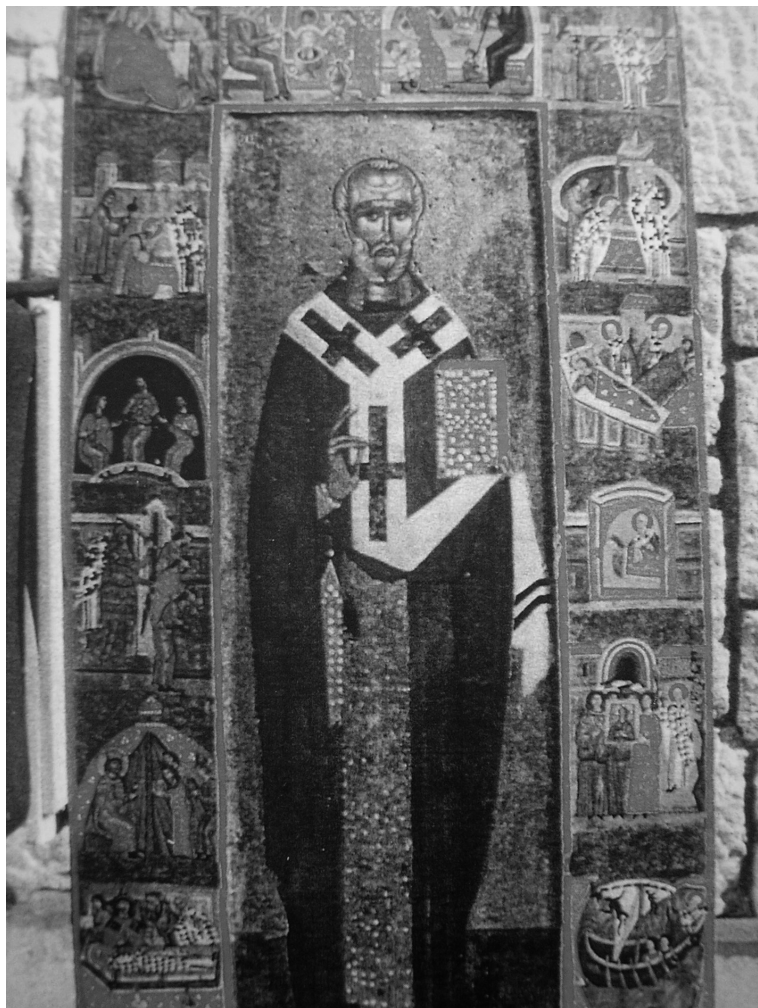
16. Άγιος Νικόλαος (χαλκογραφία), Βενετία (19ος αι.).

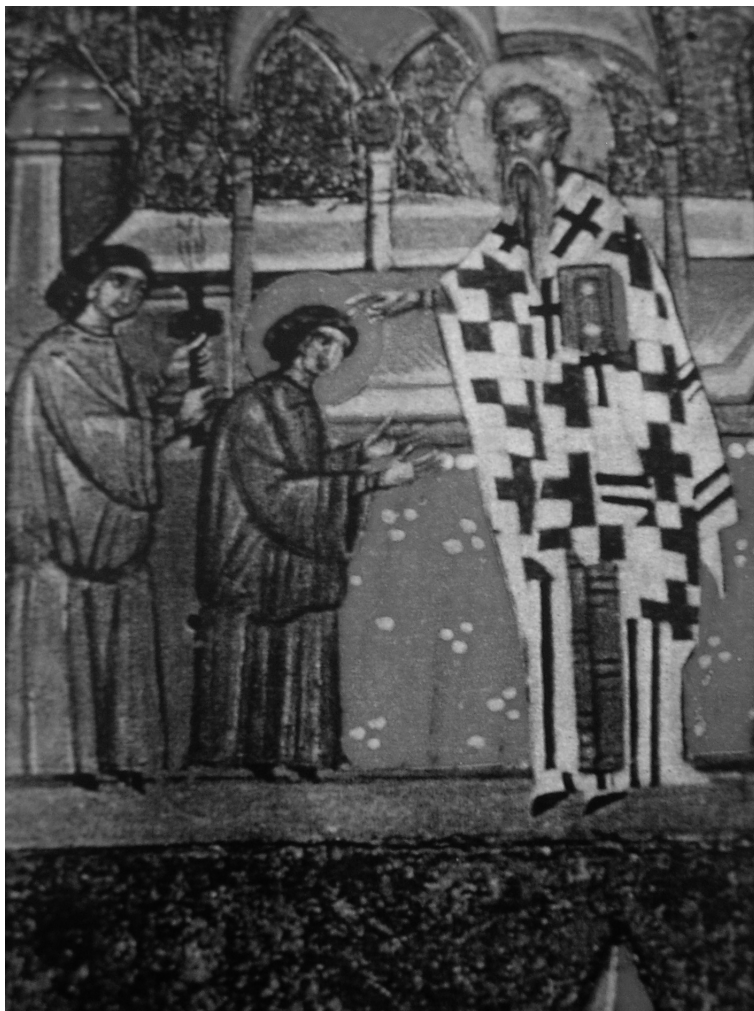
17. Άγιος Νικόλαος Σινᾶ (12ος αἰ.).

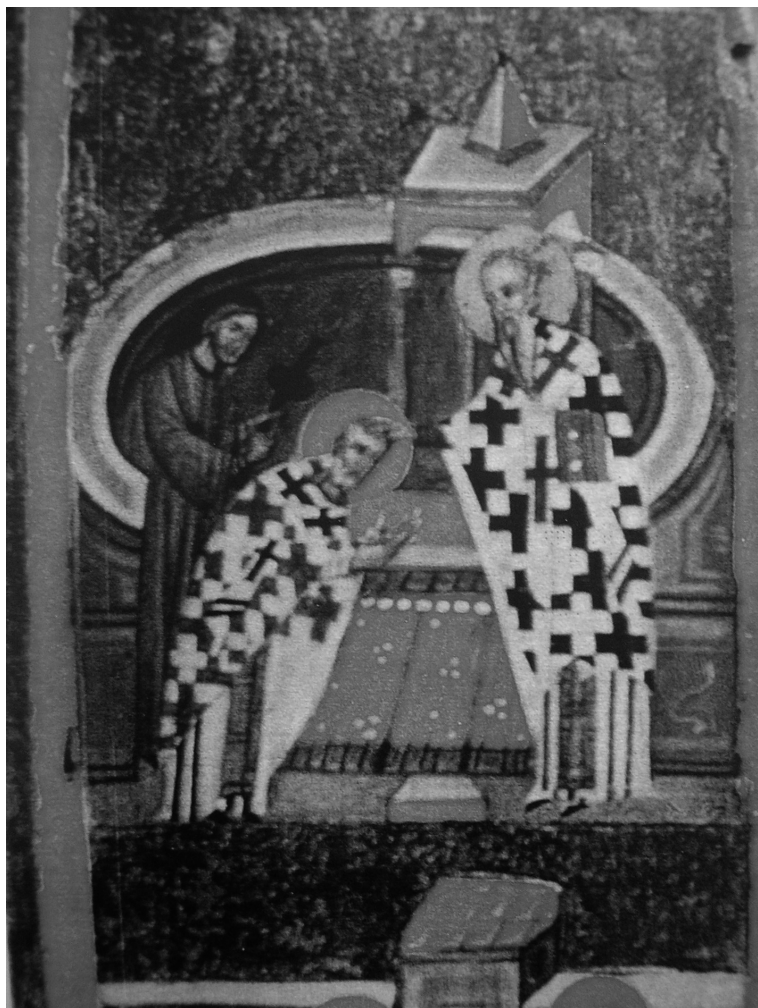
18. Άγιος Νικόλαος Σινᾶ (13ος αἰ.).

19. Άγιος Νικόλαος Καστοριᾶς (15ος αἰ.).

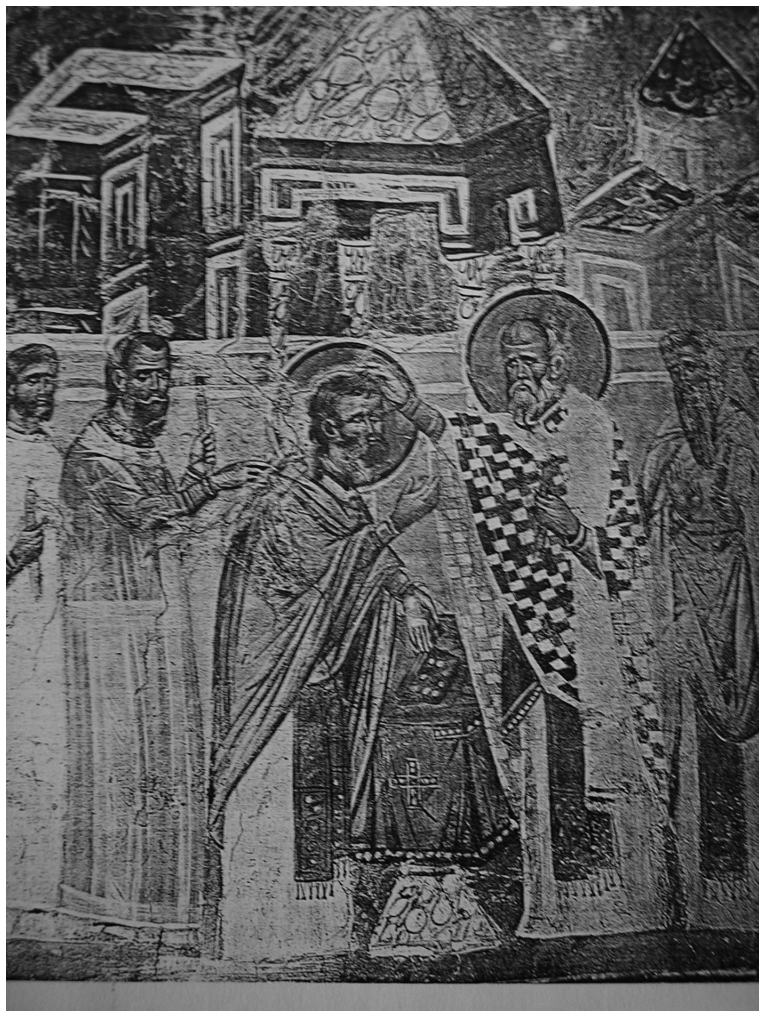
19α. Χειροτονία εις διακόνον (λεπτομέρεια).

19β. Χειροτονία εις πρεσβύτερον (λεπτομέρεια).

19γ. Χειροτονία εις ἐπίσκοπον (λεπτομέρεια).

20. Άγ. Νικόλαος-Χειροτονία. Πλάτσα-Μάνης.